

ZRÍNYI MIKLÓS NEMZETVÉDELMI EGYETEM

Hadtörténelem tanszék

**AZ EURÓPAI HADMŰVÉSZET
A HARMINCÉVES HÁBORÚTÓL
A XIX. SZÁZAD VÉGÉIG**

BUDAPEST

2001

ZRÍNYI MIKLÓS NEMZETVÉDELMI EGYETEM

Hadtörténelem tanszék

TARTALOM-EGYZEK

**AZ EURÓPAI HADMŰVÉSZET
A HARMINCÉVES HÁBORÚTÓL
A XIX. SZÁZAD VÉGÉIG**

BUDAPEST

2001

Szerző:

Dr. Csikány Tamás alezredes,
egyetemi docens

Lektor:

Dr. Lengyel Ferenc alezredes,
egyetemi docens

Felelős kiadó: Dr. Szabó Miklós,

a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem rektora

Tervezőszerkesztő: Pásztor Zsolt mk. százados

Készült a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem Nyomdájában, 300 példányban

Felelős vezető: Kardos István

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETÉS	5
A HARMINCÉVES HÁBORÚ (1618—1648)	6
II. GUSZTÁV ADOLF ÉS A SVÉD HADSEREG HADMŰVÉSZETE	10
A Habsburg Birodalom hadereje	10
A svéd hadsereg	14
II. Gusztáv Adolf a harmincéves háborúban	17
A breitenfeldi csata	21
A lützeni csata	26
A HARMINCÉVES HÁBORÚ HATÁSA A HADMŰVÉSZETRE	29
A hadászat és az ellátás	30
Várak és várharc fejlődése a XVII. században	32
A harcászat és a menetek	35
NAGY FRIGYES ÉS A HÉT ÉVES HÁBORÚ	37
A leutheni csata	40
A porosz hadsereg	40
A császári hadsereg	42
A leutheni csata eseményei	43
Nagy Frigyes hadművészete	47
A FRANCIA HADTUDOMÁNY A XVIII. SZÁZADBAN	49
A NAGY FRANCIA FORRADALOM HATÁSA A HADÜGY FEJLŐDÉSÉRE	51
AZ ELSŐ NAPÓLEONI HÁBORÚ 1796—97-BEN	56
NAPÓLEON HÁBORÚI 1798 ÉS 1800 KÖZÖTT	59
AZ 1805-ÖS ULMI HADJÁRAT ÉS AZ AUSTERLITZI CSATA	60
A francia hadsereg	60
Az osztrák hadsereg	62
A haditervek	64
Az osztrák hadsereg mozgósítása és felvonulása	65
A francia felvonulás	66
Az ulmi bekerítés	69
Az austerlitzi csata	73
NAPÓLEON HÁBORÚI 1806 ÉS 1815 KÖZÖTT	79
NAPÓLEON HADMŰVÉSZETE	84
Napóleon hadászata	84
Várak szerepe a napóleoni hadművészetben	86
Harcászat a napóleoni háborúkban	87
A napóleoni hadsereg kiegészítése	87

HADMŰVÉSZET A NAPÓLEONI HÁBORÚK UTÁN	88
A HADÜGY FEJLŐDÉSE 1815 UTÁN	92
A POROSZ HADÜGY FEJLŐDÉSE A XIX. SZÁZADBAN	93
A NÉMET—FRANCIA HÁBORÚ	98
A háború előkészítése	99
Mozgósítás és felvonulás	103
A gravelottei csata	107
A sedani hadjárat	110
MOLTKE HADVEZETŐI ÉS HADTUDOMÁNYI MUNKÁSSÁGA	114
A XIX. SZÁZAD UTOLSÓ ÉVTIZEDEINEK HADÜGYE	115
FÜGGELÉK	119
EURÓPAI HÁBORÚK ÉS FEGYVERES KONFLIKTUSOK 1618 ÉS 1897 KÖZÖTT	121
AJÁNLOTT IRODALOM	125

BEVEZETÉS

A nagy földrajzi felfedezések s a gyarmatosítás nyomán Európa gazdasági helyzete és rendszere viharos gyorsasággal alakult át. A földrész nyugati régióiban mindez a politikai, társadalmi és a szociális állapotokat is gyökeresen megváltoztatta, amely viszont a hadügy jelentős módosulásához vezetett. Ezt segítették elő a jelentős tőkeinjekciót kapott technikai fejlesztések eredményei is.

A változásokat előidéző tényezők közül a legfontosabb a spanyol gyarmatokról beáramló nagy mennyiségű nemesfém, melynek révén a forgalomba kerülő pénzmennyiség megsokszorozódott. A pénzügyi viszonyok gyors megváltozása „árforradalmat” idézett elő, mely egyrészt a bérek és iparcikkek árainak jelentős eséséhez vezetett, másrészt azonban munkahelyek bővülésével, a foglalkoztatottság növekedésével járt. Javultak így az életfeltételek, mely „demográfiai forradalmat” idéztek elő. Mindez agrárkonjunktúrát gerjesztett, ami az élelmiszerek drágulásához vezetett. Az iparral és kereskedelemmel foglalkozó nyugati élelmiszer szükségletét Kelet-Európa fedezte, ahol az ennek ellentételezéseként megjelenő pénz segített konzerválni a fennálló társadalmi rendet, a változásokat itt semmi nem indokolta. Sőt a termékek eladhatósága révén növekedtek a jobbágyi terhek, ugyanakkor a nemesség egyre gazdagabbá vált.

A világméretűvé szélesedő piacok, a növekvő ártermelés és a pénzforgalom — ennek színterén, Európa nyugati térségében — egyre centralizáltabb államhatalmi struktúrák kiépítését igényelték. Az egyre nagyobb jövedelemmel rendelkező uralkodók éltek is ezzel a lehetőséggel, növelték hatalmukat, melynek legfőbb támasza a jól fizetett uralkodóhű hivatalnoki réteg és a mindig kéznél lévő hadsereg volt. A rendezett uralkodói jövedelmek egyre nagyobb zsoldoshadsereg fel-fogadását tették lehetővé, melyet a technikai fejlődésnek köszönhetően, korszerű és nagytömegben gyártott fegyverekkel láthattak el. Különösen a tűzfegyverek elterjedésének vonatkozásában volt látványos a fejlődés. Ezek a momentumok indították el azt a folyamatot, melyet ma már egyre többen „hadügyi forradalomként” határoznak meg.

A „hadügyi forradalom” elméletének képviselői e hosszú időszak kezdetét a XVI. század második felére teszik Észak-Itália és Németalföld területére, míg kiteljesedését és lezárását a militarista porosz állam virágkoráig, a XVIII. század közepéig vezetik. A forradalom alapvető területeként a következőket határozták meg:

- a tűzfegyverek rohamos és tömeges elterjedése;
- az egyre kisebb harcászati egységek megjelenésével új harcászat kialakulása;
- a hadseregek létszámának gyors emelkedése;
- a hadműveletek méreteinek kiterjedése.

Amennyiben az időszak hadügyi változásait valóban forradalomként fogadjuk el, amelyet az elmélet felállítói elsősorban Nyugat-Európa vonatkozásában tartanak bizonyíthatónak, úgy e korszak legmeghatározóbb időszaka kétségtelenül a harmincéves háború. Ebben a háborúban teljesedtek ki és terjedtek el az ezt megelőző időszak eredményei, bizonyosodott be a változások szükségessége. A továbbiakban már csupán a háború után meghatározott fő elvek tökéletesítéséről beszélhetünk.

A HARMINCÉVES HÁBORÚ (1618—1648)

A XVI—XVII. század fordulójának időszakában a hatalmas, több államból álló Német-Római Császárságot feloldhatatlan belső feszültségek jellemezték. Ezek közül az eltérő gazdasági fejlettségből adódó ellentmondások bírtak meghatározó jelleggel. A szegény, de a feudális berendezkedéshez mégis csökönnyösen ragaszkodó, mezőgazdasági jellegű keleti fejedelemségek érdekei egészen mást diktáltak, mint az iparosodott és fejlett kereskedelem révén egyre határozottabban a tőkés gazdasági fejlődést és az ezzel járó társadalmi struktúraváltást sürgető nyugat- és dél-német államoké. A jómódú német városok, a gazdag nemesség és a szegény, sokszor éhező falu ellentéte többször vezetett véres parasztháborúhoz. A megoldást a kor életfelfogásából adódóan mindenki az egyháztól várta, mely azonban épp ezen ellentmondások miatt, szintén megosztott volt. A protestantizmus és a katolicizmus kibékíthetetlen, a társadalom egészét átható ellentéte elkerülhetlenné tette az időről-időre kitörő vallásháborúkat. Ez tovább szaporította és a valamely oldalon voksukat letevő fejedelemségek között konkrétá tette az ellentéteket.

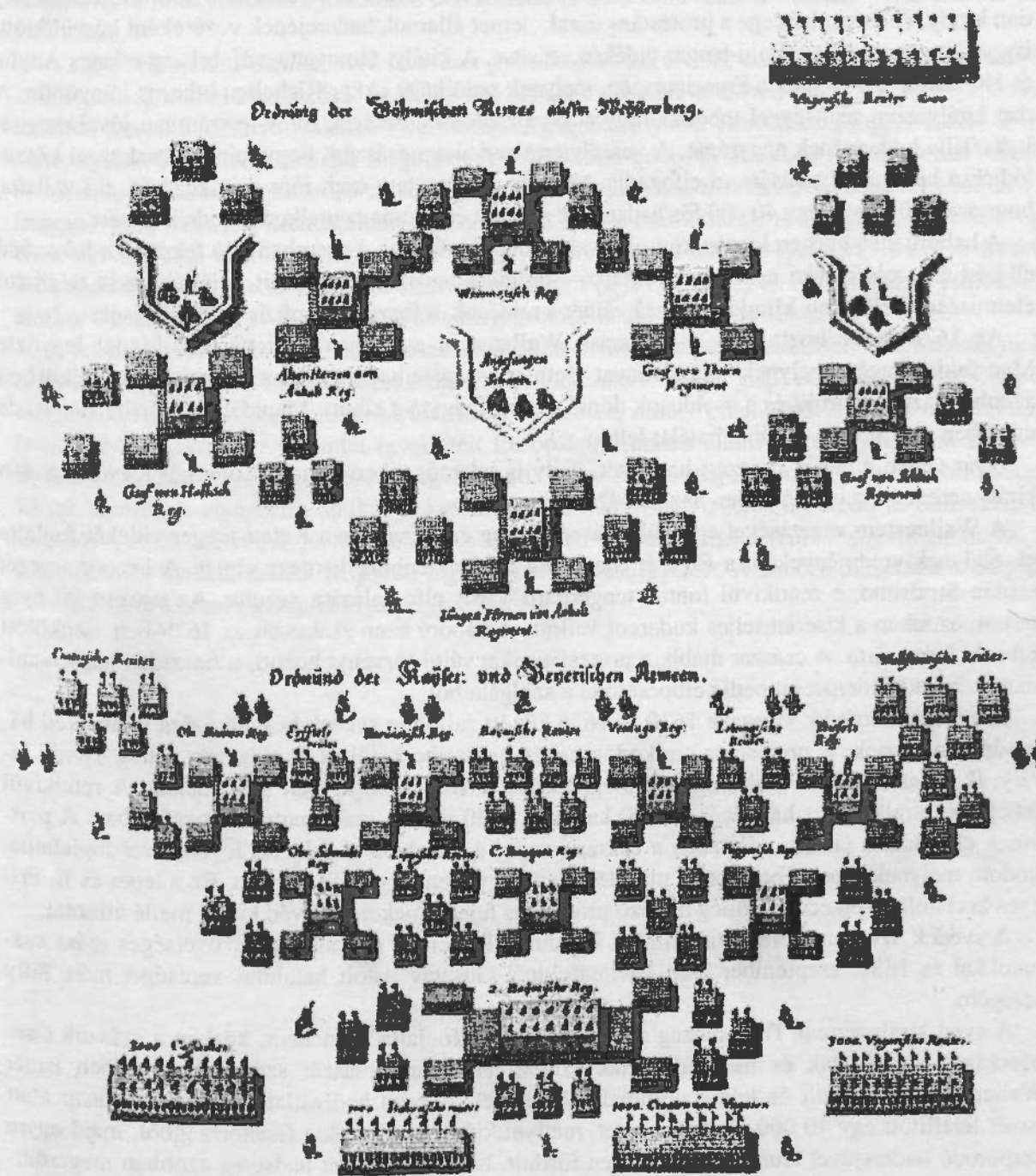
A császárság uralkodócsaládja, a Habsburg-dinasztia — tagjai hajthatatlan katolikusokként — mindezen nehézségen befolyásuk növelésével kívántak úrrá lenni. Ehhez azonban mindenekelőtt a Habsburg Birodalmon belül — örökös tartományok, saját királyságok — kellett erős központi, abszolutista hatalmat kiépíteni. Ez vezetett olyan adminisztratív intézkedésekhez, melyek megvalósítása sokszor az erőszak alkalmazását váltotta ki. Az uralkodói akarattal szembenállók törvénytelenül a protestantizmus ideológiájához és a protestáns fejedelemségekhez fordultak. Így jött létre 1608-ban a protestáns német fejedelemségek szövetsége, az Unió, mellyel a szintén Habsburg-ellenes Franciaország, Anglia és Hollandia is szövetséget kötött. Válaszul a következő évben Miksa bajor uralkodó megalapította a Katolikus Ligát, melynek legnagyobb támogatója a két — a spanyol és a Bécs központú — Habsburg Birodalom volt.

Jellemzően e két tábor között zajlott az az európai méretű háború, mely három évtizeden keresztül iszonyú szenvedést hozott, elsősorban a német lakta területek lakossága számára. A négy szakaszra osztható háború kitörésének színhelye Csehország volt. Ebben az országban a reformáció meghódította — a huszita hagyományokra építve — a lakosság nagy részét. Még az ellenreformáció lelkes hívének számító I. Rudolf császár is kénytelen volt 1609-ben a nemesi jogokat és vallásszabadságot biztosító felséglevelet kibocsátani. Utódja, I. Mátyás azonban nem tartotta be az ebben foglaltakat, ami a cseh rendi gyűlés tagjait fegyveres felkelésre indította. 1618. május 23-án Matthias Thurn gróf vezetésével a felkelők a prágai várba, a Hradcsinba vonultak és a császári helytartókat egyszerűen kidobták az ablakon. Ezt követően a cseh rendek királlyá választották a kálvinista Frigyes, pfalzi palotagrófot.

Bár a császári tisztségviselők a trágyadombra estek, így túlélték e kényes szituációt, az uralkodó csapatokat küldött lázadó királyságába, Bucquoi és Dampierre hadvezér vezetésével. Ők azonban nem tudtak megfelelni feladatuknak, ugyanis a felkelők táborában, melyet egy tehetséges, bátor katona, Mansfeld gróf vezetett, cseheken kívül osztrákok, morvák és sziléziaiak is nagyszámban gyülekeztek. Ez a had vonult Bécsig és az 1619-ben császárrá választott II. Ferdinánd székhelyét ostrom alá vette. A nehéz helyzetet a császár hadvezérei még megoldották, de Bethlen Gábor erdélyi fejedelemnek a felkelőkhez történt csatlakozása után, az ostrom — már több sikert ígérve — ismét folytatódott. E kritikus helyzetben a császár a politika eszközeihez nyúlt. Bethlennel békét kötött, szövetségre lépett a Katolikus Ligával és segítséget kért a pápától. Ezen erőfeszítések eredményeként egy 50 000 fős sereg igyekezett Frigyes császár segítségére.

A döntő csatára 1620. november 8-án került sor a Prága melletti Fehér-hegyen. A császári seregek irányítását a császár egy idős, tapasztalt katonára, a birodalom legelismertebb hadvezérére,

Johann Tserclaes Tillyre ruházta, a velük szövetséges — főleg bajorokból álló — hadat pedig Miksa bajor herceg vezette. A 28 000 főt számláló sereggel szemben a cseh szövetség 21 000 katonát vonultatott fel, Anhalti Keresztély parancsnoksága alatt. A császáriak hagyományos módon, nagy gyalogsági négyzeteket alakítva sorakoztak fel, míg a csehek részben egy új, az ún. németalföldi mintát követve alakították ki a harcrendjüket. A csehek számára kedvező terepen megvívott csatát tulajdonképpen a császáriak egy erőteljes támadása döntötte el, melyet a mélységből hatékonyan támogattak. Mindez másfél-két óra alatt megpecsételte a csata és Csehország sorsát.

1. sz. ábra. A szembenálló felek harcrendje a Fehér-hegyi csata előtt
(Fent: a protestáns szövetség hadserege, lent: a császári sereg)

Frigyes a következő napokban elhagyta Csehországot, ahol féktelen terror kezdődött. A cseh rendi ellenállást iszonyatos, véres eszközökkel napok alatt teljesen felszámolták. Az elkobzott birtokokat

zsodosvezérek kezére juttatták. A hadsereg még évekig cseh területeken maradt, ezzel a lakosság terheit az elviselhetetlenségig növelte. Ez újabb felkelésekhez és lázadásokhoz vezetett. A cseh és ezzel együtt a protestáns ügy támogatására Mansfeld újabb sereget gyűjtött Pfalzban, harcok kezdődtek a Rajna-mentén és Badenben is. A császáriak e kísérletekkel szemben eredményesen harcoltak, csupán a háborúba ismét bekapcsolódó Bethlen Gábor ért el jelentősnek mondható sikereket. Frigyes végül ismét békét kötött az erdélyi fejedelemmel, ami a háború első időszakának végét is jelentette.

A háború második időszaka 1625-től 1630-ig tartott és a dán háború nevet viseli. IV. Keresztély dán király, Holstein hercege a protestáns észak-német államok haderejének vezéréként készülődött, hogy Dánia pozícióját a Balti-tenger vidékén erősítse. A királyt támogatta a Habsburg-ellenes Anglia és Hollandia, továbbá az a Franciaország, melynek politikáját ekkor Richelieu bíboros irányította. A dán király ezen segítséggel toborzott egy akkora zsoldoshadereget, mely létszámban jóval meghaladta Tilly haderejének nagyságát. A veszély arra sarkalta a császárt, hogy minden eszközzel készüljön a háború folytatására és elfogadja Albrecht Wallenstein cseh főúr ajánlását, aki vállalta, hogy saját költségén egy 40 000 fős hadereget szervez és bocsát az uralkodó rendelkezésére.

A háború első évében igazán komoly csatára nem került sor, a szemben álló felek — a fokozódó ellátási és zsoldfizetési nehézségek miatt — dúlták a hadszíntér vidékeit, felélték az itt található élelmiszerkészleteket. Mindennaposá váltak a rablások, a fosztogatások és az öldöklések.

Az 1626-os év hozta meg a változást. Wallenstein a Dessau melletti Elba-hídnál legyőzte Mansfeld seregét, melynek maradványai Bethlen csapataihoz igyekeztek csatlakozni. Eközben azonban lázadás tört ki és a zsoldosok döntő része elhagyta a tábort. Mansfeld Angliába sietett, de útközben a dalmáciai Záránál halálát lelte.

Nyár végén a másik császári hadvezér, Tilly is jelentős sikert aratott, Lutternél legyőzte a dán király seregét, aki ezt követően hazatért Dániába.

A Wallenstein vezetésével egyesült császári sereg ezt követően a Keleti-tenger vidékét foglalta el, melynek eredményeként a fővezér megkapta a Mecklenburg hercege címet. A herceg seregét ezután Stralsund, e rendkívül fontos tengerparti város elfoglalására vezette. Az ostrom fél évig tartott, azonban a kísérlet teljes kudarcot vallott. A háború ezen szakaszát az 1629-ben megkötött lübecki béke zárta. A császár újabb, a protestánsokat sújtó törvényt hozott, a riasztóan nagy hatalmat szerzett Wallensteinet pedig elbocsátotta a szolgálatból.

A háború harmadik időszaka 1630 és 1636 között zajlott, a svédek beavatkozása miatt svéd háborúnak nevezték. A protestáns uralkodók nehéz helyzetbe kerültek és szívesen vették a svéd király, II. Gusztáv Adolf hadseregének megjelenését a Keleti-tenger déli partvidékén. A rendkívül tehetséges uralkodó és hadvezér 15 000 katonája 1630 nyarán szállt partra Pomerániában. A partvidék elfoglalása tartott, miközben a császári sereg a magdeburgi felkelés leverésével foglalatosskodott, melynek sikeres befejezése után féktelen kegyetlenséggel állt bosszút. Ez a lépés és II. Frigyes korlátolt viselkedése, a még habozó protestáns fejedelmeket is a svéd király mellé állította.

A svédek Werben melletti táborukból kiindulva Dübennél egyesültek a szövetséges szász csapatokkal és 1631. szeptember 7-én Breitenfeldnél Gusztáv Adolf hatalmas vereséget mért Tilly seregére.

A svéd király ezután Bajorország ellen fordult és elfoglalta Münchent, közben a szászok Csehországot pusztították és meghódították Prágát. Ferdinánd császár szorult helyzetében ismét Wallensteinhez fordult és teljhatalommal ruházta fel. A cseh hadivállalkozó három hónap alatt ismét felállított egy 40 000 fős hadereget, mellyel kiűzte a szászokat Csehországból, majd egyre szaporodó haderejével Gusztáv Adolf ellen fordult. Nürnbergnél két hadsereg azonban megerődített táborba vonult, ahonnan három hónapon keresztül néztek egymással farkasszemet. Kisebb csatározások után a pathelyzetet a svéd király oldotta meg és seregével elvonult Windsheimbe. Wallenstein nem követte a svéd hadsereget, hanem Lipcsébe vonult, hogy a szászokat császári hűségre térítse. Gusztáv Adolf értesüléseket szerezve minderről seregét Erfurtban egyesítette és a Lützennél álló császári sereg felé tartott. 1632. november 6-án itt zajlott le az a csata, melyet a svéd csapatok megnyertek ugyan, de ezért súlyos árat fizettek, Gusztáv Adolf hősi halált halt. A

nagy veszteségeket szenvedett császári sereg Csehországba vonult vissza, ott tétlenkedett, miközben Wallenstein, a kor leghíresebb hadivállalkozója és kiváló hadvezére politikai gyilkosság áldozata lett.

A fővezérét veszített svéd hadsereg hosszú időre lemondott a kezdeményezésről. A két fél hadereje csak 1634 szeptemberében találkozott újra Nördlingennél. A csata svéd vereséggel ért véget.

A háború negyedik, egyben befejező szakasza 1635-ben kezdődött. A svédek és a franciák szövetségkötése révén francia—svéd időszaknak nevezzük a háború utolsó felvonását. A szövetségi rendszerek erre az időszakra jelentősen átalakultak. A szászok a császár oldalára pártoltak, miként a dánok is.

A háború kiújulása Banner, svéd hadvezér győzelmével kezdődött, aki Wittstocknál 1636-ban jelentős vereséget mért a szászokra. Ezt követően egyesült a francia és a svéd sereg, közös hadjáratukat azonban a svédek irányító Weimari Bernát halála megakadályozta. A svéd hadsereg elvesztve fővezérét, egyszerűen francia zsoldba szegődött. A svédek már eddig is sikeresen tevékenykedő vezetői azonban továbbra is meghatározó szerepet játszottak. Így Torstenson, akinek vezetésével 1642-ben a francia—svéd hadsereg Breitenfeldnél újabb csapást mért a császáriakra. A Habsburg-ház hadseregének vesszőfutása azonban még nem ért véget; a Torstensont követő Wrangel, illetve a francia Turenne csapataitól újabb vereséget szenvedtek. Már Prága egy részét is elvesztették a császáriak, amikor Osnabrückben 1648. október 24-én megkötötték az ún. westfáliai békét.

A harmincéves háború minden időszakában több olyan eseményt, jelenséget találhatunk, mely nagy hatást gyakorolt a hadművészet majd minden területére. Mégis alapvetően a svéd hadsereg és annak szervezete, vezetése, harceljárása, kiegészítése az, amely példaképpül szolgált a következő hosszú évtizedekre. Ezt a mintát igyekezett Európában minden állam követni, melynek eredményeként a hadművészet gyökeresen megváltozott. Célszerűnek tartjuk tehát a háború azon időszakának elemzését elvégezni, amikor a svédek kiváló hadserege, a jeles uralkodó és hadvezér, II. Gusztáv Adolf irányítása alatt tevékenykedett. Ezen keresztül igyekszünk megvilágítani az új hadművészet kialakulásának lényegét, legfontosabb összefüggéseit. A háború menetét a svéd part-raszállástól a lützeni csatáig kísérik figyelemmel.

II. GUSZTÁV ADOLF ÉS A SVÉD HADSEREG HADMŰVÉSZETE

II. Gusztáv Adolf hadvezéri működésének kiteljesedése a harmincéves háború időszakára tehető, amikor a Habsburg Birodalom haderejével került szembe. A két fél hadserege több szempontból különbözött egymástól és ez meghatározta a hadvezérek lehetőségeit is.

A HABSBERG BIRODALOM HADEREJE

A háború előtt és alatt a császári hadsereget döntően önkéntes toborzás útján állították fel. Az uralkodó seregszervezőskor tapasztalt, megbízható hadvezéreit bízta meg a hadsereget képező ezredek felállításával. Különösen a háború éveiben e megbízások kiadásánál elsődleges szemponttá vált, hogy a megbízott vállalkozó a szervezés költségeit képes legyen megelőlegezni, vagy magára vállalni. Ebben az esetben a vállalkozó sokkal szélesebb jogokat kapott a hadsereg ellátása vonatkozásában, rendelkezett a befolyt hadisarcokkal és minden más pénzforrással. Mindez jól jövedelmező vállalkozássá tette a hadseregszervezést.

A szervezők az uralkodótól megbízólevelet kaptak, melyben az illetőt kinevezték ezredessé, illetve egy pátenst, melyben a megfelelő jogokkal felruházták őket a szervezés végrehajtására. E mellett az uralkodó jóváhagyta azon hadicikkelyeket, melyek tudomásulvétele mellett szolgáltak a zsoldosok.

Az ezredes ezt követően összeállította az ezred tisztikarát, kijelölte helyettesét, illetve a századok vezetőit. A kinevezés az uralkodó hatásköre volt. Ezt követően a századok parancsnokai, saját toborzó leveleikkel elindultak arra a területre, amelyet számukra kijelöltek. A toborzást egy kis különítmény végezte, mely toborzóztisztból, zenészből, írnokból és néhány közemberből állt. A toborzásra legalkalmasabb helyek a piacok, a vásárok, városok, falvak főterei voltak, ahol sok ember megfordult. Itt ütötték fel sátrukat, tűzték ki a század zászlaját és időről-időre „kikiáltották” a zsold nagyságát és a szerződés feltételeit. Az érdeklődőket ezután minden lehetséges eszközzel igyekeztek megnyerni a hadsereg számára. A jelentkezőkkel szemben persze voltak feltételek, rendszerint a 18—46 év közötti életkor, erős testalkat, megfelelő magasság és látszólagos jó egészségi állapot. A szolgálati időt a szerződésben határozták meg, lehetett fél év, a hadjárat vagy a háború időtartama.

A toborzás helyeként egyébként szívesen választották — megfelelő egyezségek megkötése után — idegen országok területét. Ez sokszoros haszonnal járt.

A jelentkezők adatait bevezették a toborzólistáiba, kifizették a foglalót és közölték az ún. „obligát”-tal, hogy hol és mikor és milyen felszereléssel kell jelentkeznie. Mivel a jelentkezők nagy része már volt katona, így általában a szükséges fegyver és felszerelés megvolt. A lovasok kezdetben maguk hozták a lovaikat is. A fegyver és felszerelés minősége meghatározta a zsold nagyságát, ha pedig ezeket az állami fegyvertárból szolgáltatták ki, annak árát levonták a zsoldból.

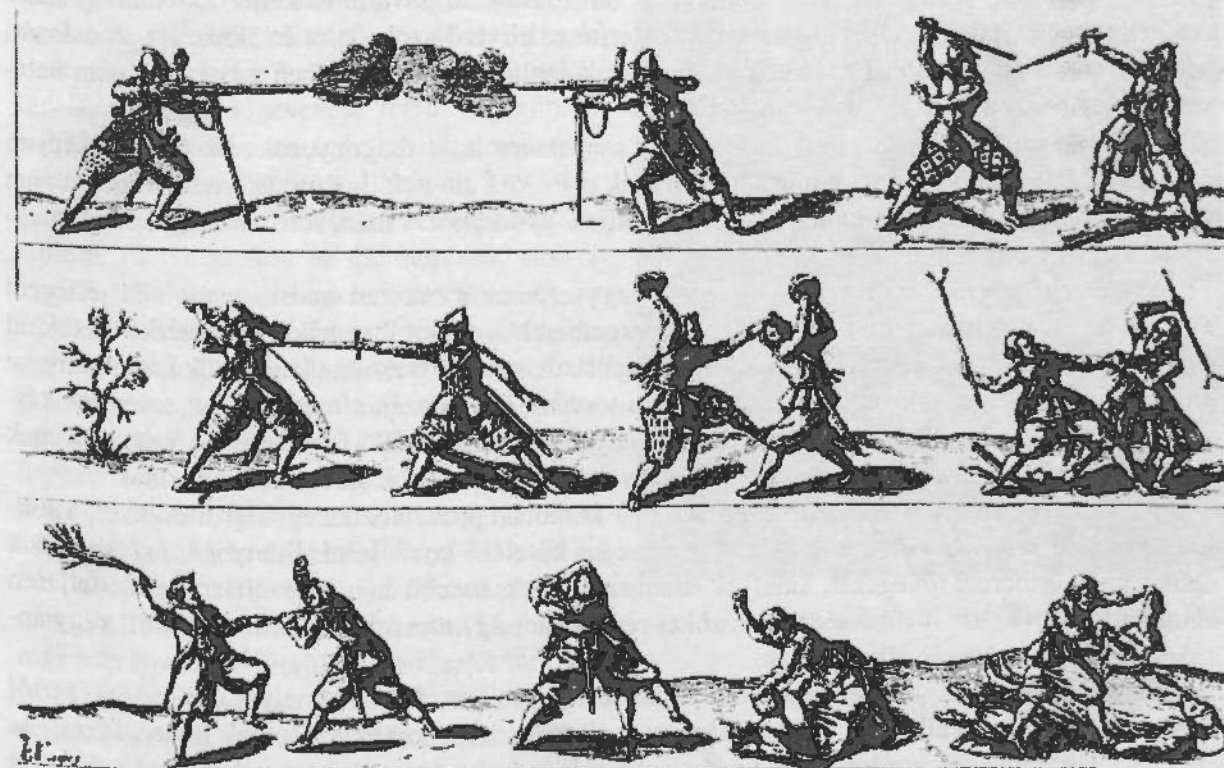
A toborzás befejezésekor, illetve meghatározott napon az uralkodó, illetve a felállítandó hadsereg fővezére által kijelölt személy jelenlétében került sor a „mustrára”. Ekkor megsejmeltek minden század minden egyes katonáját, különös figyelemmel a létszáma, hisz a parancsnokok ez után kapták a kiosztandó zsoldot. A szemle után megalakult az ezred. Először az ezredes mondott beszédet, melyben ismertette a megalakulás célját, a várható feladatot. Ezután az ezred állománya az ezredzászló köré gyülekezett és a hadbíró (soltész) felolvasta a hadicikkelyeket. A zsoldosok le-

tették az esküt, melyben megfogadták, hogy a felolvasott törvényeket betartják. Az ezred megalakulásának utolsó mozzanata az ezred tisztségviselőinek bemutatása volt. A következőkben a századok alakultak meg.

A gyalogos századok állománya 150-200 fő volt, egy ezredbe 10-12 század tartozott. A lovaságnál 80-100 fő alkotott egy századot és nyolc század egy ezredet. Az ezredek hadseregbe egyesítették, melynek tulajdonosa az uralkodó volt. A hadsereg vonatkozó minden intézkedés tőle indult ki, általában az Udvari Haditanácson keresztül. A haditanács hatásköre kiterjedt a hadsereg ellátására is, a hadbiztosi és élmezési hivatalok intézkedései szerint működtek, természetesen egyeztetve az Udvari Kamarával.

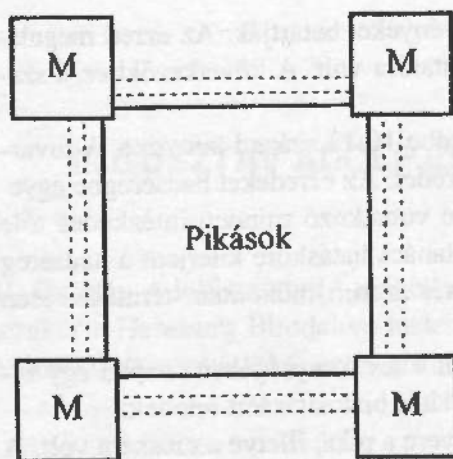
Háborúban a hadsereg a fővezér irányítása alatt állt. Ebben a tevékenységében csupán egy kisebb kíséret segítette, akik a táborok megszervezéséért és az ellátás biztosításáért feleltek.

A hadsereg főfegyverneme a gyalogság volt. Ennek fő fegyvere a pika, illetve a muskéta volt. A védőfelszerelés megléte már esetleges volt, de rendszerint a zsoldosok rendelkeztek sisakkal és legalább mellvérttel. A pikások és muskétások aránya a századfordulón már nagyjából egyenlő volt. A fegyvermű harctevékenysége jellemzően védelmi jellegű volt, ezt jelzik azon hatalmas négyszögek, melyek csak lassú mozgásra voltak képesek. A több ezredből létrehozott négyszög (spanyol négyszög, bataglia, tercio) rendszerint 3000 főből állt. E létszám zömét a pikások tették ki, akik négy-öt méter hosszú fegyvereiket több sorból is az arcvonalba szegezheték. A négyszög oldalainak hosszát a rendelkezésre álló pikások száma adta. E számból a vezér egy kis táblázat segítségével gyököt vont, ami megadta, hogy egy oldal hány emberből álljon. A felsorakozott pikás tömeg elé két sorba muskétások álltak, miként a négyszög sarkaira is, négyes oszlopban tíz fő mélységben. A muskétások ezen alakzatban soronként tüzeltek, majd hátravonultak újra tölteni. E mozgást „contremarsch”-nak nevezték. Így biztosították a folyamatos tüzelést addig, míg az ellenség közvetlen közelbe nem ért. Ekkor egy nagy utolsó ösztűz után a muskétások a négyszögbe menekültek, vagy a pikások lábaihoz feküdtek és megkezdődött a pikások harca.

2. sz. ábra. A muskétások egyes harca

A négyszögek helyének kiválasztásánál nagy gondot fordítottak a terep adta lehetőségek kihasználására. Bár a négyszög mindenirányú támadás kivédésére, illetve bármely irányú mozgásra képes volt,

3. sz. ábra. A spanyol négyszög
(M — Muskétások)

kalmazásukat alárendelték a gyalogságnak, harcászataikra jellemző volt az ún. „caracole”. A több (rendszerint öt) sorban felsorakozott lovasság ezen harcászati mozgása azt jelentette, hogy a lovasok lassú jármódban megközelítették az ellenséget, majd mindkét pisztolyukkal az ellenségre lőttek, ezt követően visszafordultak tölteni. E nagyszabású, de nem túl eredményes körforgás a csaták során a nehézlovasságnak szinte kizárólagos alkalmazási módjává vált. A lovasok rendelkeztek karddal is, de ennek alkalmazása háttérben maradt. A kor legjobb lovasainak számítottak a német „Reiterok”, akik nagyszámban harcoltak a császári seregben. Csatában a lovasság általában a harcrend szárnyain állt fel.

A könnyű lovasságot lehetőség szerint szintén felszerelték tűzfegyverekkel, feladatuk a meglepés, a váratlanság előidézése volt. Lendületes támadásaikkal zavarniuk kellett az ellenség harcrendjét, menetét, táborát. Őket alkalmazták felderítésre hírvivő-szolgálatra és üldözésre. A császári hadseregben e csapatnemnél horvátok és magyarok szolgáltak. Harcrendben a helyüket nem határozták meg, vagy a legszélső szárnyra kerültek.

Ebben az időszakban kialakult egy sajátos csapatnem is, a dragonyosok. Ez tulajdonképpen gyalogság volt, amelyet könnyű muskétával láttak el és lóra ültettek. Így tudták viszonylag gyorsan elérni a számukra kijelölt területet, ahol lóról szálltak és sorakozás után, sortűzzel igyekeztek megbontani az ellenség harcrendjét.

A tüzérség ebben a korban még nem volt fegyverneme a császári hadseregnek, céh jelleggel működött. A tüzéret, akik iparosok, mesteremberek voltak, lövegeikkel, lőszerkészletükkel együtt fogadták fel. A hadseregben különleges jogállásuk volt, több zsoldot kaptak, ők kapták meg az elfoglalt várak, városok lövegeit és harangjait, a törvény elől hozzájuk menekülőket segédmunkásként alkalmazhatták és így megvédehették. Amennyire tiszteletben álló foglalatosság volt a lövegek kezelése, az ellenség annyira haragudott rájuk, így az első megtorlások áldozatai is ők voltak.

A lövegfajták széles skálán mozogtak, bár már korábban próbálkoztak egységesítésükkel, a sokféle űrméretű, nagyságú löveget nehéz volt egységes köteléké kovácsolni. Előnyben részesítették a nehéz, nagy űrméretű lövegeket, amelyek azonban lassúak, harc közben állásváltásra szinte teljesen alkalmatlanok voltak. A tüzérségi eszközöket rendszerint egy tömegben a harcrend előtt, vagy annak valamelyik szárnyán alkalmazták.

A birodalom zsoldoshadseregének létszáma néhány tízezer fő volt, melyet egy-egy tavasztól őszig tartó hadjáratra állítottak össze. A kincstár, illetve a vállalkozók ezt tudták finanszírozni, az ellátási lehetőségek is erre terjedtek ki. A zsoldosok maguk szerezték be az élelmüket saját és a többnyire táborba szálló családtagjaik számára. A hadsereg vezetésének viszont biztosítani kellett a vásárlás lehetőségét a vonulás útvonalán, a táborok közelében. Piacokat, vásárokat rendeztek, vagy ha ez nem volt lehetséges a zsold egy részének visszatartása mellett más területekről után szállítottak és ezt osztották ki. Mindez nehéz feladatnak bizonyult és rendkívül sok visszaélésre

lehetőség szerint igyekeztek valamilyen terepakadályra támaszkodva felállítani. Nyílt terepen a négyszögek különböző formációkat vettek fel (kereszt, gyémánt, ék, lépcső), így támogatták egymást.

A fegyvernemhez könnyű gyalogosok is tartoztak, akiket rendszerint a muskétánál könnyebb tűzfegyverrel láttak el. Feladatuk, nyitott harcrendben vagy harcrenden kívül, az ellenség zavarása, meglepése, felderítése, kifosztása volt.

A lovasság nehéz és könnyű lovas csapatnemre oszlott. A nehézlovasság átmeneti időszakot élt meg. Azzal már tisztában voltak, hogy a lovagok ideje lejárt, a nehéz páncélzat már csak akadály a harcnak. Kérdéses volt, hogy mennyi páncélzat maradjon és milyen fegyverekkel rendelkezzenek a lovasok. Végül is a sisak mellett a mell- és a hátvért hordása vált általánossá, fegyverzetként pedig a rövidcsövű kanócos karabély és a pisztolypár terjedt el. Az al-

adott lehetőséget. A hadsereg vonulása sok szenvedést okozott a helyi lakosságnak is akár ellenséges, akár saját területen. A hozzátartozókkal, kereskedőkkel, mutatványosokkal, prostituáltakkal, szélhámosokkal sokszorosára duzzadt sereg vonulásánál, táborozásánál szinte lehetetlen volt rendet, fegyelmet tartani. Erre a legmegdöbbentőbb példákat éppen a harmincéves háború szolgáltatta.

A hosszú évekig tartó háború költségeit az uralkodók képtelenek voltak kincstáraikból fedezni. A zsoldfizetés elmaradt, az élelmiszer utanszállítások szintén, így az éhező katonák kénytelenek voltak a helyi lakosságtól erőszakkal elvenni mindazt, amire szükségük volt. Ez egy olyan területet nyitotta meg a háborúnak, melynek nem lehetett győztese, utat adott a féktelen rablásnak, erőszaknak, gyilkosságoknak, falvak városok, kegyetlen kiirtásának. A hadsereg fegyelme szinte teljesen felbomlott, a vezéreknél nem volt lehetőségük a rend fenntartására, hisz a katonák számára nem biztosíthaták semmilyen ellátást. A zsoldosok szökése, lemaradása egyenként és csoportosan mindennaposá vált, belőlük legtöbbször rablóbandák alakultak ki. A helyiek persze igyekeztek megvédeni tulajdonukat, családtagjaikat, ahol lehetett rajtaütöttek a katonákon és a velük vonulókon, a lemaradókat, elcsellengőket pedig menthetetlenül elpusztították.

Az áldatlan állapotokon néhány jelesebb hadvezér igyekezett változtatni és olyan módszereket alkalmazni, melyek enyhítettek e katasztrofális állapotokon. A feleslegesen kegyetlenkedőket felakasztották, illetve más súlyos büntetést osztottak ki a fegyelem helyreállítása érdekében. Az igazi megoldást azonban a rendszeres ellátás megoldása jelentette. Erre irányult Albrecht Wallenstein igyekezete is.

Wallenstein cseh kisnemesi családból származott és egy jól sikerült házasság tette dúsgazdaggá. Képzett és rendkívül tehetséges katoná volt, emellett vállalkozóként és bankárként szolgált a császárt már a háború első éveiben is. Ennek fejében újabb birtokokat kapott Csehországban. 1626-ban vállalta, hogy egy hadsereget állít fel saját költségén és fedezi annak kiadásait. A császártól ezért különleges jogokat kapott, a tisztek kinevezése terén, valamint a hadisarcok kivétele és felhasználása vonatkozásában is. Erre alapozva alakította ki új logisztikai rendszerét. Wallenstein megemelte a zsoldot, illetve javított az élelmezésen, amit a rendkívül magas hadisarcok kivételével és az erőszakos, kíméletlen, de intézményesített begyűjtéssel érhetett el. Mivel rendszeresen fizetett, katonái egyéni rekvirálási kísérleteit, rablásait megtorolta. Csökkent a pazarlás, javult a fegyelem és a lakosság zaklatása is kevésbé volt jellemző. Wallensteinnek alapelve volt, hogy a lakosságot védeni kell, hisz csak akkor tud dolgozni, termelőmunkát folytatni, ami nélkül a hadisarcot nem tudja fizetni. Ha hadserege már lepusztított területen járt, saját birtokairól szállított gabonát, kenyeret süttetett, innen hajtatott állatokat. Mindezt persze a zsoldból levonatta, így vált számára jó üzletté a háború.

Jövedelmeit hosszútávon az is növelte, hogy szintén saját műhelyeiben állította elő a szükséges lőszerutánpótlást, melynek költségeit megelőlegezte a kincstárnak.

Wallenstein hadseregszervezői és fenntartói tevékenységével szinte nélkülözhetlenné vált, ehhez járult még az is, hogy kiváló hadvezérnek bizonyult. Hadserege újabb és újabb területek elfoglalásával dicsőséget és hatalmas hadisarcot szerzett, Wallenstein üzlete pedig virágzott.

4. sz. ábra. Albrecht von Wallenstein

Megnövekedett hatalma azonban az abszolutizmus eszközeivel kormányzó uralkodónak csupán háborúban volt elviselhető. Béke időszakban kegyvesztetté vált és bár a breitenfeldi csatavesztés után ismét nagy szükség lett rá, újabb sikerei hatalom számára ismét terhéssé tették. Ez okozta halálát.

A SVÉD HADSEREG

Hosszú dán fennhatóság után I. (Wasa) Gusztáv a XVI. század első felében hozta létre az önálló svéd államot. Az egymást követő királyok — különösen fejlett városaikra támaszkodva — a Balti-térség feletti hegemonia megszerzésére törekedtek, melynek következtében több háborút vívtak a dánokkal, az oroszokkal és a lengyelekkel. A gyér lakosságú Svédországnak teljesen ki kellett használni lehetőségeit, hogy e háborúkban kellő erőt tudjon felmutatni. A fejlett svéd ércbányászat, kohóipar és fegyvergyártó manufaktúrák a szükséges fegyvereket kellő mennyiségben és minőségben biztosították, viszont elég fegyverforgató felfogadása már nehezebben megoldható gondot okozott. Ennek kiküszöbölésére, hivatkozva a svédek általános érdekeire, bevezették a katonáskodási kötelezettséget. Az egyes helységekben, a katonának alkalmas férfi lakosok neveit már tizenöt éves korukban jegyzékbe vették és szükség esetén közülük — általában sorshúzással — választották ki azokat, akik számára kötelezővé tették a katonáskodást. A rendszer széleskörű kivételt tett társadalmi állás, illetve szociális szempontok alapján. E rendszer működtetése eredményezte, hogy Svédországnak mindig volt egy megfelelő nagyságú hadserege. Mindez nem jelentette azt, hogy a zsoldosok toborzása háttérbeszorult, éppen ellenkezőleg, rendszerint külföldiekből szervezett haderő magjaként, illetve kiegészítéseként használták a fenti rendszert.

5. sz. ábra. II. Gusztáv Adolf svéd király

noka volt. Ugyan ebben az évben vesztette el apját és foglalta el Svédország trónját. Uralkodásának első éveiben több háborút vezetett a dánok, oroszok és a lengyelek ellen, melyekben most már megismerhette a hadvezetés gyakorlatát is. A balsikereken okulva alakította ki azon új szemléletét,

A szervezések eredményeként, a nem egészen egy millió lakosú Svédországnak 1611-ben, amikor II. Gusztáv Adolf trónra lépett, 70 000 katonája volt. A hadsereg nagyobb részét németek, franciák, angolok és skótok adták, kisebb részét svédek, illetve az általuk megszállt területek lakosaiból toborzott vagy állított katonák. A hadsereg vezetői azonban a svéd nemesesség sorából kerültek ki, kiknek kiválogatására és felkészítésére az uralkodó nagy gondot fordított. A hadsereg legnagyobb értéke azonban feltétlenül annak fővezére, a király, II. Gusztáv Adolf volt.

A svédek uralkodója rendkívül alapos és sokrétű képzést kapott, aki egyébként már gyermekként kitűnt ügyességével, bátorságával és rendkívüli szellemi képességeivel. Megtanult latinul, dánul, németül, franciául és olaszul, így olvashatta és megismerhette az általános műveltséget adó könyvek mellett, a legfontosabb hadtörténelmi és hadművészeti foglalkozó munkákat. Tanulmányai mellett már tizenkét éves korában közkatonaként szolgált a svéd hadseregben, tizenhat évesen egy kisebb kötelék parancsnoka volt.

mely a harmincéves háborúban legyőzhetetlenné tette és gyökeresen megváltoztatta a hadművészet addigi elméletét és gyakorlatát.

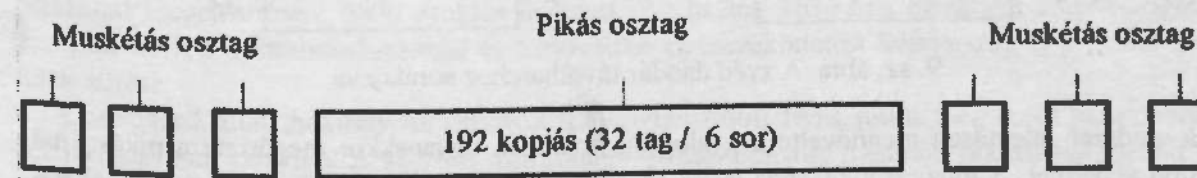
Gusztáv Adolf nézeteinek alapjait az 1568-óta tartó németalföldi szabadságharc vezetői fektették le, Orániai Móric és Vilmos, valamint Nassau János. Különösen a spanyolok ellen alkalmazott sikeres harcászati győztesét meg arról, hogy ezen az úton kell tovább haladni. Svédországba holland kiképzőket hívott, akik a szervezés terén is nagy segítséget nyújtottak számára.

A holland hadművészet tehát egy új, bár mégis régi harcászati épület, mely legjobban a római cohorsok alkalmazására hasonlított. Abból indult ki, hogy a zárt, nagy négyszögeket képező spanyol harcrend legnagyobb hátránya, hogy a gyalogság tömege — a négyszög belsejében és a nem harcoló oldalakon — csupán a fizikai nyomás eszköze. Ezt a megoldást a németalföldiek nem választhatták, lévén sokkal kevesebb katonájuk. Ugyanakkor a gazdag németalföldi kereskedővárosok alaposan felfegyverezhették seregüket, a lehetőségek ebben korlátlanok voltak. Ezért Orániai Móric a nagy négyszög helyett egy tagolt, több harcvonalas harcrendet vezetett be. Ez lehetővé tette a tűzfegyverek hatékonyabb alkalmazását, a súlyképzést, a tartalékok kikülönítését. Kezdetben általánosan tűzfős mélységű alakzatokat alkalmazott, később a pikásokat csupán öt sor mélyen állította fel, az arcvonalba ötven emberrel. E központi harcrendi elem mellé muskétás alakzatokat képzett, jobbra és balra is hármat-hármat, egyenként négyes oszlopban, mint említettük tűzfős mélységben. Ezenkívül további hatvan muskétást alkalmaztak az ellenség zaklatására. Az így kialakult ötszázötven fős zászlóaljkat, az áttörés megnehezítésére, három vonalban sorakoztatták fel.

A harcrend lehetővé tette a pikások és a muskétások szoros együttműködését, a tüzerő optimális kihasználását. A muskétás sorok számát a rendkívül bonyolult fogások végrehajtási ideje határozta meg. A tüzelés itt is soronként, majd „contremarsch”-ok, ellenmenetek végrehajtásával történt. Ez azt jelentette, hogy a lövést leadott katonák hátramentek és megkezdték a töltési fogásokat. Mire ismét tűzkészé tettek a fegyverüket már ismét az első sorban vonultak, vagy álltak.

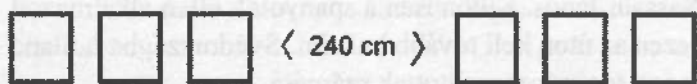
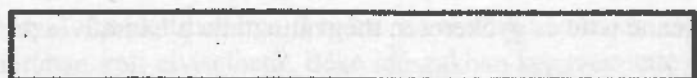
A gyalogság ezen harcászata lényegesen bonyolultabb lett az eddiginél, ami előtérbe helyezte a kiképzés fontosságát. A kisebb kötelékek irányítására több parancsnokot kellett alkalmazni, akik a pontos és fegyelmezett mozgásra, mozdulatokra felkészítették beosztottjaikat és harcban vezették őket. Az állandóvá váló sulykolás azonban a viszonylag szabad élethez szokott zsoldosok számára rendkívül szokatlan volt. Hogy mégsem szöktek meg, azt az állandó, rendszeres és igen komoly összeget kitevő zsoldfizetésnek köszönhették. Nagy gondot fordítottak emellett az ellátás zavartalan biztosítására.

A kiképzett katona értékesebb és nehezen pótolható lett. A hadsereg meghatározó részét ezért békés időszakokban is egyben tartották, ami kevésbé tűnt költségesnek és lényegesen hatásosabb volt, mint a szinte rendszeres újraszervezés. Ezeket figyelembe véve alakította ki hadseregének szervezetét, hadrendjét és alkalmazásának módját Gusztáv Adolf.

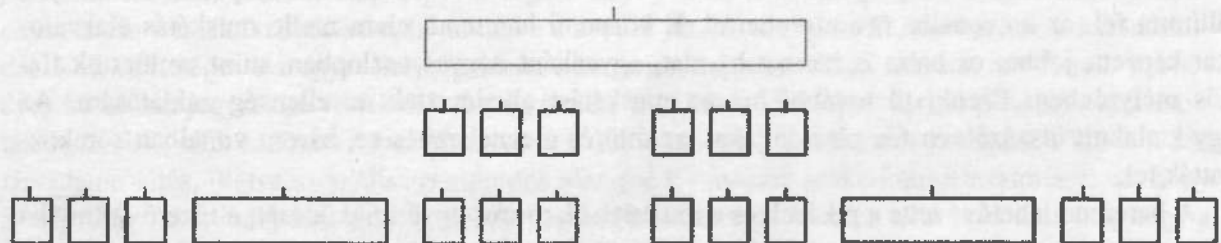
6. sz. ábra. A svéd zászlóalj általános harcrendje

A gyalogság harcászati alapegysége a zászlóalj volt. A németalföldi rendszertől eltérően a zászlóalj hat sor mélyen állt fel. A pikások arcvonalát harminckét fő alkotta, tőlük jobbra és balra három-három osztagban muskétások álltak. Egy osztag huszonnégy főből állt, vagyis négyes oszlopban sorakoztak. A zászlóalj egyes elemei között százhusz centiméter volt. A zászlóalj felállhatott úgy, hogy a muskétások a pikások előtt, vagy mögöttük álltak, ez a feladattól függött. A svéd zászlóalj tehát előírás szerint 336 embert számlált.

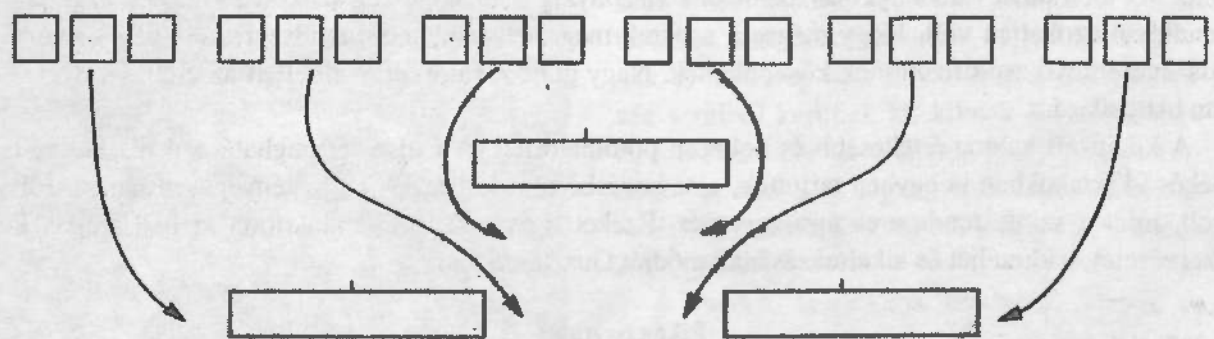
7. sz. ábra. A svéd zászlóalj közelharcba felállva

A gyalogzászlóaljakat hármával dandárrá egyesítették. A dandár két harcvo-
nal alakítására volt képes. Általában az
első vonal zászlóaljnak muskétásai a
pikások mögött álltak fel, a két hátsó
zászlóalj esetében a szárnyakon. Véde-
lemben mind a kilenc muskétásosztag a
pikások előtt sorakozott egy vonalban és
három sort alakítva. Ez akkor volt lehetséges, ha a fegyverek már töltve voltak. Ennek alakítása
úgy történt, hogy a páros sorok fegyveresei beléptek az előttük lévő sor térközeibe, így egy falanx-
szerű alakzat jött létre. Amikor az ellenség a legkedvezőbb távolságba ért a muskétások összütet
adtak le oly módon, hogy az első sor térdelt, a második előrehajolt, a harmadik pedig állt. Ezt kö-
vetően üres fegyvereikkel a muskétások a pikások mögé vonultak vissza. A két hátsó zászlóalj
pikásai pedig az elsővel egy vonalba léptek előre.

8. sz. ábra. A svéd dandár általános harcrendje

Támadásnál a muskétásosztagok szintén az első vonalba álltak fel, de a hatsoros felállást követve.
Az első sor sortüze után a hátsó sor előre futott és lőtt, közben az első megkezdte a töltést. Ebben
az ütemben haladt előre az alakzat. Az ellenséghez közel érve még leadtak egy összütet, majd az
előző módon átadták helyüket a pikásoknak.

9. sz. ábra. A svéd dandár távolharcba sorakozva

Ez a módszer jelentősen megnövelte a gyalogság tűzerejét, ugyanakkor megőrizte a pikák által
nyújtott védelmet. A mozgás gyorsabbá tétele érdekében módosították fegyvereket is. A muskétá-
kat könnyebbre tervezték, így el lehetett hagyni a támasztóvillát, illetve bevezették a papírtöltése-
ket, a tölténytáska használatát. A pikák is lerövidültek, így három és fél méteresek lettek.

Gusztáv Adolf megreformálta a lovasság harcászatiát is. Értelmetlennek találta az addigi gy-
akorlatnak megfelelő „caracolizációt”, véleménye szerint ezzel a lovasság elvesztik legértéke-
sebb tulajdonságukat a lendületes támadás képességét. A lovasságnak csupán egy pisztoly egyszeri
használatát engedélyezte a svéd király, amit követően a karddal végrehajtott rohamnak kellett kö-
vetnie. Ez vált a fő tevékenységformává. A tüzerőt a lovassághoz beosztott muskétás alakulatok-
nak kellett biztosítaniuk.

A változások nem kerültek el a tűzértséget sem. A svéd király nagy gondot fordított arra, hogy
valóban hasznos, a gyalogságot támogatni képes tűzértséget alakítsanak ki. Az eddigiéknél könnyebb,
kisebb űrméretű lövegeket gyártattak, melyeket a zászlóaljak, dandárok harcrendjei közé helyezte-
tek el. E lövegek együtt mozogtak a gyalogsággal és tűzüikkel annak sikere érdekében tevékeny-
kedtek. A két lóval vontatható négyfontos lövegeket harc közben katonák tolták előre, vagy szük-
ség esetén hátra. A gyalogságot közvetlenül támogató tűzértség mellett szervezett ún. üt-
tűzértséget is, mely nagyobb űrméretű lövegek összevonásából alakult meg. E harcrendi elemet,
lehetőleg szárnyakon lévő magaslatra, vagy valamely fontos hely közelébe állították fel.

Gusztáv Adolf harcászatiának bonyolultsága komoly kiképzést igényelt, melyre a király nagy gondot
fordított. A mozgások, manőverek, arcvonalváltások mellett, nagy figyelmet fordított a tábori erődtételek
gyors, szakszerű elkészítésére is. Ezzel igyekezett a harcrend védőképességét tovább növelni. A kiké-
pzést szolgáló kötelezett svéd nemesek irányították, akiknek kemény fegyelmet is kellett tartaniuk ka-
tonáik között. A király nevéhez fűződik a vesszőzés intézményének bevezetése is. A svéd haderő ugya-
nakkor igen jól fizetett és a körülményekhez képest jól ellátott volt. A király már a lengyel háborújában
megtanulta — amikor a helyiek mindent felégettek előtte —, hogy nagy gondot fordítson az utánpótlás
megszervezésére, hadjáratait ennek biztosítása mellett tervezze. Mindezen intézkedéseknek köszönhe-
tően a svéd hadsereg, Gusztáv Adolf irányításával, Európa legjobb hadseregévé vált.

II. GUSZTÁV ADOLF A HARMINCÉVES HÁBORÚBAN

A harmincéves háború második időszaka a Habsburgok teljes győzelmével végződött, a lübecki
békében a dán király a protestánsok oldalán minden további beavatkozásról lemondott. II. Ferdi-
nánd császár 1629-ben kiadta a restitució ediktumát, mely az 1552 óta protestánsok kezére került
egyházi kerületek, birtokok visszaadását írta elő. Ez utóbbi az érintettek számára elfogadhatatlan
volt. A Habsburgok jelentős térnyerése, illetve annak réme, hogy a német területek a császári ház
irányításával egyesülhetnek, kiváltotta a vele szemben álló nagyhatalmak, különösen Franciaország
aggodalma. Ennek köszönhetően Richelieu bíboros sajátos fordulatot idézett elő a háború meneté-
ben, hisz a katolikus Franciaország szövetségre lépett protestáns államokkal a Katolikus Liga és a
Habsburg Birodalommal szemben. Richelieu, ügyének legnagyobb segítőjét, az egyre sikeresebb és
Európa északi térségében hegemóniára törekvő Svédországban látta. Közvetítésével a svédek békét
kötöttek Lengyelországgal, majd megszületett azon egyezmény, melyben Franciaország évi egy
millió livre fizetésére kötelezte magát, a svéd király pedig kötelezettséget vállalt, hogy 30 000
gyalogost és 6000 lovaszt tart német területeken. A szerződés célja a német fejedelemségek önálló-
ságának fenntartása volt a Habsburg Birodalommal szemben.

A svéd csapatok először akkor kapcsolódtak be a harmincéves háborúba, amikor az ostromlott
Stralsund megerősítésére 6000 zsoldos érkezett. Az osztag 1630-ban elfoglalta Rügen-szigetét,
ezzel ellenőrizte a Stralsundi-szorost és biztosította az összeköttetést Svédország és a német terü-
letek között.

A császáriak által „hókirálynak” gúnyolt II. Gusztáv Adolf 1630. július 4-én szállt partra hadse-
regével Usedom szigetén. A kétszáz szállítóhajó — huszonnyolc hadihajó biztosítása mellett —
12 500 gyalogost és 2000 lovaszt tett partra. A király azonnal elrendelte, hogy az elfoglalt hídfőt
tábori erődítésekkel tegyék jobban védhetővé.

A katolikus hadsereg e partra szállást nem tudta megakadályozni. A megnövekedett hatalmú
Wallensteint a császár már korábban elbocsátotta szolgálatából, a fővezérség ismét Tilly grófra
szállt. A háború terheit a császár a Katolikus Ligára kívánta áthárítani, hadseregének létszámát így
fokozatosan csökkentette. A partra szálláskor 39 000 császári zsoldos és 30 000, a ligát szolgáló
zsoldos állt szolgálatban. Ezen erő azonban szétforgácsolva helyezkedett el a német államok terü-
letén, az ellátási gondok miatt egyesítésüket egyelőre nem tervezték. Mindez elegendő időt adott
Gusztáv Adolf számára.

10. sz. ábra. A harmincéves háború harmadik szakaszának hadszíntere

A svéd király tanulva eddigi háborúiból, illetve a harmincéves háború tapasztalataiból, távol hátszágától, először is egy biztonságos, ellátását, utánpótlását és kiegészítését biztosító hadászati bázist kívánt kiépíteni. Erre készítette az is, hogy kellő számú lovasság hiányában, komolyabb műveleteket nem kezdetett. Fokozatosan kibővítette a hídfőt, megszállt olyan területeket, melynek legelője biztosította újabb lovasság átszállítását. Elfoglalta az egész szigetet, majd Wollin szigetét,

ezt követően Wolgast és Cammin városát is birtokba vette. Az elő-pomerániai fejedelem, akinek területein mindez történt semlegességre törekedett, ennek ellenére kénytelen volt fővárosát Stettint is átadni a svéd királynak. Ez óriási előnyökkel járt, hisz birtokába jutott az Odera torkolatának, ellenőrizve és kihasználva e rendkívül fontos folyó szállítási lehetőségeit. Későbbi terveiben ezt, mint a hadászati alapjával a legfontosabb összeköttetési útvonalat tarthatta számon.

Gusztáv Adolf 1630. évi óvatos hadviselésének egyik meghatározó oka az volt, hogy a protestáns német államok ebben az időben semlegességre törekvő politikát folytattak. Egyelőre kivártak, a lipcsei konvent csupán a függetlenségüket garantáló hadsereg felállítását határozta el. II. Ferdinánd számára viszont már ez is elfogadhatatlan volt, ezért a regensburgi birodalmi gyűlésen kimondatta ennek törvénysértő voltát. Ez alatt Tilly egy 30-40 000 fős sereg élén északi területek felé tartott, ahol téli szállásra vonult.

Közben a svéd király fokozatosan növelte a megszállt területek nagyságát, elfoglalta Greifenhagent és Gartzot, a császáriak megerődített helyőrségeit, majd mind a két pomerániai fejedelemséget. Ezt követően egyre növekvő létszámú haderejének zömével Bärwalde-hoz vonult, ahol megerődített tábort építtetett ki, fenyegetve a császári kézen lévő Landsberget, illetve az Odera-menti Frankfurtot is. A svéd király 1631 elején itt állomásozott és a legtöbb gondot számára annak a kérdésnek a megválaszolása jelentette, hogy a fellázadt és a császáriak által ostromolt Magdeburg számára nyújtson-e közvetlen segítséget, vagy sem. Végül lemondott e kockázatos, bizonytalan hovatartozású területeken átvezető hadjáratról. Annál is inkább, mert a svéd hadsereg nagysága még mindig alatta maradt a császáriaknak, a kívánt létszámra való feltöltése még nem fejlődött be. Az ellátás is gondot okozott, a Pomerániára kirótt hadisarc és a Svédországból kapott pénz nem volt elég a katonák kifizetéséhez, ezért egyre sűrűbben a rekvirálás fegyelmet gyengítő, a lakosságot elidegenítő eszközehez kellett fordulni. Ezért nem gondolkozott a svéd király újabb hadjáratokon, hanem a hadseregéből több csoportosítást létrehozva a megszállt területek katonai biztosítására törekedett, az ellátás lehető legalaposabb megszervezésére és tartalékok képzésére.

Gusztáv Adolf Odera-menti terjeszkedése azonban aggodalommal töltötte el Tillyt, hisz a svéd király egyre közelebb került Sziléziához, mely a császárság fontos gazdasági bázisa volt. Az itt kirótt hadisarc a svédek minden gondját megoldhatta volna. A császári had ezért téli szállásáról kimozdulva, a Tillyre jellemző lendülettel, tíz nap alatt több mint háromszáz kilométert megtéve Frankfurt felé sietett azzal a céllal, hogy megütközzön a svédekkel. A Landsberget ostromló Gusztáv Adolf azonban, a császári hadsereg közeledéséről értesülést szerezve, visszavonult először Soldinhoz, ahol Gustav Horn parancsnoksága alatt nyolcezer főt hagyott hátra, majd Stettinnél átvonult az Odera bal partjára. A svéd sereg azonban itt sem állt meg, hanem a kezdeményezést ismét átvéve Demmin irányába tört előre, elfoglalt hat várost, majd a jól megerősített Demmint is.

Tilly minderről értesülve azonnal visszafordult, de csak hatalmas kerülővel fordulhatott a svédek ellen. Ki kellett kerülnie a megszállt területeket és Berlint is, ez után indulhatott észak felé, ahonnan azonban Gusztáv Adolf már visszafordult az Odera irányába. Angermünde-nél megerődített tábort építtetett és egy új átkelőt építtetett a folyó felett. Tilly mivel ismét nem találta meg ellenfelét, a svéd kézen lévő Neubrandenburg el-

11. sz. ábra. Johann Tserclaes Tilly

len vonult. A svéd király először a felmentésre gondolt, de még tartott Tillytől, illetve nem bízott eléggé lovasságában, mely zömmel még kifizetetlen német zsoldosokból állt. Ezért ismét egy olyan műveletbe kezdett, mellyel Tillyt eltéríthette szándékától, így Frankfurt felé indította csapatait. Ezen tervének végrehajtása azonban nem járt sikerrel, Tilly nem szerzett tudomást a svéd mozdulatokról és gyors, véres ostrommal elfoglalta Neubrandenburgot. Ezt követően a helyőrség harmadát lemészárolta és kifosztotta a várost. A császári hadvezér ezután már valóban Magdeburghoz sietett. Ezzel, Pappenheim, császári tábornok ostromseregéhez csatlakozva, teljessé vált a város ostroma.

Gusztáv Adolf ezen új fordulatról értesülve ismét arra törekedett, hogy Magdeburg védelmének megkönnyítése érdekében, megpróbálja onnan Tillyt elcsalogatni. Ezt egy Frankfurt elleni erőteljes támadással kívánta elérni. Az Odera adta lehetőségeket kihasználva, a város alá összpontosított 14 000 embert és kétszáz löveget. A rendszeres ostrommal szemben mintegy 6000 fős őrség igyekezett megvédeni a várost. Tilly március 31-én értesült a svéd király tervéről és Magdeburgot otthagya Frankfurthoz sietett. A svéd hadsereg azonban váratlanul gyorsan, már április 4-én elfoglalta a várost, lemészárolta az őrséget és kifosztotta, az egyébként protestáns várost. A város korai elfoglalása ugyanakkor Gusztáv Adolf igazi tervének kudarcát jelentette, ugyanis Tilly értesülve Frankfurt sorsáról, azonnal visszafordult Magdeburghoz és fokozott erővel újította fel annak ostromát.

A svéd gyors gondolkodású királya ezt követően elhatározta, hogy mindenképpen segít Magdeburg egyre nehezebb helyzetben lévő védőinek. Késedelem nélkül megkezdte ennek politikai előkészítését, támogatást, segítséget remélve azon protestáns fejedelmektől, akiknek területén kénytelen átvonulni seregével. Zajlottak e tárgyalások miközben megkapta a hírt arról, hogy április 20-án a császári csapatok elfoglalták a lázadónak bélyegzett várost. A Magdeburgba betörő zsoldosok iszonyú kegyetlenkedések közepette lemészároltak 20 000 polgárt, a lakosság kétharmadát, a várost teljesen kifosztották és felgyújtották. E rémtett az ingadozó protestáns fejedelmeket végképp meggyőzte arról, hogy egyetlen lehetőségük Gusztáv Adolf támogatása.

A svéd király megállapodást kötött a brandenburgi fejedelemmel, amelynek értelmében jelentős hadisarchoz jutott és elérte, hogy a fejedelemség területén szabadon toborozhatott. Cserében a svédok védelmet ígértek a brandenburgi városok számára. A Gusztáv Adolf ellenőrzése alatt álló terület így jelentősen nőtt, ami az ellátási nehézségeken könnyített, hisz lényegében még a háborútól érintetlen területekről volt szó. Ez alól, csak Magdeburg és környéke volt kivétel.

A császáriak számára a hosszú ostrom szintén kemény megpróbáltatásokkal járt, hisz egy viszonylag szűk térség a több tízezres sereget, hosszú hónapokon keresztül nem tudott eltartani, a hátszorból pedig nem érkezett élelem, utánpótlás. Az éhezés, nélkülözés is jelentősen hozzájárult a város elfoglalása utáni féktelen dühvel folytatott kegyetlenkedésekhez. Tilly ezért nem maradt a város, illetve a svéd hadsereg közelében, hanem délre vonult csapatai ellátásának javítása és annak reményében, hogy újabb erősítések kap.

A svéd királya ezt a fordulatot ismét igyekezett kihasználni és összevont seregével déli irányba fordult, átkelt a Hável folyón és ellenőrzése alá igyekezett vonni az Elbáig terjedő területet. Ez azonban Tilly számára azt jelentette, hogy a svédeknek lehetőségük nyílik egyesülni a szászokkal, illetve ezen újabb, immár közép-német térnyerés növelheti befolyási, ellátási területüket. 1631 július második felét írták már a kalendáriumok, amikor a császári sereg északra indult a protestáns tábor legfőbb haderejének feltartóztatására. Ehhez Tilly 26 000 katonával rendelkezett.

A svéd király értesülve a császáriak közeledéséről úgy döntött, hogy 12 000 emberével most nem tér ki a csata elől, viszont egy számára kedvező helyen, megerősített táborban fogadja a támadást. Az Elba egyik kanyarulatában, Werbennél építette ki állásait. Ennek kétségtelen előnye volt, hogy a természetes és mesterséges akadályokat jól ötvözhetette, illetve viziszállítás révén a hadsereg ellátása biztosított volt. A folyón viszont csupán egy híd állt, ami császári siker esetén a svédok számára katasztrófával fenyegetett. Mire Tilly elérte Werbent ott már egy rendkívül erős jól kiépített tábori erődrendszer fogadta és ráadásul elővédjét a svédok még szét is verték. Tilly július 30-án erős tüzéségi előkészítés után megpróbálkozott egy rohammal, de kudarcot vallott.

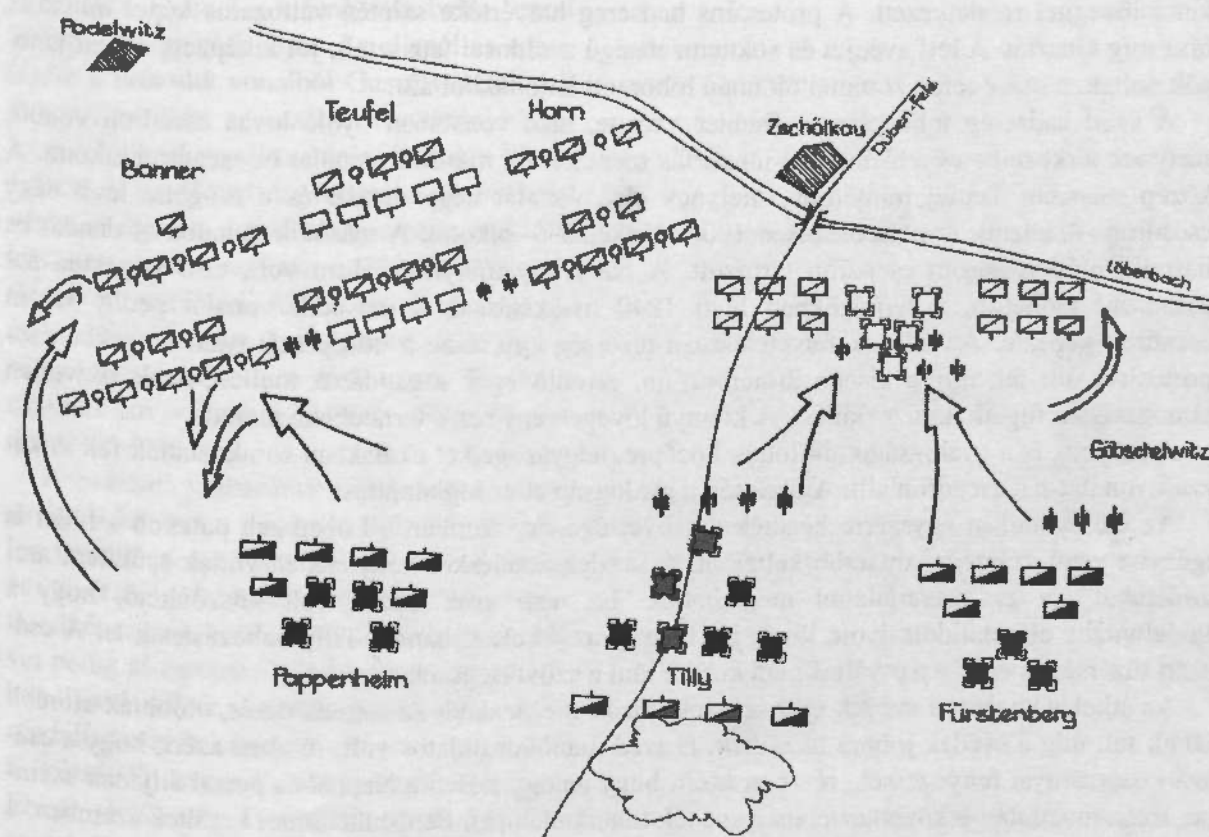
A császári fővezér reménytelennek látva a helyzetet lemondott a további támadásról és a császári instrukciónak megfelelően Szászországba vonult, az ottani uralkodó esetleges megnyerésére. Ez

utóbbi sem járhatott sikerrel, hisz amerre vonult serege mindent elpusztított, így a még ingadozó szászokat is ellenségévé tette. Tilly persze számolt azzal is, hogy a svédok és a szászok már időközben szövetséget kötöttek és ez esetben Gusztáv Adolf a német szövetségese segítségére siet. Ezt csapatainak garázdálkodása még ki is provokálhatja, valószínűvé teheti. Azt tervezte tehát, hogy Lipcse környékére vonul és egy számára kedvező állásban — kellő erősítések beérkezése után — bevárja a svéd és esetleg a szász hadsereget. Ezt az állást Breitenfeldnél találta meg.

Közben a szász hadsereg elkerülve a császáriakat Torgauhoz vonult, majd a valóban meginduló Gusztáv Adolf seregével Dübennél szeptember 15-én egyesült. A szövetséges hadsereg azonnal megindult, hogy megvívja már nagyon várt csatáját a császári sereggel.

A breitenfeldi csata

Alighogy Tilly Lipcsebe bevonult, hírt kapott arról, hogy az egyesült svéd—szász sereg közeledik. A császári fővezér hadseregével a várostól északra egy enyhén dombos nyílt területre vonult és elrendelte a harcrend felvételét. Erre Podelwitz és Göbschelwitz települések között került sor egy széles dombháton, mely előtt enyhén lejtő, kb. három kilométer hosszú és széles terület húzódott. Ezen állás kedvező voltát növelte, hogy az északi irányból, a Düben-lipcsei úton várható ellenségnek át kellett kelnie Löberbach patakon, melynek partjai mocsarasak voltak. Előnyt jelentett a császáriak számára az is, hogy ezen a napon tiszta, de szeles időjárás uralkodott, a svédeknek a Nap szembesütött és a szél is feléjük hordta a port.

12. sz. ábra. A breitenfeldi csata, I. időszak

Johann Tserklaes Tilly — a hetvenedik életévén túljáró, rendkívül tapasztalt, legyőzhetetlennek tartott, magabiztos és személyében is rendkívül bátor gróf — ez alkalommal nem igen lelkesedett a csatáért. Remélte, hogy jól kiválasztott állása és erős harcrendje a szövetségeseket lemondattja a csatáról. Serege 32 000 embert számlált (21 000 gyalogos, 11 000 lovas) és huszonnyolc nehéz

tábori löveget. A sereg harcértéke vegyes képet mutatott. A harcdezt veteránok mellett sok frissen toborzott zsoldos, illetve nagy számban olyan katona is szaporította a létszámot, aki eddig csak a rekvirálásban, öldöklésben jeleskedett.

A császáriak harcrendjének közepét a gyalogság alkotta, melyet — hagyományos módon — hét, egyenként 1500 fős négyszögben állítottak fel, melyek 50 fő szélesek és 30 fő mélységűek voltak. A terciókat ékalakban helyezték el, melyek mögött négy lovasezred állt fel. Az arcvonal előtt, egy nagy üteggé összpontosítva, húsz löveg állt. A harcrend balszárnyát Pappenheim gróf vezette, itt csoportosult hat escadronban a lovasság kétharmad része, melyet négy terció támogatott. A jobbszárnyát Fürstenberg irányította, melyet szintén hat, de kisebb escadron alkotott, továbbá három terció. E szárny harcát támogatta a maradék tüzérség. A harcrend felvétele alatt Pappenheim már megütöközött az előrevonuló szászokkal, majd — különösebb eredmény nélkül — visszavonult. A császári hadsereg 11 óra után érte el a teljes készenléletet.

Gusztáv Adolf a csata előtti este napon vezéreivel és szövetségeseivel megbeszélte a másnapi tervet, mely elsősorban a harcrend kialakítására vonatkozott. Megállapodtak abban, hogy a szászok az arcvonal balszárnyán külön harcrendet alakítanak ki. A svéd király csapatai számára már ekkor elrendelte, hogy a kialakított harcrend szerint táborozzanak és reggel ebben a rendben vonuljanak az ellenség felé. Ezt a terep lehetővé tette.

A szász—svéd hadsereg szeptember 17-én a hajnali ködös-párás időben indult meg a még tábortüzeiknél pihenő császári csapatok felé. A szövetségeseik összlétszáma 34 000 fő lehetett, 19 000 svéd (11 000 gyalogos, 7000 lovas, 600 tüzér és további egyéb beosztású zsoldos) és 15 000 szász (11 000 gyalogos, 4000 lovas). A svéd sereg hetvenöt, szövetségeseik pedig negyvenkettő löveggel rendelkezett. A protestáns hadsereg harcértéke szintén változatos képet mutatott, hisz míg Gusztáv Adolf svédjei és soknemzetiségű zsoldosai tapasztalt, jól kiképzett, edzett katonák voltak, a szász sereg zömmel újonnan toborzott katonákból állt.

A svéd hadsereg jobbszárnyát Banner vezette, első vonalában nyolc lovas escadron vonult, melynek térközeibe egyenként 180 muskétás menetelt. A második vonalat öt escadron alkotta. A közép csapatait Teufel irányította, melynek első vonalát négy dandár és a mögötte lévő négy escadron — köztük szintén összesen 1000 muskétás — alkotta. A második vonalba öt dandár és hasonló módon három escadron tartozott. A balszárny irányítója Horn volt, első vonalába hat escadront tudhatott, a térközökben lévő 1240 muskétással, a második vonalát pedig három escadron képezte. Az állások felvételekor a tüzérség egy része a közép szárnyain ütőegyekbe csoportosítva állt fel, míg a kisebb űrméretű, ún. ezredlövegek a dandárok mellett, azok közvetlen támogatására foglaltak tüzelőállást. A könnyű lövegek egy része tartalékban maradt.

A szászok is a gyalogságot állították középre, négyszögeiket ékalakban sorakoztatták fel. A két szárnyon hat-hat escadron állt. A tüzérség a gyalogság előtt foglalt állást.

Az előrevonulást egyszerre kezdték a szövetségeseik, azonban a Löberbach patakon a hidat is igénybe vevő szászok hamarabb keltek át. A svéd átkeléskor kénytelenek voltak szűkíteni arcvonalukat, de ezt zavartalanul megtehették. Ez nem csak annak volt köszönhető, hogy a Podelwitzbe előrelődött nyolc löveg jól fedezte az átkelést, hanem Tilly habozásának is. A császári tüzérség is csak a partváltás után kezdte löni a szövetségeseiket.

Az átkelés közben a svéd és a szászok között megszakadt az összeköttetés, utóbbiak előrébb álltak fel, míg a svéd jobbra húzódtak. E svéd manőver tudatos volt, részben azért, hogy a császári balszárnyat fenyegezzék, részben azért, hogy ne egyenesen a Nappal és porral álljanak szembe. Ezen mozdulatok következtében a svéd tulajdonképpen Pappenheimmel kerültek szembe, a szászok pedig a császári középphaddal.

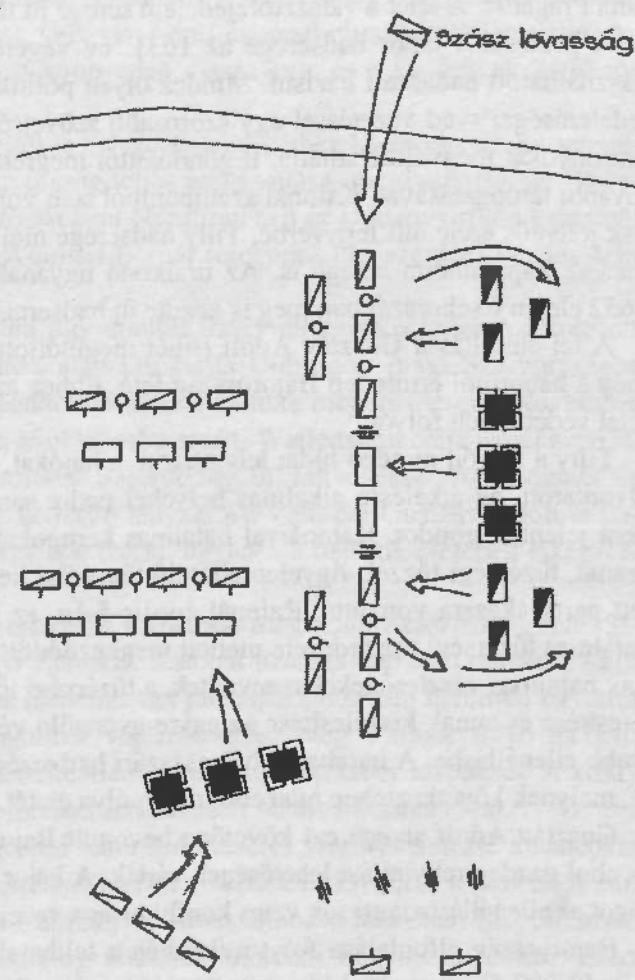
A svéd által túlszárnyalt Pappenheim időközben kissé balra húzódtott, hogy elkerülje az oldaltámadást, ezzel viszont megszakadt összeköttetése a középpel. A csata első óráiban azonban mindez nem jelentett gondot, hisz mindkét oldalon a tüzérség tevékenykedett, túl nagy veszteséget nem, de komoly nyugtalanságot okozva, különösen a lovasság soraiba. Pappenheim és „Schwarzreiter”-ei nem is állták sokáig a svéd derékhad tüzérségének tüztét, hanem — Tilly parancsa nélkül — megkezdték a támadást. A 7000 lovas zöme Banner lovassága felé rohamozott, egy

ezred pedig megkerülve a svéd harcrendet, annak második vonala ellen indult. A császári lovasok húsz-huszonöt méterre megközelítették a svédet, majd megkezdték „caracole”-t, ezt a már ekkor értelmetlen körforgást. A svéd teljes nyugalommal fogadták a támadást, a muskétásokra bízva annak visszaverését. A lovasság térközeiben elhelyezkedő svéd gyalogosok ösztüze sorokat vágott a fekete lovasok között, melyet kihasználva a svéd lovasok kivont kardjukkal előretörve, visszautták a meggyengült ellenfelet. A vitéz Pappenheim hétszer próbálkozott felújítani a támadást, de kudarcot vallott. Utolsó kísérlete után a svéd olyan erővel törtek lovasaira, hogy kénytelen volt visszavonulni Lipcse felé. Egyik ezredének megkerülő manővere sem járt sikerrel, Gusztáv Adolf a második vonal csapatait szembefordította vele és könnyedén visszaverte támadását.

Pappenheim előretörését látva a császári jobbszárny vezénylője is kedvet kapott a támadáshoz és a császári tüzérségtől egyébként is sokat szenvedett szász lovasságra támadott. Fürstenberg lovasai fényes győzelmet arattak, aminek eredményeként a szász gyalogság magára maradt. Tilly felismerve a kedvező helyzetet, azonnal megindította gyalognégyszögeinek zömét a siker kifejtésére, a szász gyalogság megfutamatására. Ez különösebb nehézség nélkül sikerült. A szászok elmenekültek a csataterőről hátrahagyva teljes tüzérségüket és málhájukat. A császári csapatok ezt követően a szász táborra vetették magukat. Tilly — gyorsan felismerve a kínálkozó helyzetet — csak hatalmas erőfeszítéssel tudta újrarendezni csapatait, hogy továbbfolytathassa a támadást a fedezetlenül maradt svéd balszárny ellen. A négy terció közül egy már egyáltalán nem tért vissza, ennek ellenére már Tilly volt erőfölényben és kedvezőbb helyzetben.

Miközben a császári gyalogság sorakozott Horn a svéd balszárnyat — mint ha csak gyakorlótéren lenne — kifordította balra, ezzel lezárta a császáriak útját. Az ellenállás erősítésére a második vonalból Gusztáv Adolf két dandárt fordított a veszélyeztetett irányba, illetve a jobbszárnyról is átirányított egy lovasezredet. E manővert negyedóra alatt hajtották végre az érintett dandárok és escadronok. Ezt követően ezen a szakaszon több órán keresztül zajlott az öldöklő harc a két fél gyalogsága és lovassága között. A visszatérő szász lovassággal kiegészülve a svéd végül elűzték a császári lovasságot és kisebb részüikkel üldözni kezdték.

A császári jobbszárny támadásának támogatására közben a közepén álló, még érintetlen terciók is megindultak, de már lovassági és tüzérségi támogatás nélkül. A lovasság mindkét szárnyon visszavonult, a lövegek csövei pedig átizzottak, így ideiglenesen használhatatlanná váltak. Gusztáv Adolf ekkor előre rendelte tartalék könnyűlövegeit és megkezdte a közeledő császári négyszögek lövetését. Ehhez járult még a svéd dandárok muskétásainak ösztüze is. Mindez lefékezte a támadást, majd megrendítette a császári csapatokat. A végső összeomlást azonban az okozta, hogy mindeközben a svéd jobbszárny a császári csapatok mögé került, megszerezte annak lövegeit, melyekkel már hátulról is lötték az egyre inkább felbomló négyszögeket. A két szárnyon üldözésből visszatért lovasság újabb csapásai elől már csak a fékezhetetlen menekülés jelenthetett

13. sz. ábra. A breitenfeldi csata, II. időszak

menedéket. A csatatéren kívül sem lehetett nyugalomuk azonban a menekülő, elcsigázott katonáknak, a helyi lakosság, ha tehetné, agyonverte őket.

A császáriak 7600 halottat és 5000 fogságba esettet vesztek, ezenkívül az ellenség kezére került kilencven zászló és a tüzérség egésze. Tilly háromszor sebesült meg a csata menetében és csak igen nagy nehézségek árán tudott elmenekülni. Egy Hosszú Fritz nevű tiszt majdnem elfogta.

A svédek 1500, a szászok 3000 embert vesztek. A foglyok nagyrésze beállt a svéd seregbe, tehát Gusztáv Adolf minden szempontból megerősödve került ki a véres csatából.

A csata után Tilly, seregének maradványaival nyugatra vonult, a Weser folyón átkelve remélt nyugalmat csapatainak újjászervezéséhez, feltöltéséhez. Újoncozással, a helyőrségek katonáinak összevonásával valóban hamar 25 000 embert sikerül csatasorba állítani, majd egy másik császári hadsereg csatlakozása után már 40 000 fővel rendelkezett. Ezzel ismét hadjáratot kezdetett, először is Bajorország megvédésére. Tilly a Lech folyó jobbpartjára tette át táborát.

Gusztáv Adolf, akit ekkor már „észak oroszánja”-ként emlegettek, a csata után megváltoztatta eddigi hadászati és az óvatos területszerző, a hadisarczedést, az ellátást, valamint az újoncozási lehetőséget előtérbe helyező manőverek helyett, aktív, a katolikus országok ellen irányuló műveleteket kezdett. Ehhez magának tudhatta a protestáns fejedelmek teljes támogatását, tartományaik erőforrásait. Ezzel remélte azt is, hogy Tilly ezt nem nézi tétlenül és kimozdul a Weser-menti állásából. A svéd hadsereg megindult a Majnához, majd az attól délre fekvő területeket kívánta elfoglalni a Rajnáig és a Lech folyóig. A szász hadsereg ugyanakkor bevonult Csehországba és elfoglalta Prágát is. A telet a választófejedelem serege itt töltötte.

A protestáns tábor hadserege az 1631. év végére tehát már hatalmas területeket ellenőrzött, használható hadászati bázisul. Mindez olyan politikai lehetőséget is előrevetített, hogy a liga fejedelemségei svéd vezetéssel egy szorosabb szövetséget hozhatnak létre, mely az európai hatalmi viszonyokat megváltoztathatja. E gondolatától megrettent francia politika ezért felhagyott a svédek további támogatásával. Katonai szempontból sem volt teljesen egyértelmű a helyzet. A császárságnak jelentős ereje állt fegyverbe, Tilly hadserege mellett, az észak-nyugati területeken táborozott a merész Pappenheim serege is. Az uralkodó ugyanakkor ismét segítségül hívta Wallensteint, aki 1632 elején Csehországban meg is kezdte új hadseregének toborzását.

A tél elmúltával Gusztáv Adolf ismét megindította csapatait következő célja felé, a gazdag és még a háborútól érintetlen Bajorország felé. Ehhez azonban először át kellett kelnie a Tilly serege által védett Lech folyón.

Tilly a folyón minden hidat lebontatott, a hajókat, csónakokat, kompokat, minden úszó eszközt elvontatott, az átkelésre alkalmas helyeket pedig seregével záratta le. Mindez Gusztáv Adolfnak nem jelentett gondot. Katonáival hatalmas kompokat készíttetett, majd a folyó egy másik szakaszánál, tüzérségi tűzzel, figyelemelterelő támadást kezdett. Miközben a császáriakat a tűz az érintett partszakaszra vonzotta, Rainnál április 5-én, az igazi átkelési helyen, löpőfüst leple alatt és hatalmas tüzérségi tűz fedezete mellett megkezdődött a támadás. Az erdős partszakaszon a császáriak hatalmas veszteségeket szenvedtek, a tüzérségi lövedékektől és a leszakadó faágaktól. A hídfő létesítése és annak kiszélesítése az egyre gyengülő védelemmel szemben már nem ütközött komolyabb ellenállásba. A harcban a hős császári hadvezér, Tilly jobb lábát egy ágyúgolyó szétroncsolta, melynek következtében huszonöt nap múlva életét veszlette.

Gusztáv Adolf serege ezt követően bevonult Bajorországba, ahol újabb hadisarcot vethetett ki és ahol gazdag rekvirálási lehetőségek várták. A bajor választófejedelem ugyan felszólította a lakosságot az ellenállásra, ami sok véres konfliktushoz vezetett, de München mégis megnyitotta kapuit.

Bajorország elfoglalása folyt miközben a teljhatalommal rendelkező generalissimus, Wallenstein 40 000 fős seregével kiszorította a szászokat Csehországból, sőt megindult Szászország felé, hogy a választófejedelmet saját oldalára állítsa. Ezzel azt a célt kívánta elérni, hogy szövetségének megtartása érdekében Gusztáv Adolf felhagyjon Bajorország prédálásával és északra felé vonuljon. Terve remekül sikerült, ugyanis a svéd király seregének felével valóban a szászokkal való egyesülésre sietett.

A svéd sereg Nürnberg környékén járt, amikor Gusztáv Adolf hírt kapott arról, hogy Wallenstein, nála jóval nagyobb serege felé vonul. A király azonnal küldöncöket menesztett kikülföntt csapataihoz, hogy küldjenek számára erősítést és elrendelte a sereg „beásását”. A svéd zsoldban álló katonák ismét tábori erődítések építésébe kezdtek. Közben a császári csapatok fővezére magához vonta Tilly seregének maradványait, melyekkel kiegészülve már 48 000 katonája volt a svéd 20 000-el szemben. Meggyőző túlereje ellenére azonban Wallenstein nem támadta meg a svédek táborát. A hatalmas veszteségek elkerülése végett, azt a megoldást választotta, hogy bázisától elvágja a svéd hadsereget és megpróbálja megakadályozni a rekvirálását. A császári csapatokat prédálásra utasította a svéd tábor körül, így remélve azt, hogy a protestánsok elhagyják állásukat.

A császári sereg közben parancsot kapott, hogy egy kedvező helyen, a svédektől alig tíz kilométerre, szintén építsen ki egy erődített tábor. Ez után megkezdődhetett egy sajátos logisztikai harc, ki tud többet rabolni a másik elől. Ebben, a létszámban nagyobb császári sereg kerekedett felül.

A következő hónapok nem hoztak változást, viszont összevonások révén a svéd hadsereg létszáma egyre nőtt. Az erőviszonyok lassan megváltoztak, de ezzel csupán az éhezők száma szaporodott. Egyik fél sem merte, illetve akarta elhagyni állását. Wallenstein azt remélte, hogy a svéd sereg vagy támad vagy visszavonul, Gusztáv Adolf szintén a császáriak elvonulására számított. A várakozás különösen a svéd hadsereg sorait bontotta meg. Nyár végére 10 000 zsoldos szökött meg, 6000 ló pusztult el. A lovasság 16 000 főről 4000-re apadt, a századok több mint felére olvadtak. Wallenstein hadászata sikeres volt.

Már augusztus végét írták, amikor egy svéd felderítő csoport — tévesen — azt jelentette a svéd királynak, hogy a császáriak elhagyták állásukat. Gusztáv Adolf azonnal elrendelte a támadást. Az állásában maradt ellenség azonban a rohamokat könnyedén visszaverte és a svédeknek 2400 fős veszteséget okozott.

A kudarc után a svéd király tarthatatlannak ítélve helyzetét szeptember 18-án elrendelte seregének a visszavonulást Bajorország felé. Célja az ország teljes megszállása, majd egy Bécset fenyegető hadjárat megindítása volt. Míg a király a főszereggel Nördlingenen és Donauwörthön keresztül Ingolstadt ostromához vonult, addig alvezére, Weimari Bernát seregének egy részével Wallenstein seregét figyelte.

Wallenstein a svédek elvonulása után szintén úgy döntött, hogy elhagyja a teljesen kifosztott Nürnberg környékét. Felső-Pfalz végigpusztítása után elfoglalta Coburgot, majd Szászországba indult, hogy itt töltse a telet. Ide rendelte Pappenheimet is csapatainak megerősítésére. November első napjaiban elfoglalta Lipcsét, majd Lützent, ahol táborba szállt. Wallenstein célja ismét az volt, hogy a svéd hadsereg figyelmét elterelje a katolikus Bajorországról, fenyegetse szövetségeseit és észak-német bázis területét. Wallenstein ehhez kedvező helyzetben volt, ezt Gusztáv Adolf is hamar belátta. Az ingadozó szász választó bármikor átállhatott, ugyanez a bajorok esetében elképzelhetetlen volt.

Mindezt a svéd király felmérte és seregével erőltetett menetben megindult Szászország felé. Sietnie kellett, nehogy a császáriak lezárják a hegyi átjárókat. Katonái tizenhét nap alatt ötszázötven kilométert tettek meg, ami napi harminc kilométeres menetütemet jelentett. Útközben Erfurtnál egyesült Weimari Bernát seregével. A svéd hadsereg október végén érkezett meg a Saale folyó melletti Naumburgba, melyet elfoglalt és a folyónál ismét elrendelte a megerősített tábor kiépítését. A király azonban sem a szászok sem Wallenstein hol létéről nem rendelkezett biztos információval.

Miután Wallenstein értesüléseket szerzett a svéd tábor kiépítéséről szemrevételezte a sáncokat és úgy döntött, hogy lemond a támadásról. Megítélése szerint a svédek itt kívánták a telet eltölteni, nem tartotta lehetségesnek, hogy Gusztáv Adolf támadjon. Ismét ahhoz a hadászati megoldáshoz folyamodott, hogy megakadályozza a svéd hadsereg ellátását, mindent begyűjtsön előtte. Ezért csapatait széttagolta, Pappenheimet Halleba rendelte. Pedig a császári sereg Lipcse és Lützen birtoklásával rendkívül kedvező helyzetben volt, hisz pont a Torgauban állomásozó szászok és Gusztáv Adolf serege között állt. Amikor a svéd király Wallenstein lépéseiről tudomást szerzett, seregét azonnal megindította, hogy vagy egyesüljön a szászokkal, vagy újabb egyesülésük előtt csatára készítse a császáriakat.

Amikor Wallensteinnek jelentették a svéd támadást, azonnal parancsot küldött elővédje vezérének Colloredonak, hogy késleltesse az ellenség előrenyomulását. Egy híressé vált — a következő csata végére vérrel áztatott — levelet küldött Pappenheimnek is a mielőbbi beérkezést sürgetve. Ezzel egyidőben hintóba szállt — lovagolni köszvénye miatt nem tudott — és szemrevételezte a környező terepet. Kijelölte az egyes harcendi elemek helyét és megparancsolta a szükséges erődítési munkák elvégzését. Az állást úgy választotta meg, hogy a svédeknek egy megkerülő mozdulatot kelljen tenni, ha szembe akarnak kerülni arcvonalával. Erre az időnyereségre szükség volt a munkálatok elvégzése és a visszarendelt csapatok beérkezése miatt.

Gusztáv Adolf már közeledett Lützenhez, amikor Wallenstein húsz horvát lovasszázadot küldött ki Isoláni parancsnoksága alatt, hogy késleltessék a svéd sereg felvonulását, a csatától hat kilométerre lévő Rippach folyónál. A svédek azonban az átjárókat szemből azonnal megtámadták, illetve a horvát jobbszárnyat is megkerülték, így azok rövid harc után visszavonultak.

A lützeni csata

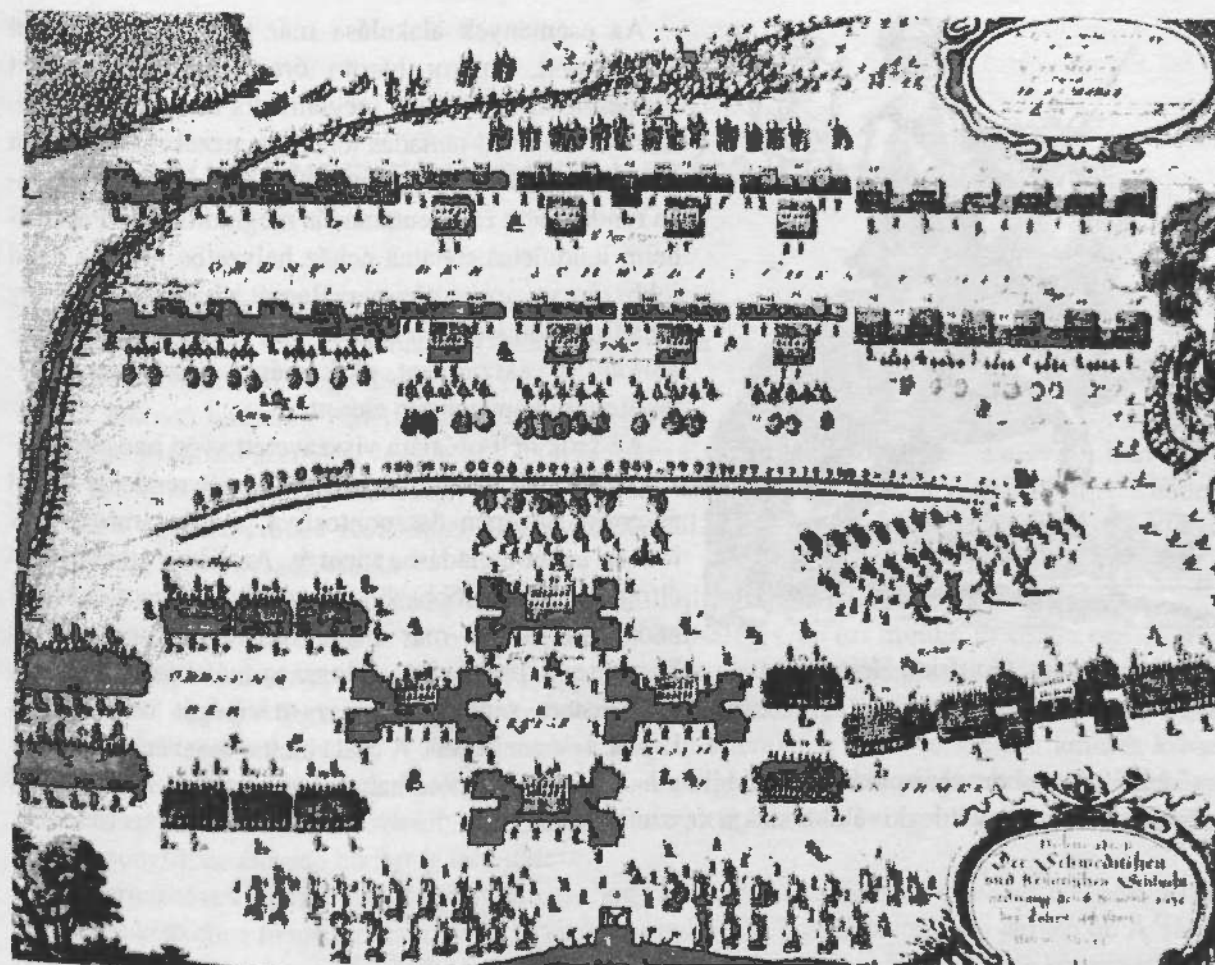
Lützen tizenkilométerre délnyugatra fekszik Lipcsétől. A terület csatára rendkívül alkalmas, nyílt, viszonylag sík terület. A kis város, mely a Saale és az Elster folyó között fekszik, háromezrész házáttal erősített kőfal vette körül. A városon vezet keresztül a Lipcse—Naumburgi országút. Lützentől északra húzódik a Galgenberg nevű magaslat, melynek a város alatti nyúlványa a Windmühlenberg. A várostól délre és Meuchentől keletre találhatók kisebb dombok, melyek közül az utóbbit a Schölsinger-Holz erdő borítja. Lützentől délkeleti irányba Meuchenig a Mühlgraben mocsaras ere található. Ugyancsak Meuchen településen folyik keresztül észak-déli irányba a Flossgraben, mely öt-tíz méter széles és kettő-öt méter magas partokkal rendelkezett. E csatornát faúsztatásra használták a Saale és az Elster között. Terepakadály lehetett még az országutat két oldalról kísérő árok, melynek eredeti mélységét Wallenstein több mint másfél méterre ásatta.

November 16-án kora reggel mindkét sereg harcrendben állott, egymással párhuzamosan.

A császári had jobbszárnya a megerősített Lützenre támaszkodott és Wallenstein itt helyezte el — a Windmühlenbergen — a tüzérségének egy részét is. A szárnyat Colloredo irányította, ez öt nagy escadronból állt, melyeknek térközeibe muskétásokat állítottak. A tüzérség mögött állt fel egy terció, mely tizenhat századból állt. Muskétások sorakoztak a város falai mentén is. A közép fő ereje négy nagy spanyol négyszög volt, melyek gyémánt alakzatban álltak fel. Az első valamivel nagyobb volt, mint a másik három. A terciók előtt a kimélyített árkokat muskétások szállták meg. Az ellenség felőli árok mellvédje a kilapátolt föld volt, míg az út ezen oldalán futó árokból a földet a saját arcvonal felé termelték, az így létrejött sánc mögött is védetten és az első árokban lévőknél magasabban álltak a muskétások. Mögöttük hét löveg foglalt tüzelőállást. A balszárny irányítója Isolani volt, hat nagy escadron lovassággal rendelkezett, illetve a külső balszárnyon horvát könnyűlovasokkal és dragonyosokkal. Wallenstein ide várta Pappenheim beérkezését. A reggel felsorakozott császári sereg összlétszáma 16 000 fő, melynek fele lovas volt.

A svéd hadseregnek 10 600 gyalogosa, 6250 lovasa és 60 lövege volt. A csata reggelén ezen erő több mint két kilométer szélesen bontakozott szét az úttól délre, a két patak között. A harcend két vonalból épült fel. A közép mindkét vonala négy dandárból állt, mögötte egy nagy escadron volt. Az első vonalat Brahe, a másodikat Knipphausen parancsnokolta. A jobb és a balszárny mindkét vonalában hat-hat escadron sorakozott és szárnyanként, a térközökben ötszáz muskétás. A jobbszárnyat a király, a balszárnyat Weimari Bernát vezényelte. A gyalogdandárokat öt nehéz löveg támogatta, a lovassági szárnyakat pedig negyven könnyű löveg.

A svéd király már reggel támadni kívánt, de ezt a nagy köd megakadályozta. Csak tíz órakor kezdődhetett meg a tüzérségi előkészítés, majd tizenegy óra után megindult az első vonal támadása. A jobbszárny lovasságának előrenyomulása az országútig tartott, amelyen a király személyes buzdítása után ugyan átkelt, de a harcendje meglehetősen felbomlott. Ezt a császári lovasság kihasználta és visszavetette a svédeket, sőt a horvátok támadásba mentek át, melyet csak a svéd jobbszárny második lépcsőjének alkalmazásával lehetett elhárítani.

14. sz. ábra. A lützeni csata

A svéd balszárny egyelőre nem léphetett harcba, az erős tüzérségi tűz miatt. Wallenstein a harc elején felgyújtatta Lützent, így ez is áthághatatlan akadályt jelentett.

Középen először a gyalogság első vonalában álló jobboldali dandár verekedte át magát az árkon, majd balra fordulva elfoglalta a hét löveget. Ezután megtámadta a császári közép élen álló négyszöget — a megszerzett lövegek tüzeinek támogatásával —, amely ennek következtében felbomlott. Eközben egy másik svéd dandár a második terciót futamította meg. Közös erővel, a már árkokon átkelt két további dandár támogatásával, már a harmadik ellen fordultak, amikor a császári lovasság és a negyedik terció sikeres ellenlökést hajtott végre. A svéd gyalogság nem tudott ellenállni és az útig előrevont tüzérség fedezete mellett visszavonult eredeti állásába. A nem sokkal korábban zsákmányolt lövegeket helyükön hagyták, így azokat a császáriak visszaszerezték. Az ellentámadás indulásakor Gusztáv Adolf a jobbszárny parancsnokságát átadta Hornnak és az élen harcolók biztatására középre vágatott. A királyt kísérete nem tudta követni, így egyedül került az ellenséges lovasság tömegébe. E vakmerősége az életébe került.

A svéd hadsereget gyorsan bejárta a hír a nagy király haláláról, de ez nem elkésérítette, hanem dühössé tette a katonákat, különösen a veteránokat. Weimari Bernát a parancsnokságot átvette és e felindulást kihasználva újabb támadásra készült.

Délután két óra körül a svéd hadsereg ismét megindította támadását, mely kezdetben ismét sikeresen bontakozott ki. A lovasság mindkét szárnyról elűzte a császáriakat, miközben középen a gyalogság első vonala sikeresen tört előre. Az árok mentén lévő üteg ismét a támadók kezére került, sőt a Windmühlenbergen álló lövegek is. A svédek e sikert annak köszönheték, hogy a szembe előrenyomuló és jobboldali átkarolásra törekvő támadók elől a császári gyalogság a Galgenberg mögé vonult vissza. A tüzérségnek nem maradt ideje állásváltásra, sőt a löszert ért találat következtében teljes fejtelenség alakult ki.

15. sz. ábra. Gottfried Heinrich zu Pappenheim

Az események alakulása már teljes svéd sikerrel kecsegtetett, amikor három óra körül, megérkezett Pappenheim és azonnal megtámadta az ellenség jobbszárnyát. A svéd támadás lendülete ezzel megtört, ami időt adott Wallenstein számára gyalogsága és lovassága rendezésére és ellentámadás megindítására. Pappenheim lendületes rohama nehéz helyzetbe hozta a svéd jobbszárnyat, ezért Weimari Bernát a balszárny néhány escadronjával sietett a segítségére. Az ellenlökés megállította a császáriakat, akik még a vezértüket is elvesztették, Pappenheim elesett.

Az árok déli oldalára visszavetett svéd hadsereg ezzel egyidőben — négy óraker — ismét rendezte sorait és erejét középen összpontosítva, a balszárnyal egy időben ismét támadásba ment át. Az árkon átkelve újra elfoglalta a már többször említett űteget és a császári hadsereget most már megállíthatatlan menekülésre készítette. Pappenheim gyalogsága már későn érkezett, Wallenstein serege az egész tűzértségét hátrahagyva Lipcse felé menekült. A csata alatt a császáriak 6000, a

svédek 3000 embert vesztek. A svéd király halála azonban pótolhatatlan veszteségnek bizonyult, a hadtörténelem egyik legkiválóbb alakja vesztette életét.

A HARMINCÉVES HÁBORÚ HATÁSA A HADMŰVÉSZETRE

A háború a hadügy oldaláról is bebizonyította azt, aminek létjogosultságát más szempontból az abszolutista állam már korábban felismerte, hogy csak az állandó hadsereg képes az elé állított feladatokat sikeresen megoldani.

Az állandó hadsereg ismérve, hogy vezetési, anyagi és kiegészítési szempontból korlátlanul a hatalmat gyakorló személy, vagy közösség irányítása alatt áll. A hadsereg fenntartására, irányítására és igazgatására központi szervek létesülnek, működését törvények szabályozzák; illetve a haderő legalább egy része béke időszakban is fegyverben áll. Ezen kritériumok megléte nélkül állandó hadseregről nem beszélhetünk.

Az állandó hadsereg a gazdaság és a társadalom fejlődésének egy bizonyos fokán jöhetett létre. Az uralkodók már korábban is tartottak fegyverben hadsereget, de ezt mindig ki kellett egészíteni a főurak „magánhadseregeivel”. Mindez kétségessé tehetta a király kizárólagos vezető szerepét. Az uralkodótól egyedül függő sereg felállításához megfelelő gazdasági háttér kellett és az uralkodónak engedelmeskedő vezetői kar. A főurak szerepvállalása e területen háttérbe szorult, aminek következménye a társadalomban is érzékelhetővé vált. A polgárság készséggel járult hozzá a hadsereg fenntartásához, hisz ezzel pozíciói — a feudális főurakkal szemben — javultak. A rendek hatalma tehát gyengült az állandó hadsereg létrejöttével.

A harmincéves háború bebizonyította azt is, hogy a hadivállalkozók szervezte hadseregnek, a hadszínterek közvetlen megadóztatása révén történő finanszírozása hosszú távon nem járható út. A vállalkozók hatalma, vagyona nőtt, a hadsereg mégis éhezett és legtöbb esetben fosztogatásra kényszerült.

A XVII. század közepére az állandó hadsereg megteremtésében Franciaország érte el a leglátványosabb sikert. A Richelieu bíboros által kezdet katonai reformok XIV. Lajos uralkodásának első éveire fejeződtek be. A Michel Le Telier által irányított szervezéshez Jean-Baptiste Colbert gazdaságpolitikája biztosította a megfelelő anyagi háttérrel, a politikai támogatás legfőbb képviselője pedig Mazarin volt.

A hadsereg korlátlan ura a király volt. Az általa irányított állami gépezet tartotta kézben a csapatok szervezését, kiegészítését, ellátását. Rendeletekben határozták meg a tisztek és altisztek hatáskörét, kötelességeit, így egységes vezetői kar jött létre, melynek feladatai lényegesen széleskörűbbek voltak, mint az eddigi vezetőké. A háborús feladatok ellátása mellett, nagyobb hangsúlyt kapott a folyamatos gondoskodás a katonákról, a kiképzés irányítása, végrehajtása. Átlagban negyven közlegényre három tiszt és nyolc altiszt jutott. A hivatásos tisztikar megteremtése azzal indult meg, hogy Francois Michael Luvois 1682 és 1696 között kilenc kadetszázadot állított fel. A nemesi származású fiatalok itt sajátíthatták el mindazt, amit a kor katonai felfogása szükségessé tett. Ugyancsak a katonai szakképzés előtérbe helyezését jelentette, hogy megindult a hadmérnöki és a térképész képzés.

A hadsereg szervezői egységes kiképzési rendszert hoztak létre, melyhez elengedhetetlenül szükség volt a fegyverzet egységesítésére. A katonák kötelező kiképzése gyakorlótereken folyt. A rendkívül feszes kiképzés nem csak a harcászati mozdulatok begyakorlását segítette, hanem ennek révén igyekeztek a fegyelmet növelni. A katonák egyenruhát kaptak, ami szintén a hadsereg egységét, összetartozását fejezte ki, illetve e szerint találhatta meg mindenki saját egységét.

A hadiköltségek csökkentésére racionalizálták és rendszeresen ellenőrizték az újoncozást. Előkészítettek egy országos hálózat kiépítését a hadkiegészítés végrehajtására, ez azonban csak később valósult meg, egyelőre megelégedtek az állami ellenőrzés fenntartásával. A hadfogást, vagyis újoncozást továbbra is az ezredparancsnokok végezték. A zsolddal való visszaélések megszüntetésére a tényleges létszámot tíznaponként állapították meg és ezután fizették ki a csapatokat.

A katonai igazgatást a hadügyi államtitkár vezette, munkáját intendánsok és a komisszáriusi apparátus segítette. Irányították és ellenőrizték a csapatok belső adminisztrációját, fenntartották a kapcsolatot a hasonló civil szervezetekkel. A hadsereg költségeinek fedezésére nem vetettek ki külön adókat, hanem a kincstár egyéb bevételeiből, illetve bankkölcsönökből finanszírozták. Ezzel a pontos zsoldfizetést megoldották. Ezt a katonai fegyelem alapjának tekintették, miként a gondoskodás minden más módját is. Ennek szellemében hozták létre az invalidus-házat is a hadirokkant katonák és családtagjaik számára.

A hadseregellátás vonatkozásában jelentős előrelépésnek számított a raktárhálózat kiépítése. A jól őrzött hadiutak mentén egymástól húsz-harminc kilométerre létesültek a folyamatos ellátást biztosító élelmiszer és hadianyag raktárak.

Franciaország mellett Brandenburg tett nagy erőfeszítéseket az állandó hadsereg létrehozására. Mindkét országban, de máshol is, az egyik legnagyobb gondot az újoncok biztosítása okozta. A egész életre szóló katonai szolgálatot nem vállalták annyian, mint amennyi emberre a hadseregeknek szükségük volt. Ezért alakulhatott ki a kényszertoborzás intézménye, amikor erőszakkal vitték el — sokszor az adott település előjáróinak instrukcióira — a rekrutákat. Így kerültek be a hadseregbe viszonylag nagy számmal olyanok elemek, kiknek távozását az egyes települések kívánatosnak tartották. A hadsereg fegyelme ez azonban nem volt túl jó hatással. Továbbra is nagy előnyt jelentett az idegen földön való toborzás, vagyis külföldi zsoldosok alkalmazása. Ezekről azonban aligha lehetett elvárni, hogy a háborúban meggyőződésből harcoljanak és ha az ellenség többet fizetett, gond nélkül átálltak. Ezen tényezők is hozzájárultak ahhoz, hogy az állandó hadseregben minden eszközzel a fegyelem fenntartására törekedtek. Aki ezt nem bírta, annak egy lehetősége maradt a szökés. Ezzel elég sokan éltek is.

A kor szakirodalmában egyébként élénk vita alakult ki, hogy nemzeti hadsereget jobb alkalmazni, vagy idegen zsoldosokra kell bízni a katonáskodást. Machiavelli követői egyértelműen az előbbit tartották az üdvözítőnek, azonban ez egyelőre mégsem kerül napirendre. Kivétel talán csak a németalföldi szabadságharc holland hadserege és az angol parlament serege jelentett, de ennek nyilvánvalóan társadalmi okai voltak.

A hadseregkiegészítés vonatkozásában lényegesen jobb megoldásnak bizonyult a svéd mintára kialakított összeíró-rendszer (conscriptio-system), amikor a községekre, a lakosaik számának arányában, jutalékot (contingens) vetettek ki. Szükség esetén a megfelelő számú újoncot e szerint, sorshúzás útján kellett biztosítani. Engedélyezett volt ugyanakkor a helyettesállítás, vagyis — rendszerint pénzbeli ellenszolgáltatásért — más is elmehetett katonának, mint aki „a rövidebbet húzta”, természetesen az alkalmasság megfelelő feltételeinek megjelése mellett. A sorshúzás alól a katonának alkalmas férfiak, különböző szempontok alapján, viszonylag nagy számban mentesültek.

A hadkiegészítés új módjának továbbfejlesztését jelentette, amikor az adott országban területi hadkiegészítő rendszert hoztak létre. Ezzel pontosabbá, tervezhetőbbé vált a kiegészítés, csökkent a visszaélések lehetősége, illetve az állami vezetés is pontosabb képet kapott az újonctartalékokról.

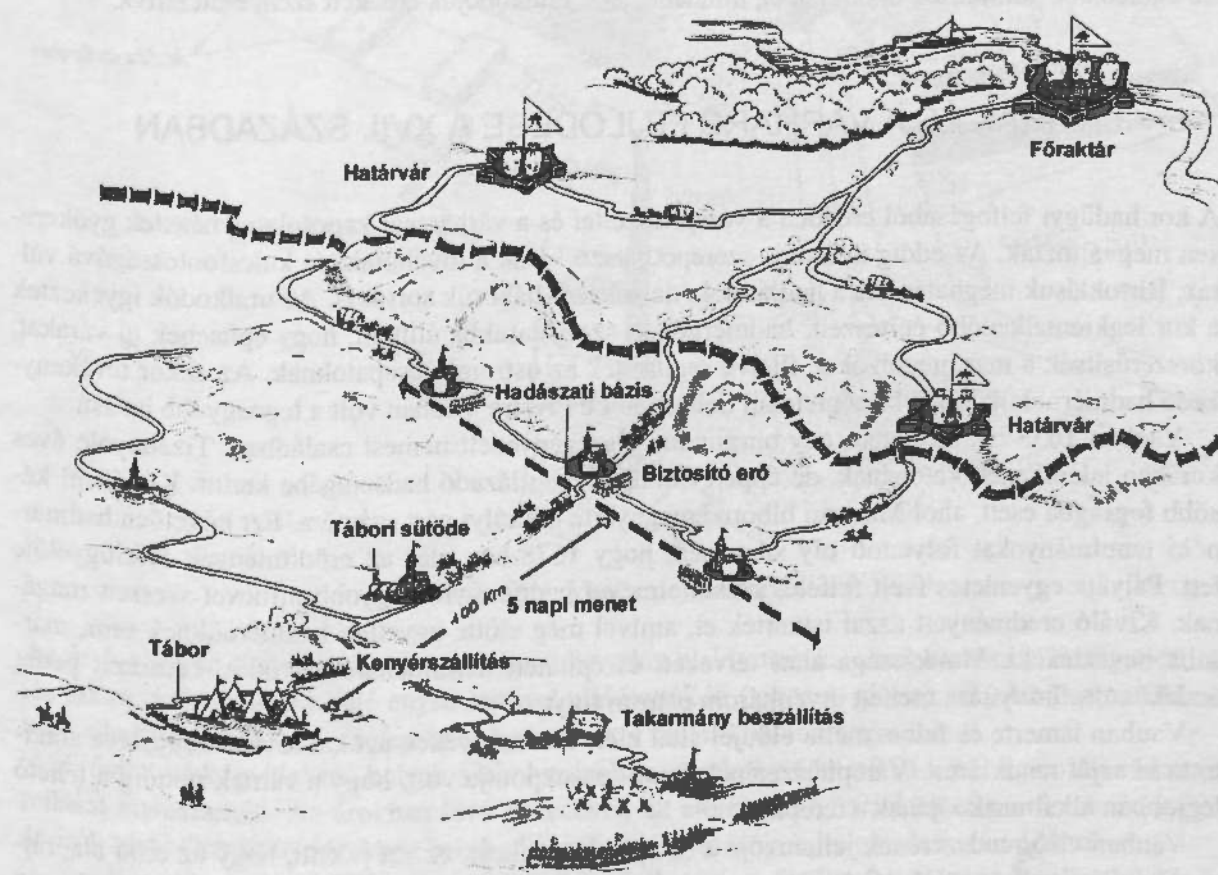
Erre annál is inkább szükség volt, mert a hadseregek létszáma a XVII. században jelentősen megnövekedett. A megfelelő gazdasági háttér, a népesség növekedése, illetve a fegyverek előállításának tömegessé válása lehetővé tette, hogy az államok eddigieknél nagyobb hadsereget, vagy hadseregeket tarthassanak fenn, melyek esetleg több hadszíntéren is működhetnek. Franciaország 1595-ben 80 000, 1642-ben 100 000, 1678-ban pedig már 280 000 fős hadsereget tartott. De Hollandia hadseregének létszáma is megduplázódott 1635 és 1675 között. Az utóbbi évben már 110 000 ember állt fegyverben e kicsi, de roppant gazdag államban.

A HADÁSZAT ÉS AZ ELLÁTÁS

A hadsereg alkalmazását mindenek előtt az határozta meg, hogy ellátása mindig, minden körülmények között biztosított legyen. A hadszíntér — mint ezt már a harmincéves háborúban is láttuk —

nem tarthatta el a megnövekedett létszámú hadseregeket, mindenképpen szükséges volt raktárak felállítására. A hadjáratot indító hadseregnek rendelkeznie kellett a hadjárat idejére elegendő élelemmel, illetve a takarmány egy részével. A raktárakban elsősorban gabonát tároltak, melyeket tábori körülmények között őröltek, illetve itt sütöttek kenyeret. A húst úgy biztosították, hogy a hadsereg után élő állatokat hajtottak, a feldolgozás szintén helyben történt. A hadvezérnek mindazon feltételek biztosítását szem előtt kellett tartania, amelyek az így kialakult hatalmas és bonyolult rendszer működtetéséhez szükségesek voltak. A hadjárat idejét, útvonalát, de sokszor célját is befolyásolta az ellátás biztosítása. Mindezek összehangolására született meg a logisztika, mely a hadsereg vezetését jelentette, a biztonságos ellátás elsődlegességét hangsúlyozva.

A raktárak várakban települtek, így a várak szerepe jelentősen felértékelődött. Ezek rendszere alkotta a hadászati bázist, melyre támaszkodva egy hadjárat elindulhatott. A hadjárat útvonalának kiválasztásánál az utánszállítás lehetőségének biztosítása dominált. Lehetőség szerint előszeretettel használták ki a viziszállítás előnyeit. A hadjárat elsődleges célja újabb raktárak telepítése, mely rendszerint egy ellenséges vár elfoglalása révén történhetett meg. Ezzel kettős célt értek el, az ellenséget megfosztották egyik raktárától, a saját csapatok számára pedig biztosítottak egyet. Így nyílt mód arra, hogy — most már az új raktárra támaszkodva — a hadjárat tovább folytatódjék. Egy általánosan elfogadott elv szerint, egy hadsereg öt napnál jobban nem távolodhatott el raktáraitól, ezt nevezték „öt nap menetrendszer” elvének. Ezért alakultak ki a lassú lefolyású, sokszor csak a határovezetben zajló háborúk, nagyszabású, az ellenség országát elfoglaló hadjáratokra nem volt mód.

16. sz. ábra. A hadsereg ellátási lánc a XVIII. században

A kor elvei szerint az a hadsereg, melyet raktáraitól megfosztottak, szinte halálra volt ítélve. Ezt szem előtt tartva a hadvezérek fő törekvése arra irányult, hogy addig manőverezzenek, míg az ellenséget bázisától elvágják, illetve erre irányuló fenyegetés alakuljon ki. Ez a magyarázata a kor háborúiban tapasztalható, sokszor értelmetlennek látszó menetnek. Ugyancsak e háborúk jellemzője a várharc. A hadsereg vonulása mentén minden várat, erősséget el kellett foglalni — sokszor

akár hónapokig tartó ostrommal —, mert ezek mindig fenyegetést jelenthettek a bázissal történő kapcsolattartásra. Mindezek a jellemzői az ún. metodizmusnak, vagyis az ellátás és a hadászat fent vázolt összefonódásának.

A jellemző hadászat ebből következően először az ún. kimerítő hadászat volt, mely kezdetben került a csatákat és csak miután manőverekkel elérték az ellenfél kimerítését, azután készítette rá a döntőnek szánt csatát. A döntést azonban csak ritkán érték el a felek, hisz a csapatok nehézsége, a szétbontakozás lassúsága, a menetalakzat felvételének körülményessége, az üldözés szinte teljes elmaradása mindezt lehetetlenné tette. Ezért vált később általánossá a manőverező hadászat, mely végig került a csatákat, ehelyett igyekezett a szembenálló felet azzal veszélyeztetni, hogy elvágja az utánpótlási és az összeköttetési vonalától. E módszerrel kívánta lemondani az ellenséget céljának eléréséről, illetve akarát rákényszeríteni. A csaták elmaradása azért is kívánatos volt, mert így jelentősen lehetett csökkenteni a szökések számát. Harc közben ugyanis sokan dezertáltak, sokszor oly mértékben, ami már fenyegette a hadsereg egységét.

A XVIII. század elején újraértelmezték a háború és a béke viszonyát is. Így jött létre az ún. kabinet háború fogalma. A politika a háború menetére igyekezett végig nagy befolyást gyakorolni azért, hogy a nagy vereség, vagy békediktátum elkerülhetővé váljon. A háború korlátozott célok eléréseért folyt, miközben a felek diplomáciai tárgyalásokat is folytattak. Ugyanakkor tisztában voltak azzal, hogy a csata kimenetele e tárgyalásokat alapvetően megváltoztathatja, egy vereség pedig a zöld asztalnál is végzetesen gyengítheti a pozíciókat. Ez egy újabb érv a csaták kerülésére. A háborúk sorsát általában a politikusok döntötték el, mindenekelőtt uralkodójuk érdekeit szem előtt tartva.

VÁRAK ÉS A VÁRHARC FEJLŐDÉSE A XVII. SZÁZADBAN

A kor hadügyi felfogásából eredően a várépítéssel és a várharcra vonatkozó nézetek gyökeresen megváltoztak. Az eddig is fontos szerepet játszó várak a továbbiakban kulcsfontosságúvá váltak. Birtoklásuk meghatározta a hadjáratok, de sokszor háborúk sorsát is. Az uralkodók igyekeztek a kor legkiemelkedőbb építészeit, hadmérnökeiket szolgálatukba állítani, hogy építsenek új várakat, korszerűsítsék a már meglévőket, illetve segítsenek az ostromló csapatoknak. Az ekkor tevékenykedő hadmérnökök közül kétségtelenül Sebastien Le Prestre Vauban volt a legnagyobb hatású.

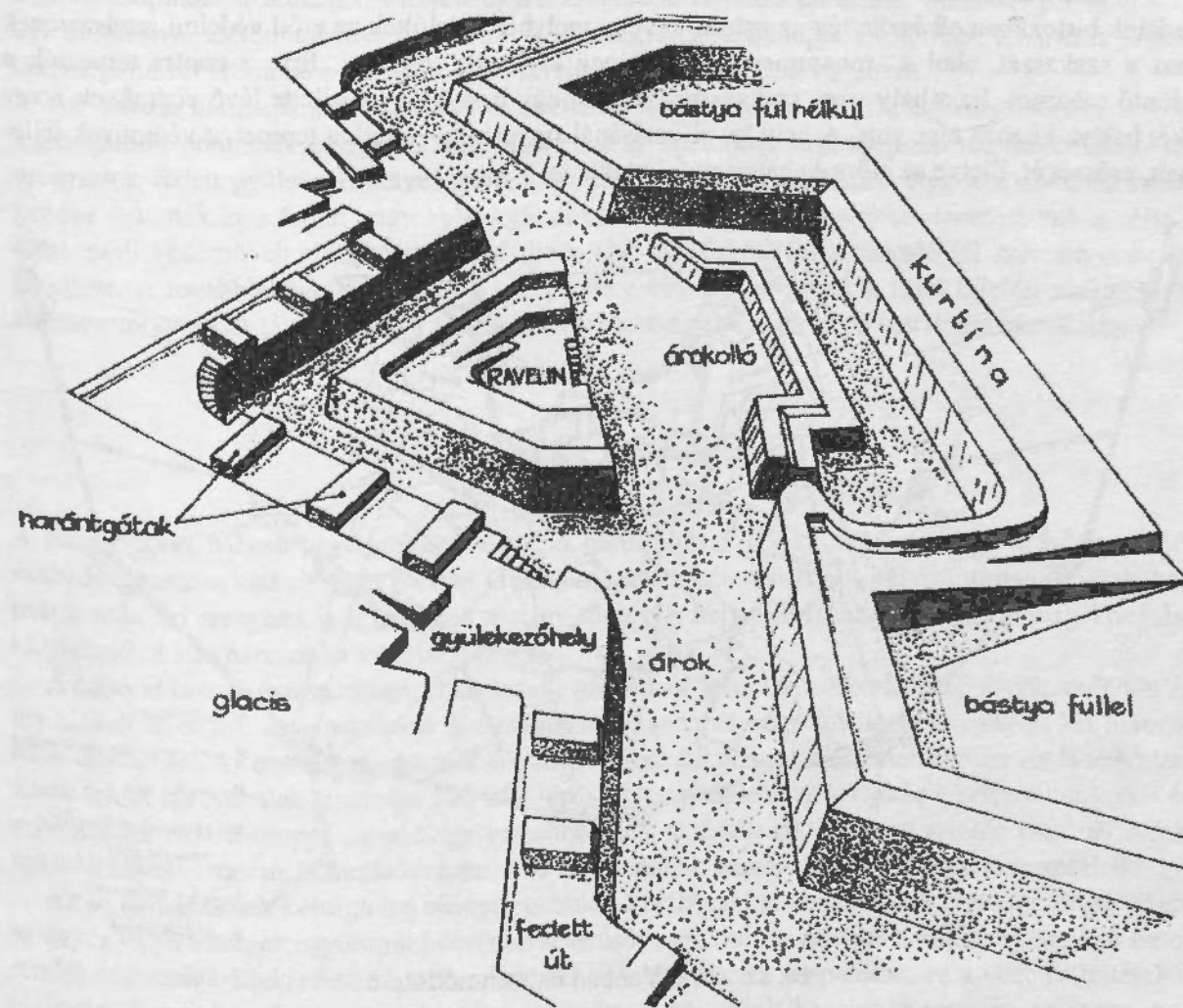
Vauban 1633-ban született, egy burgundiai elszegényedett nemesi családban. Tízennyolc éves korában jelentkezett katonának, de éppen Condé herceg lázadó hadseregébe került. Két évvel később fogságba esett, ahol Mazarin bíboros megnyerte a királyi párt számára. Ezt követően hadmérnöki tanulmányokat folytatott oly sikeresen, hogy 1678-ban már az erődítmények főfelügyelője lett. Pályája egyenletes ívelt felfelé, szakértelmével pedig egyre nagyobb hírnevet szerzett magának. Kiváló eredményeit azzal ismerték el, amivel még előtte egyetlen hadmérnöknek sem, marsallá nevezték ki. Munkássága alatt tervezett és épített harminchárom erődöt, kétszázat pedig átalakított. Irányítása mellett ötvenhárom ostrom folyt.

Vauban ismerte és felhasználta elődjei által elért eredményeket, azokat tovább fejlesztve alakította ki saját rendszerét. Várépítészetének fontos sarokpontja volt, hogy a várnak mindig a lehető legjobban alkalmazkodjanak a terephez.

Vauban első rendszerének jellemzője a bástyás homlokzat, ez azt jelenti, hogy az erőd alaprajzának jellegét a bástyák határozzák meg, amelyek a zárt sokszög töréspontjain épültek. A sokszög oldala (a két egymás mellett lévő bástya csúcsa közötti távolság) háromszáznegyven-háromszáznegyvenöt méter között változott. A védelem arcvonalát a hét és fél méter magas bástyaoldalak jelentették. A bástyák oldalai rendszerint fülekben (orillon) végződtek, amelyek mögötti rész a várfalig (kurtina) befelé hajlóak voltak.

A falak előtt árok húzódott, melynek külső oldalát is falazták. Az árok szélessége általában húsz méter, mélységük öt méter volt. Az iránya párhuzamos volt a fal illetve, a bástya oldalak irányával. Ez az árok biztosította az ún. „rohammentességet”, így ennek berendezésére különös gondot for-

dítottak. Itt található az ékművek (ravelinek), amelyek a két bástya között épültek. Céljuk az előtér pásztázása volt, továbbá növelték a keresztirányú lövésének lehetőségét, fedezték a mögöttük és mellettük lévő védműveket. Az ékművek elfoglalása nélkül nem lehet a falakhoz jutni. Ezen műveket alacsonyabbra építették mint a bástyákat, illetve a mögöttük lévő falakat azért, hogy arról a kilövést ne zavarják. A közvetlen védelmüket ezeknek is árkok biztosították. Az ékművek belsejébe fedezékeket építettek a személyi állomány és a lőszer számára.

17. sz. ábra. Vauban első rendszere

Az árok előtt ún. fedett utakat és gyülekező helyeket alakítottak ki, amelyeket az ellenség elől töltés takart. Ezt a töltést kifelé enyhe lejtővel alakították ki (sík, glacis), ez jelentősen csökkentette a holttereket. A lejtő szélessége négyszáz-ezer méter között váltakozott.

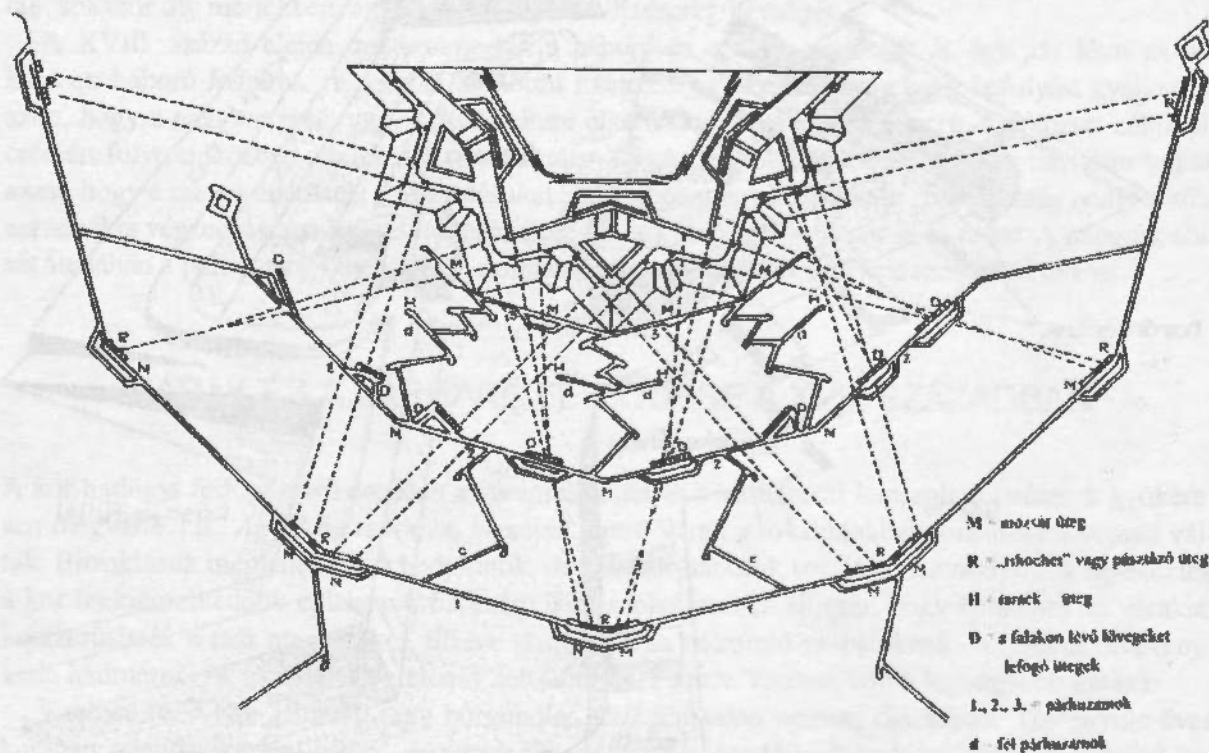
A fedett utak, gyülekező helyek a kirohanásokat, az árkok védelmét, a kívül harcolók visszavonulását biztosították. Az árkokban lévő művekkel, az előtérrel az összeköttetést a fedett és nyitott átjárók biztosították. A várakban belső védművek, ágyútornyok jellemzően nem épültek.

Vauban első rendszere több olyan hibával rendelkezett, melyeket felismerve a későbbi rendszerek ezeket kiküszöbölték. Ilyen hiányosság volt például a kazamaták, viszonylag alacsony száma. Ezeket csak a bástyák behajló oldalába építettek. Szintén elégtelenek voltak a személyi állomány és a készletek elhelyezésére szolgáló boltok, „bombamentes” helyiségek. A várfal — bár Vauban igyekezett minél jobban beilleszteni azt a környező terepbe — még mindig magasnak bizonyult, nagy felületet adott a támadó tüzérségnek. Ugyancsak hátrányos volt a bonyolult árok rendszer. A szinte áttekinthetetlen rendszert oldalazótűzzel alig lehetett fedezni.

Mindezen hibák kiküszöbölésére alakította ki második és harmadik rendszerét.

Vauban nemcsak várakat épített, hanem egy olyan ostromrendszert is kialakított, mely segítségével az egyre tökéletesebb várakat el lehetett foglalni. A rendszer meghatározó elve szerint a várakat nem „vérrel, hanem verejtékkel” kell elfoglalni. Vagyis előtérbe került a műszaki munkálatok végzése, az erődök fedett megközelítése és csak a megfelelő előkészítés után kerülhetett sor rohamra. Az ostromot három időszakra osztották. Az első az előkészítés időszaka, a második a távoli támadási időszak, a harmadik pedig a közeli támadási időszak volt.

Az első időszakban először bekerítették a várat, majd megkezdődött a felderítés. A felderítési adatok birtokában elkészítették az ostromtervet, amelyben kijelölték az erőd védelmi rendszerének azt a szakaszát, ahol a „rohammentességet” meg kívánták szüntetni. Erre a pontra tervezték a döntő rohamot. Ez a hely vagy szakasz rendszerint egy bástya és a mellette lévő védművek, vagy két bástya közötti rész volt. A hely kiválasztásánál figyelembe vették a terepet, a védművek jellegét, erősségét, illetve az előre és hátravonási utakat is.

18. sz. ábra. Vauban ostrommódszere

Ezután megkezdődött a különböző raktárak elhelyezése, a főhadiszállás berendezése. Ezen munkálatok végzését már tüzelőállásba rendelt ütegek fedezték, illetve gyalogság szállta meg az erőd előterében lévő fontos helyeket (erdők, helységek, házcsoportok, egyéb terepakadályok).

A második időszak alatt végig folyt a lövegárc, melynek célja a megkezdett műszaki munkák folyamatos fedezése volt. Ezen munkálatokat az erőd fedett megközelíthetősége érdekében végezték. Ezért építették ki az ún. párhuzamokat, azt az árokrendszert mely a támadócsapatok számára gyülekező helyül szolgált és magába foglalta az ostromlővegek tüzelőállásait is. A párhuzamok, ahogy a nevük is mutatják párhuzamosan épültek ki az erődök védműveivel. Mélységük rendszerint másfél méter volt, amelyek az erőd felé felhányt földdel együtt már megfelelő védelmet nyújtottak. Az árkokat úgy ásták ki, hogy ott a közlekedés, gyülekezés biztosított legyen, így legalább négy méter szélesre épültek.

Az első párhuzamot szabály szerint 1500 lépésre létesítették, olyan szélességben, hogy abból fedezni lehessen a szárnyakat, a mögötte lévő ütegeket, hasonlóképpen az előtte végzett műszaki munkákat is. A második párhuzam ezer, a harmadik párhuzam hatszáz, a negyedik pedig négyszáz lépésre készült, ez utóbbi már a lejtő lábánál. A lejtőn ástak ki további félpárhuzamokat, illetve az ötödik párhuzamot. Az így kiépült rendszer elemeit változó vonalvezetésű árkok kötötték össze, ügyelve arra, hogy a vár védőműveire merőlegesen egy se fusson.

Az ostromtelepek (ütegek) tüzelőállásainak kiépítése a párhuzamokkal egy időben folyt. Ebben az időszakban leszerelő és pártázó ütegeket, valamint nehéz ágyú és mozsár ütegeket telepítettek. Az előbbi kettő az ellenség tüzérével harcolt, az utóbbiak pedig a vár belsejének a rombolását végezték. A tüzelőállások rendszerének kiépítése egybeesett a párhuzamok ásásával, kivéve a negyediket, ahol külön állásokat nem alakítottak ki.

A munkákat éjszaka, mérnökkari tisztek irányításával végezték. A munkások tevékenységét erre kijelölt csapatokkal fedezték, melyek egyrészt hátrébb tartalékban álltak, másrészt pedig előőrsi láncot alkotva, szétbontakozva biztosítottak. Ezen csapatok feladata a kitörések elhárítása volt, a tüzérégi tűzzel szemben a pártázó és leszerelő ütegek nyújtottak védelmet.

Az ostrom harmadik időszaka már közvetlenül a védelmi rendszer előtt kezdődött és a lejtő legmagasabb pontjának elfoglalásával, illetve ott az ún. oromzatok kiépítésével folytatódott. Az oromzatok fedett gyülekező helyül szolgáltak, ide telepítették a réstörő ütegeket, továbbá innen kezdve építették ki a fedett vagy nyílt lejárásokat a várakba. A további előretörésnek a célja a főfal előtti védőművek elfoglalása, majd „beépítés”-ek végzésével a támadó fél számára ezek átalakítása. A továbbiakban főszerepet a réstörő üteg vette át, melynek a főfal kijelölt szakaszát le kellett rombolnia. A támadók ezen a résen keresztül törtek be a várba és vették azt birtokukba.

A HARCÁSZAT ÉS A MENETEK

A harmincéves háború egyértelműen annak a harcászatnak a sikerét hozta, mely a németalföldi szabadságharcban alakult ki és melyet Gusztáv Adolf tökéletesített. A háború utolsó időszakában már a császári seregben is igyekeztek a nagy tömegek helyett, kisebb mélységű, mozgékonyabb kötelékekből álló harcrendet kialakítani.

A háborút követő évtizedekben a harcászat a háborúból levont következtetések alapján fejlődött és így alakult ki az ún. vonalharcszat. Kezdetben a hat sor mélységű felállást követték és két harcvonalat alakítottak. Az ezredek rendszerint két zászlóaljából álltak, melyek általában húsz lépés térközzel álltak fel. A harcvonalak távolsága 200-250 lépés volt egymástól. A lovasság a szárnyakra került és szívesen tekintették csupán „segédgyvernemnek”. A tüzérés alkalmazása szintén Gusztáv Adolf újításait követve történt, könnyűlövegeket már a zászlóaljak harcának támogatására is használtak.

Az új harcászatnak kétségtelen előnyei voltak a korábbiakkal szemben. A tüzrendszer zártsága, az egyes gyvernemek együttműködésének lehetősége jelentősen növelte a hatékonyságot. A harcrendek tagoltsága áttekinthetővé tette a csatatéren felsorakozott csapatokat, ez a vezetés feltételeit javította. A manőverek szerepe a harcban megnőtt. A bonyolult harcászati mozgás, az egyes csapatok egymáshoz viszonyított helyzetének megtartása, valamint a fegyverfogások hihetetlenül sok vezényszót igényeltek, melyre a katonának oda kellett figyelni, így szinte nem is „ért rá” félni. Az egymásrautaltság szintén morálisan erősítette a katonákat, pánik lehetősége lényegesen csökkent. Mindezt persze a nagyfokú fegyelem fenntartásával érték el.

A vonalharcszat a XVIII. században csak kevésbé módosult. A legnagyobb változást a fegyverek fejlődése jelentette. A század elejére általánossá vált a szuronyos kovápuska, melynek alkalmazása feleslegessé tette a gyalogság pikásokra és muskétásokra osztását. Az új fegyver közvetlen védelemre is alkalmas volt, ugyanakkor gyorsabban tölthető és nagyobb biztonsággal alkalmazható. A hadseregek átfegyverzése után az egyes harcvonalak mélysége négy, majd három sorra csökkent. A puska gyorsabb újratöltése ezt már lehetővé tette. Mindez maga után vonta a harcászat egyszerűsödését is, hisz létrejött az egységes gyalogság. Az új tüzfegyverek hatásának kihasználására a sorok zártabbak lettek, valóban kialakultak az erre az időszakra oly jellemző szinte összefüggő vonalak.

Harchoz felállva a sorgyalogság zászlóaljai háromsoros vonalba, dobszóra fejlődtek fel. A zászlóaljak közötti térközökben álltak a zászlóalj lövegek. A csapatok rendszerint kettő vagy három harcvonalat alkottak, melyek három-négyszáz lépésre álltak egymástól. Az első és a második harcvonalt középre került a sorgyalogság, a kevésbé megbízható a másodikba. A két szárnyra so-

rakozott a nehézlovasság, szintén két harcvonalba. Az így felsorakozott harcoló csapatokat jobb-, balszárny és közép hadtestre osztották. Minden hadtestnél egy harcvonal egy hadosztályt alkotott. A hadosztályok több dandárból alakultak. A harmadik harcvonal alkotta a tartalékhadtestet, melybe az elitgyalogság sorakozott, néhány nehézlovas-dandár és a tartalék tüzérség.

Egy 60-80 000 főből álló hadsereg hozzávetőleg egy 8-10 000 lépés széles és 1000 lépés mély, teljesen nyílt, akadálymentes területen tudott szétbontakozni.

A harcrend felvételére a könnyűgyalogság és lovasság, valamint a tartalék tüzérség fedezete mellett került sor.

A vonalaknak harcközben teljes igazodásban kellett maradniuk, másképp megbomlott a tűzrendszer és a vékony harcvonalak könnyen áttörhetővé váltak. Ezért a parancsnokok előszeretettel várták állva az ellenséget, minthogy manőverekbe bocsátkozzanak. Ha a vezér mégis támadást határozott el, a hosszú vonal lassú, ún. gránátos lépésben közelítette meg az álló, vagy szintén előrenyomuló ellenséget. Eközben puskákból és lövegekből folyamatosan sortűzeket adtak le úgy, hogy az első sor letérdelt. Mindenkinek egyszerre kellett lőnie, függetlenül attól, hogy volt e vele szemben ellenség vagy sem. Amikor a felek egymástól már csak százötven-kétszáz lépésre voltak, akkor utolsó, most már szakaszonkénti össztűzeket adtak le és következett a szuronyroham. A vonalak megkerülésének, oldalba támadásának lehetőségét azzal igyekeztek csökkenteni, hogy a két szélső zászlóaljat oszlopban állították fel és harc közben oldalirányban fejlődött. Ugyanezt szolgálta az is, hogy a szárnyakra állították a lovasságot, illetve kihasználták a természetes és mesterséges terepakadályokat. Általános felfogás szerint egy olyan állás melyet legalább nyolc-tíz felfejlődött zászlóalj nem tud megtámadni, bevehetetlen. Mindez azt is jelentette, hogy a kiválasztott csatatermek akadályoktól lehetőleg mentesnek kellett lennie, nehogy — a sokszor az egy kilométert is meghaladó — vonal mozgását akadályozza.

A lovasság szintén három sorba zárkózva állt fel és esetükben is az volt a legfontosabb elvárás, hogy az alakzat megmaradjon. A lovasszázadok az arcvonaluk szélességének megfelelő térközökkel álltak fel. Az alakzat könnyebb megtartása érdekében visszatértek az üggetésre, így közelítették meg az ellenséget, majd kb. huszonöt lépésről pisztolyokból leadott sortűz után indult meg a roham. Ezt a módszert csak XII. Károly svéd király vetette el és visszatért nagy elődjének, II. Gusztáv Adolf eljárásához, így a lovasság vágatában, pisztolylovás nélkül rontott az ellenségre.

Bonyolult feladatnak bizonyult a menetalakzatból való szétbontakozás is. Ennek csak egy módját ismerték, a menet irányába történőt. Menetek közben alapelvnek tekintették, hogy egy oszlopban csak egy fegyvernemhez tartozó csapatok menetelhetek. A főútvonalon a tüzérség vonult, tőle jobbra az első, balra a második harcvonal. A kor viszonyai szinte lehetetlenné tették, hogy több párhuzamos útvonalat használjanak, így viszont az oszlopok hossza megnőtt, ami nehezítette a szétbontakozást. A meneteket a lovasság fedezte, más kikülönítés jellemzően nem volt.

A harmincéves háborút követő évtizedekben vonalharcászati rendkívül merev és sablonosság vált. Előnyeiket, melyeket Gusztáv Adolf még oly sikeresen kihasznált, kevésbé tehetséges követői már nem aknázták ki. Csak kevés kiváló hadvezér (Turenne, Condé, Savoyai Jenő, Marlborough) tudta e harcászati sablonok elkerülve, a körülményekhez igazítva alkalmazni. A szabályosságot elsőrendű követelménnyé téve a vonalakat alkalmazó harcászati elvesztette igazi lényegét és ismét egy merev alakzat létrehozása és megtartása lett a cél.

A vonalharcászati ilyen alkalmazása a vezérek számára kevés lehetőséget teremtett a hatékony irányításra. A harcrend felvétele után a csata menetét alig befolyásolhatták, tartalékokat nem alkalmaztak, erőösszpontosítás, átcsoportosítás lehetetlenné vált. A vezérek képességeiket jobban tudták kamatoztatni, az egyre divatosabbá váló portyázó hadviselés irányításában. A merev harcászati oldására alkalmaztak olyan könnyű csapatokat, melyek gyorsaságuknál, nagy manőverező képességüknél fogva meglephettek, zavarhatták, pusztíthatták az ellenséget. Ezért vált Európa szerte keresett lovas csapatnemé a huszárság, de ugyanígy megvoltak a könnyűgyalogos csapatok is. A „kisháború” sajátos szabályokkal rendelkező területe lett a hadviselésnek.

A XVIII. század hadművészetének kétségtelenül legnagyobb alakja II. (Nagy) Frigyes porosz király volt.

NAGY FRIGYES ÉS A HÉT ÉVES HÁBORÚ

Brandenburg a német fejedelemségek között mindig jelentős helyet foglalt el, hisz uralkodója választófejedelem volt. A fejedelemség birtokolta a XVII. század elejétől a porosz hercegséget, hűbérese volt Lengyelország és területekkel rendelkezett a Rajna mentén is. A westfáliai békében elvesztette ugyan Pomerániát, de a szász és westfáliai püspökségek szekularizációja révén újabb területeket nyert. Ebben a meglehetősen széttagolt államban I. Frigyes Vilmos trónra kerülése után kezdődött meg az abszolutista hatalom kiépítése. A rendek hatalmának a megtörése csak Kelet-Poroszországban jelentett nehézséget, ahol bebörtönzésekre és kivégzésekre került sor.

A választófejedelem új közigazgatást épített ki, melynek legfőbb feladata az adók beszedése volt. Pénzügyi hatóságokat létesített, melyek irányították a gazdasági élet egységeit. Mindezeket a Titkos Tanács felügyelte. A merkantilista gazdaságpolitika alkalmazása — Franciaországhoz hasonlóan — itt is sikeres volt. Nőtt a jólét és az adózóképesség, vagyis az uralkodó biztos jövedelmekkel rendelkezett. Ez biztosította számára, hogy 8000 fős hadseregét 23 000-re növelje, mely jól szerepelt a kor háborúiban. 1675-ben már a svéd hadsereget is megverte, ezzel megalapozta a porosz katonai hagyományokat.

Brandenburg Európa egyik elismert államává vált, Ausztria után a második legerősebb német állam. A nagy választófejedelem halála után, 1688-ban fia III. Frigyes követte a trónon, aki 1701-ben már porosz királlyá választotta magát, az egységes királyságnak e néven első királya lett. A „barokk” király legfőbb célja Poroszország fényének emelése volt, példaképének a francia udvart tekintette. Ennek megfelelően az udvar óriási pazarlással élt, de Berlin kiépült és hatalmas támogatást kaptak a tudományok és a művészetek is.

Frigyest a rendkívül racionális gondolkodású fia, I. Frigyes Vilmos követte a trónon. Uralmát 1703-ban az udvar egyszerűsítésével kezdte. Erkölcsös, takarékos ember volt, mindenben belső erőforrások kihasználására törekedett. Igazi örömét a katonáskodásban és a hadseregében találta. Már atyját is katonás egyszerűséggel temette el, majd ötödére csökkentette az udvar költségvetését. Megvizsgáltatta a kincstárat, majd vasfegyessel és következetesen újjászervezte a pazarló államapparátust. Utasításai alapján működött az ország legfőbb irányítószerve, a generáldirektórium. A főszámvevőszéket megreformálta, mely a királyi birtokok jövedelmével gazdálkodott. Jelentős lakosságtelepítéseket végzett, különösen a járványoktól sújtotta Kelet-Poroszországba.

A „káplár király” a legnagyobb figyelmet azonban hadseregére fordította. A porosz katonai fegyelem, megbízhatóság már a nagy választófejedelem idejében kialakult, erre épített az új király. Mindjárt trónra lépése után kijelentette, hogy maga lesz a hadsereg vezetője és egyszemélyben a

19. sz. ábra. II (Nagy) Frigyes

pénzügyminiszter is, vagyis egyedül ő határozza meg mennyit fordítson a hadseregére. A tovább folytatott merkantilista gazdaságpolitika révén biztosított növekvő bevételek javát valóban a hadseregére költötte.

A hadsereg megbízhatóságának és fegyelmének az alapja a kiváló tisztikar volt, melynek kialakítására a király nagy gondot fordított. Tisztek porosz nemesek lehettek, akik a rendek háttérbe szorítása után itt találtak rangjukhoz méltó állást. A tiszti beosztásokat nem lehetett megvásárolni és mivel olyan udvar nem létezett, ahol más módon ki lehet tűnni, az előmenetel valóban a tehetségtől, tudástól és szorgalomtól függött. A tisztikar ennek révén megbecsülésnek örvendett és ez biztosította a hűségüket. Az uralkodó és a tisztikar összetartozását fejezte ki az is, hogy a király 1725 után mindig katonaruhában járt.

A tisztek felkészítésére Berlinben királyi kadétiskola nyílt, ahol a nemesifjak egyszerű nevelést kaptak. Megtanultak írni, olvasni, számolni, elsajátították a történelem és a földrajz alapvető ismereteit. A legtehetségesebbek franciául tanultak, oktattak számukra rajzot és katonai mennyiségtant is. Kiszolgált tisztek irányítása mellett elsajátították a tiszt kötelemait és hozzászórtak a katonai fegyelemhez.

Der Prinz von Anhalt-Bernburg, 1740
Der Prinz von Anhalt-Bernburg, 1740

Der Prinz von Anhalt-Bernburg, 1740

20. sz. ábra. Gyalogos katonák a XVIII. század közepén

logatott magasságú férfiakat toboroztak. A toborzók pénzt, időt nem kímélve igyekeztek a király kedvében járni, hogy bárholnan megfelelő magasságú újoncokat teremtsenek elő. Sok peres ügy alakult ki ebből, de külföldi uralkodóktól a király ajándékba is kapott testőrnek alkalmas katonát.

A porosz hadseregbe szigorú előírások határozták meg a ruházatot, mely sokkal egyszerűbb, praktikusabb volt az előzőeknél. E területen nem engedtek semmi fegyelmegteleniséget, miként a kiképzésben sem. A tisztek, altisztek botja tanította a katonákat a fegyverek gyors, szabályszerű kezelésére. Ennek köszönhetően a porosz katonákat aligha előzhette meg bárki is a töltésben, a fegyverfogásokban. Ezt segítette elő az az újítás is, hogy a régi fa töltővesszőket fémre cserélték. A drill alapkifejezéssé vált, melynek atyja Lipót anhalt-dessauai fejedelem volt.

A porosz hadsereg legénysége jórészt a német fejedelemségek területéről toborzott zsoldosból állt. Ennek megváltoztatására 1733-ban vezették be az összeíró rendszert. A törvény szerint mindenki, aki nem rendelkezett kiváltsággal, katonakötelessé vált, függetlenül attól, hogy királyi vagy nemesi birtokon élt. Ez súlyos tehernek minősíthető, másrészt azonban mégis más társadalmi megítélést jelentett a lakosság zömét kitevő szegény parasztság számára. E reform bevezetése révén jelentősen nőtt a hadsereg létszáma és annak biztonsága, hogy mindig megfelelő számú újonc álljon rendelkezésére. A szabad toborzásnál ez rendszerint kétséges volt. Minden ezrednek újoncozási területet jelöltek ki, egy gyalogezred kiegészítésére 5000 „tűzhely”-et, illetve családot, egy lovasezred kiegészítésére 1800 családot rendeltek. Béke idejében harminc, háborúban száz ember pótlását rendelhették el. Az alig két és fél millió lakosú ország 83 000 fős hadsereget tartott.

Az életük — illetve szolgálati képességük — végéig katonának vitt emberek azonban nem voltak mindig távol otthonuktól, béke idején évente tíz hónapos szabadságot kaptak, az idénymunkák végzésére. A szabadság idejére zsold nem járt, a fennmaradó összeget külföldi toborzásra fordították. A király kedvenc ezrede a testőrezred volt, amelybe vá-

A porosz hadseregben a kegyetlenségig elfajuló szigorú fegyelem uralkodott. A zsoldfizetés ugyanakkor mindig pontos volt és az ellátás sem hagyott kívánnivalót maga után, a szökéses mégis napirenden szerepeltek. Ennek ismét csak embertelenül szigorú törvényekkel igyekeztek gátat vetni.

A porosz király országának irányításában is hasonló elveket vallott, mint hadserege élén. A rendkívül takarékos, minden általa fölöslegesnek ítélt dolgot elvető szemlélete sokakat elidegenített tőle. A tudományos akadémia elnökéről, Leibnitzről (filozófus és matematikus) azt állította, hogy semmire sem lehet használni, még órállásra sem. A testületet csak azért nem oszlatta fel, mert bízott benne, hogy jó katonasebészeket képez. Hasonló volt a véleménye a művészetekről is. Apja rendkívül értékes, egyedülálló kínai porcelángyűjteményét gondolkodás nélkül elcserélte egy száz dragonyosezredre.

Családjában is spártai nevelést kívánt megvalósítani, de ez már kevesebb sikerrel járt. Különösen fia és örököse viselte nehezen az apai szigort, verést és gyalázást. Frigyes trónörökös 1712-ben született, kiskorától katonai nevelésben részesült. Ez azonban nem elégítette ki a fiút, aki különösen vonzódott a tiltott francia irodalomhoz és verseket is írt. Az apai szigort azonban mindaddig elviselte, míg az bele nem szólt házassági szándékába. Ekkor szánta rá magát, hogy Angliába szökjön. A tervre fény derült, a tizennyolc éves fiatalember életét csak a hadsereg vezéreinek közbenjárása mentette meg. Nem kerülhette el viszont azt, hogy szemeláttára egyik barátját és segítőjét kivégezzék. Ezután behódolt apjának, állami szolgálatba lépett, majd 1736-ban már saját udvartartást kapott. Ezekben az években irodalmi és filozófiai tanulmányokat folytatott.

A király rendkívüli seregét nem használhatta, a politikai helyzet másképp alakult. Nem próbálhatta ki „művét”, e nagy feladat fiára, az 1740-ben trónra került II. (Nagy) Frigyesre várt. Neki azonban nem kellett sokáig várnia.

A Habsburg-monarchia élére kerülő Mária Terézia trónutódlásának jogosságát több európai állam megkérdőjelezte és az így keletkezett politikai helyzetben Frigyes megvalósíthatta a porosz uralkodók régi vágyát, elfoglalta Sziléziát. 1740 decemberében a porosz király 10 000 emberrel támadta meg Sziléziát, melyet alig 3000 fővel igyekezett megoltalmazni az osztrák hadsereg. A poroszok néhány hét alatt megszállták az ország nagy részét. Mária Terézia a helyzet mentésére, a Belgrád elvesztése miatt bebörtönzött Neipperg altábornagyot kérte fel, aki 25 000 fővel azonnal a hadszíntérre sietett. A két sereg közötti csatára Molwitznál került sor, melyben a Habsburg-hadsereg lovassága ugyan megfutamította a poroszok hasonló fegyvernemét, de a rendkívül fegyelmezett porosz gyalogság hatásos sortüzei mégis a lovassággal együtt menekülő Frigyes számára hozták meg a sikert. Az 1741. április 10-én megvívott csata után Szilézia teljes területe a poroszok kezére került. Ezt követően a felek fegyverszünetet kötöttek, az osztrák hadseregnek Csehországban — a porosz sikereken felbátorodott — bajorok és franciák ellen kellett harcolna. Megkezdődött az osztrák örökösödési háború.

Mária Terézia serege számára a következő év már nagy sikereket hozott, ellenfeleit kiszorította Ausztria és Csehország területéről is. Frigyes ezért elhatározta, hogy segít újdonsült szövetségeseinek és támadást kezdeményezett Olmütz-Bécs felé. Morvaországba betört, majd Csehországba vonult, további terveit azonban Lotharingiai Károly csapatai megghiúsították. Bár a porosz király 1742. május 17-én a csaslaui csatában ismét nyert, de ezután megkötötte a boroszlói békét és visszavonult Sziléziába.

Még tartott az örökösödési háború, amikor Frigyes és Mária Terézia csapatai között újra kezdődött a harc. Az osztrák csapatok már a Rajna vidékén vitézkedtek, amikor a porosz hadsereg, 80 000 fővel 1744 augusztusában bevonult Csehországba. Mária Terézia sógorát, Lotharingiai Károlyt és hadseregét a Rajnától rendelte de, majd megkezdődött az a hadjárat, melynek eredményeként Csehország és Szilézia nagyobb részét sikerült visszaszerezni. A következő évre Frigyes már jobban felkészült, ezt mutatja, hogy több csatát és ütközetet megnyert és Sziléziát ismét birtokba vette. Az 1745 decemberében megkötött drezdai béke ezt az állapotot rögzítette.

Az osztrák örökösödési háború 1748-ban, az aacheni békével véget ért. Mária Terézia és férje, a német-római császárrá koronázott I. Ferenc végül is sikeresen került ki ebből az európai méretű konfliktusból. Területeket ugyan vesztek, ezek közül azonban csupán Szilézia mondható jelen-

többnek. E gazdag tartományról azonban a Habsburgok nem mondhattak le, ezért újabb háború kezdődött, mely hétéves háború néven vonult be a történelembe.

Poroszország a háborúból megerősödve került ki és immáron Európa nagyhatalmai közé sorolhatta magát. Egy új vetélytárs megjelenésért azonban a többiek egyáltalán nem lelkesedtek. Habsburg ösztönzésre létrejött egy porosz ellenes szövetség, mely Franciaországot, Oroszországot, Szászországot és Svédországot állította csatasorba. A poroszok, a nagyhatalmak közül csupán a franciaellenes Angliát tudhatták maguk mögött. Frigyes természetesen mindent tudott, melyet az európai politika irányítói kigondoltak és hasonlóan, mint 1740-ben, ismét minden előzmény nélkül, 1756 augusztusában, Szászországot megtámadásával, elindította a háborút. A támadó csapatok elfoglalták Drezdát, a Csehország felől a szászok segítségére siető Browne tábornok csapatait visszaverték és megadásra kényszerítették ellenfelüket.

A következő évben már félmillió szövetséges had gyülekezett Frigyes 200 000 fős hadserege ellen. A harcias porosz király mégis támadott, ezúttal Csehország felé. A szövetségeseire várakozó, sáncok mögött álló osztrák sereg egy részét legyőzte, majd tovább támadott Kolin felé. A június 18-án lezajlott csatában azonban Frigyes súlyos vereséget szenvedett. Maga a porosz király a csatában végig és egyre kétségbeesettebben harcolt, végül csak erőszakkal lehetett kimenteni. A magyar huszárok Szászorszáig üldözték a porosz sereg maradványait.

Az osztrák sereg — Daun tábornagy vezetésével — Sziléziában állomásozott, miközben a szövetségeseik is egyre aktívabbak lettek. Az oroszok megszállták Kelet-Poroszországot, a francia sereg pedig Brandenburg nyugati felét fenyegették. A franciák akarták a döntő sikert elérni, de a rossbachi csatában csúfos vereséget szenvedtek, ami ugyanakkor Frigyes helyzetén és önbizalmán jelentősen javított. A sikeren felbuzdulva a porosz király ismét Szilézia visszaszerzésére indult és ekkor került sor, 1757. december 5-én Leuthennél, a háború legnagyobb csatájára.

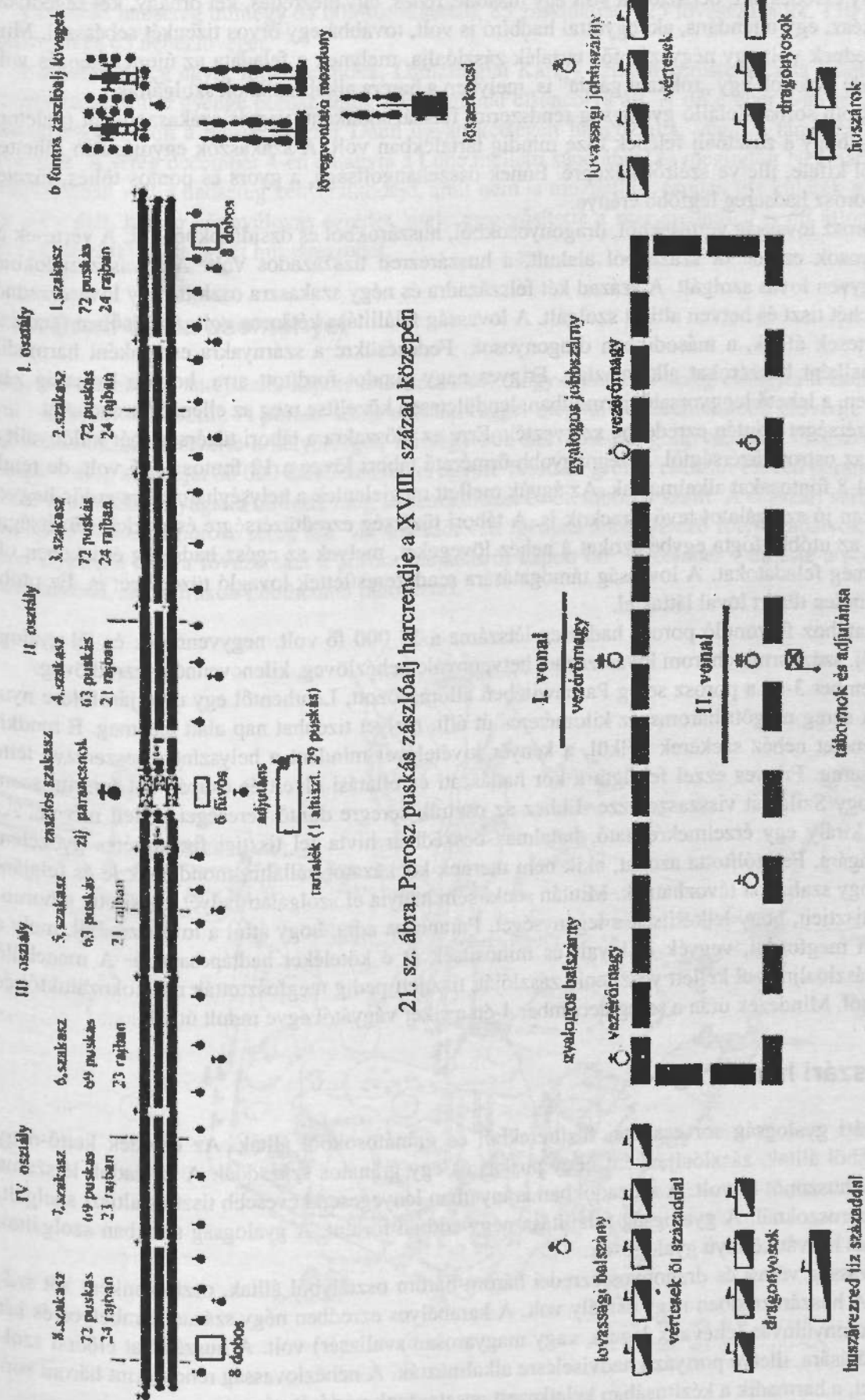
A LEUTHENI CSATA

Leuthen egy sziléziai kis település Breslautól keletre, a Neumar felé vezető országút mentén. A táj síkság jellegű, mely kelet felé enyhén lejt. A síkságot terephullámok teszik némileg változatossá, ilyen a csatatér közepén húzódó Schönberg, Sofienberg, Haidberg és Wachberg vonala, továbbá a Windmühlberg Frobeltwitz és Leuthen közötti vonala. A harcmező vizenyős területei a csata menetét nem befolyásolták, hisz minden keményre fagyott és a tájat öt centiméteres hó fedte. A dombokat erdők-ligetek borították. A területen több település található, melyek közül megerősített egy sem volt, a felek fontos pontot ezekben nem találtak. A csata reggelén nyolc óráig a tájat sűrű köd borította.

A porosz hadsereg

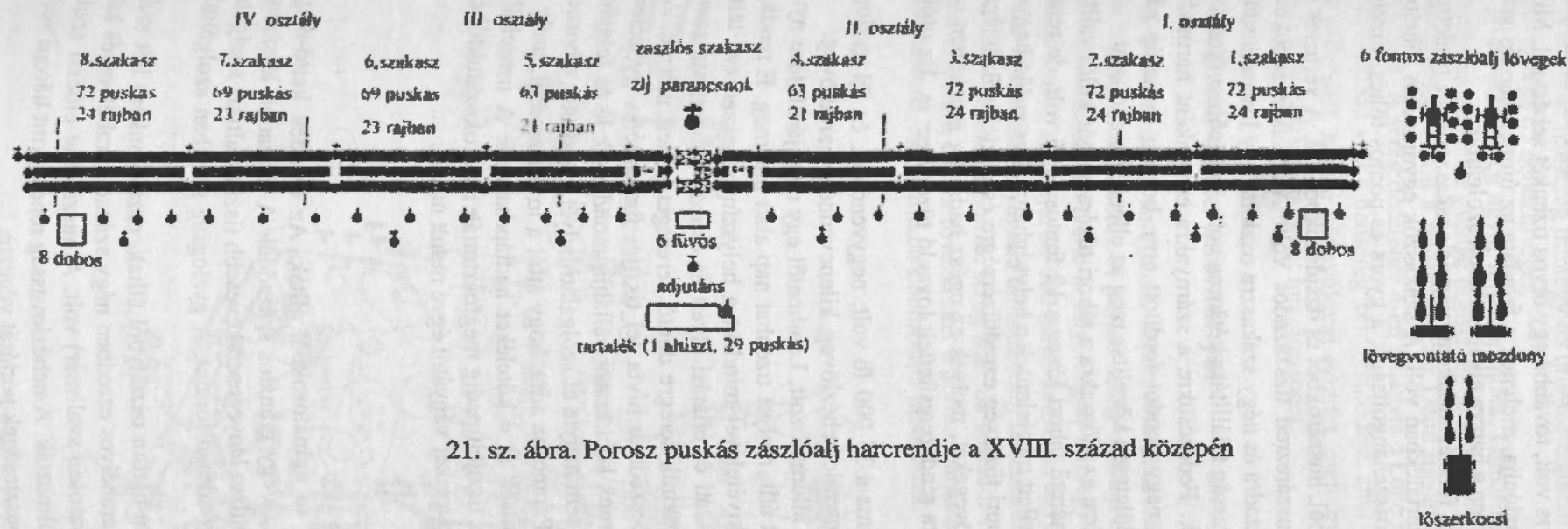
A porosz hadsereg legfőbb fegyverneme a gyalogság volt, mely muskétásokra, füsilier-ekre, mint könnyűgyalogságra, illetve gránátosokra tagozódott. Természetesen a muskétások is puskával harcoltak, de hasonló rendben, mint sorban álló elődek. A füsilier, vagy magyarosan flintás külön kötelékekben viszonylag kötetlenül tevékenykedett. A gránátosok a gyalogság elit alakulatai voltak, nevüket a náluk levő gránátokról kapták, bár ezeket elsősorban várharckoknál használták. Mindenestre válogatott legénységű századok alakultak belőlük. Emellett Frigyes szervezett helyőrségi szolgálatot adó ezredeket is, melyek a kiegészítést is végezték. A gyalogság soraiban számon tartottak vadász csapatokat és további szabadcsapatokat.

A sorgyalogezredek két zászlóaljából álltak. Egy zászlóalj szervezetszerűen ezer főt számlált, de a háború során ez lényegesen csökkent. A zászlóalj hat századból épült fel, melyek közül egy gránátos volt. Háborúban rendszerint a gránátos századokat külön gránátoszászlóaljba vonták össze. Külön ezredekbe szervezték a könnyűgyalogságot is.

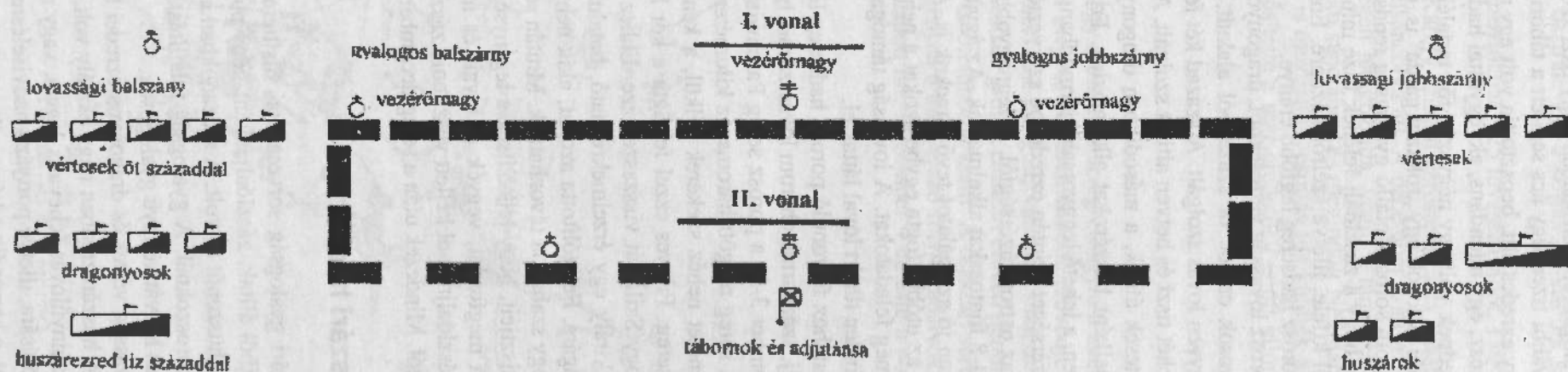

21. sz. ábra. Porosz puskás zászlóalj harcrendje a XVIII. század közepén

22. sz. ábra. Általános harcrend a XVIII. század közepén

21. sz. ábra. Porosz puskás zászlóalj harcrendje a XVIII. század közepén

22. sz. ábra. Általános harcrend a XVIII. század közepén

A gyalogezred századában négy tiszt szolgált, huszonhat altiszt és százhetven katona. Ezredenként további tizenhárom ács segített a táborig és erődítési munkáknál. Az ezredtörzs élén egy tábornok vagy ezredes állt, beosztottja volt egy másodezredes, egy alezredes, két őrnagy, két segédtsiszt, egy lelkész, egy intendáns, aki egyúttal hadbíró is volt, továbbá egy orvos tizenkét sebésszel. Minden ezrednek volt egy négyszáz fős tartalék zászlóaljja, melynek a feladata az újonckiképzés volt, illetve ide tartozott egy „rokkant gárda” is, melyben a harcra alkalmatlanok szolgáltak.

A három sorban felálló gyalogság rendszerint félszázadonként, vagyis szakaszonként (paeton) lött úgy, hogy a zászlóalj felének tüze mindig tartalékban volt. A szakaszok egymásután löhettek középről kifele, illetve szélről középre. Ennek összehangoltsága, a gyors és pontos töltés, tüzelés volt a porosz hadsereg legfőbb erénye.

A porosz lovasság vérteseiből, dragonyosokból, huszárokból és dzsidásokból állt. A vértések és dragonyosok ezrede öt századból alakult, a huszárezred tízszázados volt. A lovasszázadokban száznegyven lovas szolgált. A század két félszázadra és négy szakaszra oszlott. Egy lovasezrednél harminchét tiszt és hetven altiszt szolgált. A lovasság felállítása kétsoros volt. Az elsőben rendszerint vértések álltak, a másodikban dragonyosok. Fedezésükre a szárnyakra esetenként harmadik harcvonalként huszárokat alkalmaztak. Frigyes nagy gondot fordított arra, hogy a lovasság zárt tömegben, a lehető leggyorsabb jármódban, lendületesen közelítse meg az ellenség arcvonalát.

A tüzérséget szintén ezredbe szervezték. Erre az időszakra a táborig tüzérség már különvált a vár- és az ostromtüzérségtől. A legnagyobb űrméretű táborig löveg a 12 fontos ágyú volt, de rendszerint 4-8 fontosakat alkalmaztak. Az ágyúk mellett megjelentek a helység-harcnál és erdős-hegyes vidékeken jó szolgálatot tevő tarackok is. A táborig tüzérség ezredtüzérségre és pozíciótüzérségre oszlott, az utóbbi fogta egybe azokat a nehéz lövegeket, melyek az egész hadsereg érdekében oldották meg feladatokat. A lovasság támogatására rendszeresítették lovaglő tüzérséget is. Ez utóbbinál minden tüzért lóval láttak el.

A csatához felvonuló porosz hadsereg létszáma a 35 000 fő volt, negyvennyolc és fél gyalogzászlóalj, százharminchárom lovasszázad, hetvennyolc nehézlöveg, kilencvennégy ezredlöveg.

December 3-án a porosz sereg Parchwitzben állomásozott, Leuthentől egy napi járóföldre nyugatra. A sereg mögött háromszáz kilométeres út állt, melyet tizenhat nap alatt tett meg. E rendkívüli menetet nehéz szekerek nélkül, a kenyér kivételével mindent a helyszínen beszerezve tette meg a sereg. Frigyes ezzel felrúgta a kor hadászati és ellátási elveit és csupán azt tartotta szem előtt, hogy Sziléziát visszaszerezze. Ehhez az osztrák seregre döntő vereséget kellett mérnie. Az elszánt király egy érzelmekre ható, hatalmas beszédben hívta fel tisztjei figyelmét a győzelem fontosságára. Felszólította azokat, akik nem mernek kockázatot vállalni, mondjanak le és felajánlotta, hogy szabadon távozhassanak. Miután senki sem hagyta el szolgálati helyét, utasította tábormarkait és tisztjeit, hogy lelkesítsék a legénységet. Parancsba adta, hogy attól a lovasezredtől, mely a csatában megfordul, vegyék el lovaikat és minősítsék át e köteleket hadtápcsapattá. A menekülő gyalogzászlóaljnak el kellett veszítenie zászlóját, tisztjeit pedig megfosztották rendfokozatuktól és kardjuktól. Mindezek után a sereg december 4-én a siker vágyától égve indult útnak.

A császári hadsereg

A császári gyalogság sor csapatai füsilierekből és gránátosokból álltak. Az ezredet kettő-négy zászlóaljból álltak, zászlóaljanként négy puskás és egy gránátos századdal. A századok létszáma száz-százhuszonöt fő volt. A századokban arányaiban lényegesen kevesebb tiszt és altiszt szolgált, mint a poroszoknál. A gyalogság felállítása négy sorban történt. A gyalogság soraiban szolgáltak magyar és horvát könnyű gyalogosok.

A lovasság vértés és dragonyos ezredei három-három osztályból álltak, osztályonként két századdal. A huszárezredben négy osztály volt. A karabélyos ezredben négy század karabélyos és két század könnyűlovas (chevaux legers, vagy magyarul sivalizsér) volt. A huszárokat előrsi szolgálat ellátására, illetve portyázó hadviselésre alkalmazták. A nehézlövasság rendszerint három sorba állt fel, a harmadik a kézitusában keletkezett veszteségek pótlását végezte.

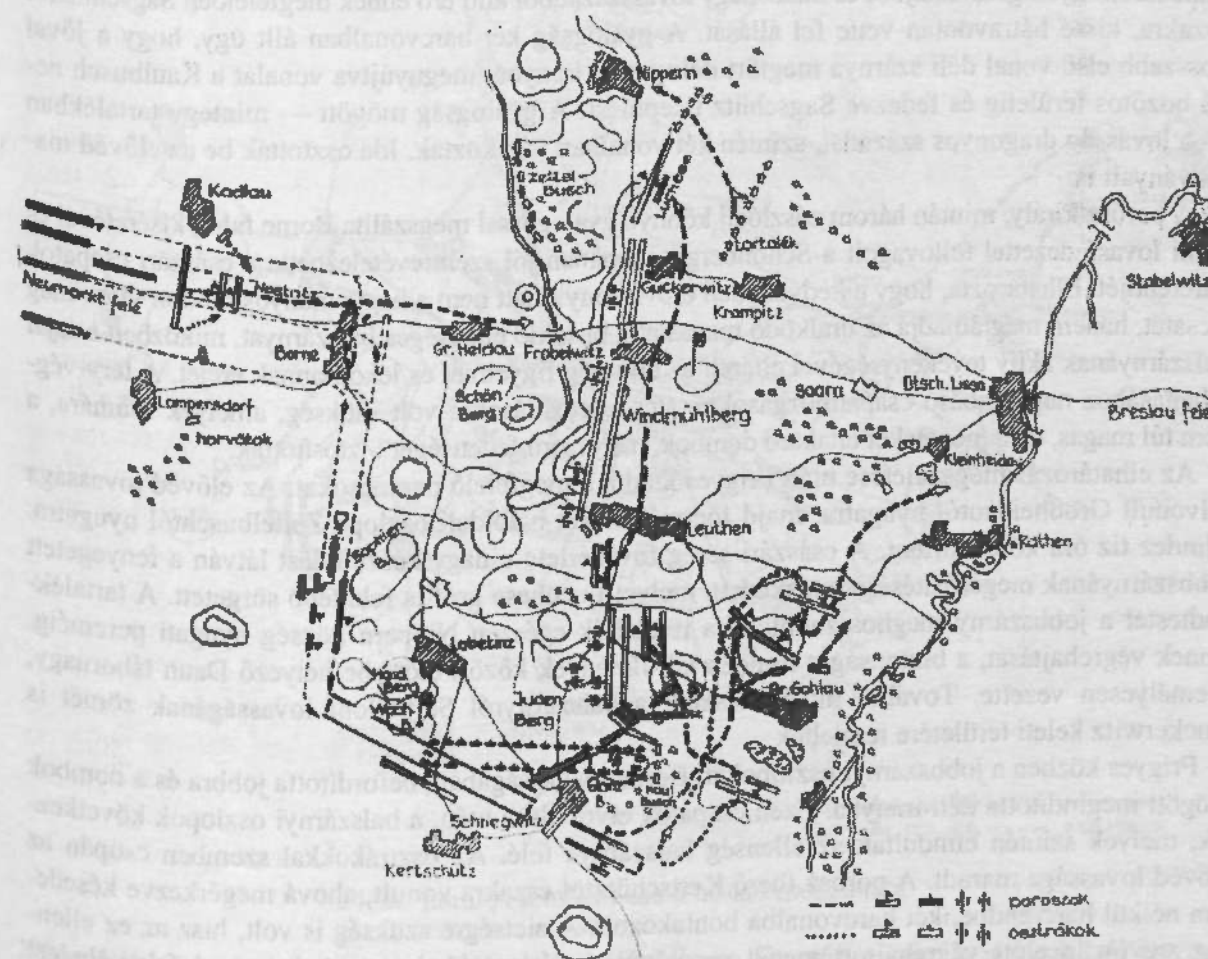
Az osztrák tüzérség hasonló képet mutatott, mint az osztrák. Ezt a szintet a második sziléziai háború utáni átfegyverzésnek köszönhetjük.

A császári hadsereg mintegy 65 000 főt számlált, 85 zászlóaljat, 125 lovasszázadot, 170 zászlóaljlöveget és 65 nehézlöveget.

A császári sereg egyik főparancsnoka, Lotharingiai Károly szintén kereste a csata lehetőségét. Tudomása szerint a gyenge porosz sereg Parchwitznél elsáncolva áll. A december 2-án megtartott haditanácsokozáson a másik fővezér Daun ugyan kétségeit hangoztatta, végül a támadás mellett döntöttek. A sereg december 4-én elhagyta a Lohe melletti sánctáborát és megindult Neumarkt felé. Neumarktban volt a hadsereg kenyérsütődéje, amit nem is mozgatták, csupán ide küldték a hadsereg elővédjét, három könnyűlovas ezredet, mely megerősítette a már eredetileg is ott állomásozó két horvát zászlóaljat és két huszárezredet.

A leutheni csata eseményei

Frigyes december 3-án éjszaka kapott értesítést arról, hogy a császári sereg elhagyta a Lohe melletti megerősített táborát. A porosz sereg másnap reggel megindult Parchwitzből, elővédje rajtaütött Neumarkton, szétverte a helyőrséget, mintegy 500 horvátot elfogott, valamint megszerezte a császári sereg sütődéjét 80 000 darab kenyérral együtt. Nostritz gróf, a császári elővéd parancsnoka Borne településtől nyugatra állította meg a menekülőket és ott táborba szállt. A császári sereg közben lassan vonult a porosz sereg felé, de sok időt vett igénybe a keresztező folyóakadályok leküzdése. Óvatossá tette a fővezéret a porosz támadásról kapott hír. December 4-én este a poroszok Neumarktnál, az osztrákok Leuthennél táboroztak.

23. sz. ábra. A leutheni csata

A porosz hadsereg december 5-én négy oszlopban kezdte meg az előrenyomulást. Frigyes, a Borne melletti állás felderítése után először az elővéd harminc huszárszázadát küldte támadásra. Nostritz gróf a sűrű ködben csak későn vette észre, hogy az egész porosz sereg áll vele szemben, akkor viszont elrendelte a visszavonulást. A huszárezredek már elindultak a főereghez, a fedezésre kirendelt három könnyűlovas ezred viszont még nem állt fel, amikor a rajtaütésszerű támadás érte az osztrákokat. A sikeres meglepés eredményeként tizenegy tiszt és hatszáz ember került fogásba. A menekülő sivalzséreket a porosz lovasság Großheidautól keletre, a főeregig üldözték a porosz lovasok.

A Lotharingiai Károly parancsnoksága alatt álló osztrák főereg közben, az éjjelezési helyétől ezer-kétezer lépésre nyugatra harcrendbe bontakozott. A jobbszárny, mely Lucchese gróf lovassági tábornok parancsnoksága alatt állt, két harcvonalba bontakozott szét, az elsőben húsz vértés és öt dragonyos század, a másodikban Esterházy herceg irányítása mellett, tíz vértés és tíz dragonyos század sorakozott. E szárny a Nippermtől keletre található bozótosra támaszkodott. A közép gyalogsága Guckerwitz, Frobeltwitz, Leuthen településektől nyugatra vette fel, szintén két harcvonalból álló, harcrendjét. Az első vonalban huszonöt, a másodikban tizenkilenc gyalogzászlóalj várta a porosz támadást. A balszárny, igazodva a középhez, Serbelloni gróf lovassági tábornok irányításával, első vonalban húsz vértés- és öt dragonyos századdal, a Stampach gróf vezette második vonalban pedig tizenöt vértés- és öt dragonyos századdal biztosította a gyalogság harcrendjét. A nehéztüzérséget az arcvonaltól elvont sorakoztatták négy ütegbe. A zászlóaljakat könnyűlővegek támogatták. A tartalék hadtest nyolc gyalogzászlóaljja a jobbszárny mögött állt. A zászlóalj gránátos századai, valamint az eredetileg az elővédhez beosztott horvát lovasok, a jobbszárny előtt található nagy kiterjedésű bozótos nyugati szegélyét szállták meg.

A főereghez tartozó Nádasdy-hadtest a harcrend baloldali biztosítását kapta feladatul. A harminchárom gyalogzászlóaljból és huszonegy lovasszázadból álló erő ennek megfelelően Sagschützről északra, kissé hátravontan vette fel állását. A gyalogság két harcvonalban állt úgy, hogy a jóval hosszabb első vonal déli szárnya megtört délnyugati irányba, megnyújtva vonalát a Kaulbusch nevű bozótos területig és fedezve Sagschütz települést. A gyalogság mögött — mintegy tartalékban — a lovasság dragonyos századai, szintén két vonalban várakoztak. Ide osztották be az elővéd maradványait is.

A porosz király, miután három zászlóalj könnyű gyalogossal megszállta Borne falut, kíséretével és némi lovasfedezettel fellovagolt a Schönbergre, ahonnan jól szemrevételezhette a császári csapatok harcrendjét. Elhatározta, hogy a kedvezőtlen erőviszony miatt nem a hagyományos módon vívja meg a csatát, hanem megtámadja az uralkodó magaslatot birtokló ellenséges balszárnyat, miközben a saját balszárnyának aktív tevékenységével eltereli az ellenség figyelmét és leköti annak erejét. A terv végrehajtásához nagyszabású csapatmozgásokra, átcsoportosításokra volt szükség, amelyek számára, a nem túl magas, de a meneteket eltakaró dombok, nagyszerű fedettséget biztosítottak.

Az elhatározás megszületése után Frigyes kiadta a megfelelő parancsokat. Az elővéd lovassága felvonult Großheidautól nyugatra, majd főerejének két baloldali oszlopa Zettelbuschtól nyugatra. Mindez tíz óra körül történt. A császári sereg fővezérlete e nagy készülődést látván a fenyegetett jobbszárnyának megerősítésére intézkedett, melyet Lucchese gróf is felettebb sürgetett. A tartalék-hadtestet a jobbszárny meghosszabbítására rendelték egészen Nippern község nyugati pereméig. Ennek végrehajtását, a biztonságot minden körülmények között előtérbe helyező Daun tábornagy, személyesen vezette. További intézkedésként a balszárnyról Serbelloni lovasságának zömét is Guckerwitz keleti területére rendelték.

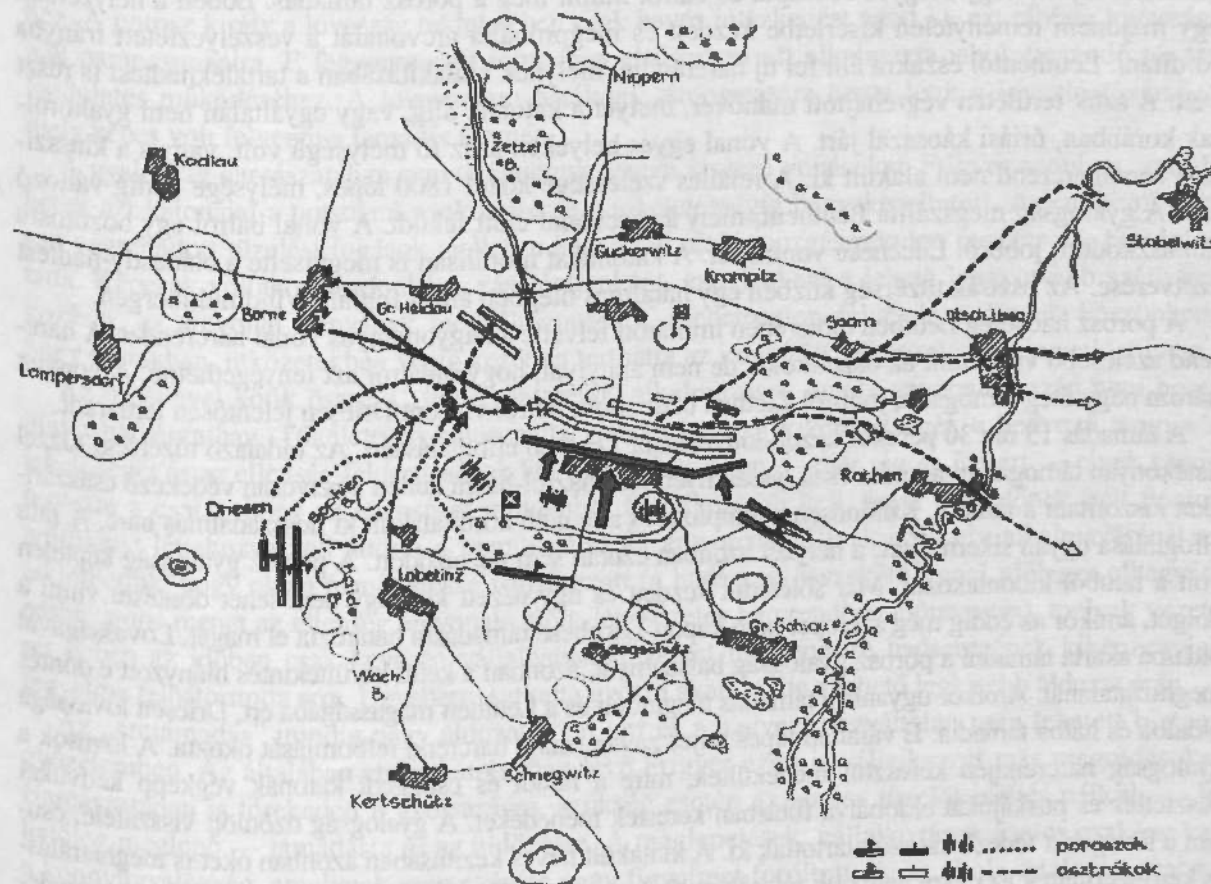
Frigyes közben a jobbszárny oszlopokat, Borne magasságában, befördította jobbra és a dombok mögött megindította déli irányba. Ezen csapatok elvonulása után, a balszárny oszlopok következtek, melyek szintén elindultak az ellenség balszárnya felé. Az osztrákokkal szemben csupán az elővéd lovassága maradt. A porosz főerő Kertschütztől északra vonult, ahová megérkezve késedelem nélkül harcrendbe, két harcvonalba bontakozott. A sietségre szükség is volt, hisz az ellenség arcvonala előtt végrehajtott menet rendkívüli kockázatokkal járt. A harcrend felvétele ezt szüntette meg. A porosz hadsereg azonban még nem állt támadáshoz kész helyen, ezért további,

oldalirányú manőverekre volt szükség. Ezt azonban már harcrendben, zászlóaljanként lépcsőzve, jobbra, egy nyolcad fordulat után hajtott végre, a jól begyakorolt porosz sereg.

A támadáshoz a poroszok a következőképpen sorakoztak. A jobbszárnyat a legendás porosz lovasvezér Zieten vezette, melyet az elővédből ideirányított hat gránátoszászlóalj fedezett. A lovasság kétharcvonalban sorakozott, huszonhárom, illetve húsz nehézlovasszázaddal. A közép szintén két vonalban sorakozott, az első Möríc, anhalt-dessau herceg vezette, alárendeltségébe ötven lépés távkozzal húsz zászlóalj tartozott, míg Forcade vezérőrnagy tizenegy zászlóaljja képezte a második vonalat. A két vonal jobbra mutató „ferde csatarendjének” élén, vagyis az első vonal jobbszárnyán három zászlóalj haladt Wedel tábornok parancsnoksága alatt. A két vonal közötti távköz jobb és bal szélet két-két zászlóalj zárta. A közép mögött lovassági tartalék állt.

A balszárny arcvonala nyugati irányú volt, így szöveget zárt be a főerő arcvonalaival. A szintén két vonalban álló lovasságot Driesen vezérőrnagy irányította. Az első vonalban huszonöt, a másodikban tizenöt lovasszázad állt. A nehéztüzérség két helyre összpontosult, egyrészt Lobenitztól keletre lévő Judenbergre, másrészt a Glanzbergre. A harcrend felvétele 13 óráig befejeződött, az egyes harcrendi elemek helyét zászlótartó tisztek mutatták meg. Frigyes mindeközben élénk felderítést folytatott, különösen az ellenség jobbszárnyának és közepének a megfigyelésére, valamint a Kertschütztől délre, mintegy tíz kilométerre álló Draskóczy tábornok könnyűgyalogos különítménye felé.

A porosz lovasság biztosítása mellett 13 órakor indult meg a támadás. Élén a Wedel vezette három zászlóalj, követve őket balra lépcsőzve a többi zászlóalj. A zászlóaljak sortüzeket löve, a Glanzbergre álló lövegek támogatásával, megközelítették a Nádasdy-hadtest balszárnyának állását, melyekből szuronyrohammal ütték el a császáriakat. A támadás továbbfolytatódott Sagschütz felé, ahonnan szintén elűzték a szembenálló gyalogságot.

24. sz. ábra. A leutheni csata utolsó mozzanata

Nádasdy közben észlelve a porosz felvonulást, értesítette a fővezért a veszély nagyságáról és egyben segítséget is kért. A főhadiszálláson nem adtak teljes egészében hitelt Nádasdy jelentésének,

mindenesetre az eseményektől nyolc kilométerre lévő tartalékhadtest parancsot kapott, hogy vonuljon a balszárny segítségére.

Nádasdy tehát magára maradt a jelentős helyi erőfölényt létrehozott ellenséggel. Mindenesetre lovasságát átirányította a balszárnyára és a porosz támadás megindulásakor azonnal a porosz lovasság ellen irányította dragoniosait. A kibontakozó támadást azonban, a porosz lovasságot fedező gránátosok megállították. A császáriak nagy veszteségeket szenvedtek és visszavonulásra kényszerültek Großgohlau felé. A porosz lovasság üldözésre indult, a gránátoszászlóalj pedig a Wedelféle zászlóaljhoz csatlakoztak. Ezzel Nádasdy harcrendjét balról túlszárnyalták, ami növelte az első vonal menekülése révén kialakult káoszt. A helyzetet súlyosbította, a glanzenbergi üteg hatásos tüze az összezúfolódott császári gyalogságra. Az osztrák tűzérés állásait közben a poroszok elfoglalták, ami még egyoldalubbá tette a harcot. Ebben a helyzetben a császári gyalogság már menekülni kezdett, mely rendkívül nehéz feladat elé állította, a birodalom legkiválóbb lovassági parancsnokát, Nádasdy Ferenc tábornokot.

Nádasdynak Leuthen és Großgohlau között sikerült újra rendezni gyalogságának sorait. A poroszok arctámadását az új harcvonal még állta, de az időközben Sagschütztlől keletre lévő állásba előrevont porosz nehézüteg tüze, illetve a már eddig is komoly szerepet játszott hat gránátos zászlóalj újólagos megjelenése a balszárnyon, ismét megrendítette, majd — most már megállíthatatlan — menekülésre készítette a császári gyalogságot. De menekült a lovasság is, melyet Zieten csapatai ugrasztottak szét. 14 óra 30 percre Nádasdy hadtestét a poroszok teljesen szétverték, akik az üldözés közben 2000 foglyot ejtettek. E vereséget már tényként kezelhették a főhadiszálláson, amikor a tartalékhadtest beérkezett.

Lotharingiai Károly abban a másfél órában, amíg szemeláttára szétverték kiváló tábornoktársa hadtestét rájött, hogy Frigyes becsapta és balról indult meg a porosz támadás. Ebben a helyzetben egy majdnem reménytelen kísérletbe kezdett és megpróbálta arcvonalát a veszélyeztetett irányba fordítani. Leuthentől északra állt fel új harcrendje, melynek kialakításában a tartalékhadtest is részt vett. A szűk területen végrehajtott manőver, melyet a katonák alig, vagy egyáltalán nem gyakoroltak korábban, óriási káosszal járt. A vonal egyes helyeken száz fő mélységű volt, vagyis a klasszikus vonalharcrend nem alakult ki. A felállítás szélessége közel 1800 lépés, mélysége pedig változó lett. A gyalogság megszállta Leuthent, mely az arcvonal előtt feküdt. A vonal balról egy bozótosra támaszkodott, jobbról Lucchese vonult fel. A katonákat morálisan is megviselte a Nádasdy-hadtest szétverése. Az osztrák tűzérés közben egy hatalmas ütegben állást foglalt Windmühlbergen.

A porosz hadsereg Leuthen előterében immáron felvette a hagyományos vonal harcrendet. A harcrend szélesebb volt, mint az osztrákoké, de nem annyival, hogy oldalról azt fenyegethetné. A vonalat három nagy üteg támogatta, jobbról Zieten biztosított, balról viszont Driesen jelentősen lemaradt.

A támadás 15 óra 30 perckor kezdődött, először Leuthen elfoglalásáért. Az oldalazó tűzérégi tüzzel hatékonyan támogatott támadás csak lassan nyert tért, házról-házra kellett a szívósan védekező császáriakat kiszorítani a faluból. Különösen a templom és a temető körül alakult ki hosszadalmas harc. A falu elfoglalása ugyan sikerrel járt, a helyzet azonban ezután sem tisztázódott. A porosz gyalogság képtelen volt a faluból kibontakozni. Már sötétedni kezdett és úgy nézett ki, hogy nem lehet döntésre vinni a dolgot, amikor az eddig még szerepet nem kapott Lucchese támadásra határozta el magát. Lovasságával oldalba akarta támadni a porosz gyalogság balszárnyát, azonban a kellő körültekintés hiányzott e döntés meghozatalánál. Amikor ugyanis a támadás megindult és a Leuthen magasságába ért, Driesen lovassága oldalba és hátra támadta. E váratlan lépés teljes zavart, majd harcrend felbomlását okozta. A lovasok a gyalogság harcrendjén keresztül menekültek, mire a fáradt és csüggedt katonák végképp kedvüket veszítették és puskájukat eldobálva futásban kerestek menedéket. A gyalogság özönlött visszafelé, csupán a lövegeket fedező katonák tartottak ki. A kialakult heves kézitusában azonban őket is meghátrálásra kényszerítették az egyre nagyobb túlerőben lévő poroszok. Ezután már az egész császári sereg rendezetlenül, a porosz lovasságtól üldözve menekült. Az üldözés a Weisstritz folyóig tartott, melynek Deutsch-Lissánál levő átjáróját a Nádasdy-gyalogság biztosan tartotta.

A csatában a poroszok 2000 sebesültet és halottat veszítettek, a császáriak 6500-at, ezenfelül 7000 foglyot és 150 löveget.

NAGY FRIGYES HADMŰVÉSZETE

A porosz királyt a hadtörténelem legnagyobb alakjai között tartják számon, annak ellenére, hogy tevékenysége nem hozott semmi újat a hadművészetben. Mégis kiérdemelte ezt a megbecsülést, mert elméleti munkáiban és gyakorlatában is igyekezett az érvényes hadművészetet tökéletesíteni, a lehető legjobban alkalmazni. Sokszor meglepő körülmények között aratott győzelmeit gyors, pontos elemző készségének, döntéseinek és a végrehajtásban mutatott áthatóságának köszönhetette. Természetesen e gyorsasága, határozottsága esetenként sikertelenséghez is vezetett. Hadászata alapvetően jellemző volt a metodizmus, azonban szükség esetén ettől eltért és gyors hadjáratokkal kereste a döntést. Erre készítette az, hogy Poroszország gazdasága egyáltalán nem volt kimeríthetetlen, viszonylag kis ország lévén hosszú ideig tartó háborút nem viselhetett.

A frigyesi hadviselés egyik jellemzője volt a belső vonalon vívott háború. Poroszország többször is kénytelen volt több hadszíntéren, több irányban, több ellenség ellen harcolni. Frigyes központi helyzetét kihasználva sokszor kényszerült átcsoportosításra, olyan manőverekre, melyek megosztották ellenfeleit. Törekedett a váratlanságra, az ellenség meglepésére és a kezdeményezés megragadására, megtartására.

Ugyanezen elvek voltak érvényesek a harcászataira is. A lendületet elsősorban a lovasságnak kellett adni, mellyel szemben alapkövetelményként állította, hogy a lehető leggyorsabb jármódban, alakzatának megtartásával támadja meg az ellenséget. A szálfegyverekkel harcoló lovasság fontossága ismét sokat nőtt. Felismerte azt is, hogy a vonalharcrend merevégét e fegyvernem alkalmazásával lehet oldani. A magyar mintát alapulvéve, instrukciói alapján, Zieten és Seidlitz tábornok szervezte meg a porosz huszáralakulatokat, melyek tökéletesen illeszkedtek Frigyes elképzeléséhez. A porosz király a lovasság tekintetében csak kevés intézkedést adott ki, ezt rábízta lovasságának parancsnokaira. E fegyvernemet tömegben elsősorban ott alkalmazta, ahol elegendő tér volt lendületes működéséhez. A lovasroham hatékony támogatására hozta létre a lovagló tűzérést, mely képes volt felvenni a támadás ütemét.

A gyalogság harcászataiban sem találhatunk igazán újszerű vonásokat. Frigyes azonban, amit lehetett azt katonáival a potsdami gyakorlótéren a tökéletességig begyakoroltatott. A rendkívül gyorsan végrehajtott tüzelési fogások mellett a harcászati alaki mozgás minden mozzanatát besulykoltatta. Képesek voltak századonként, zászlóaljanként, ezredenként a lehető leggyorsabb szétbontásra, az arcvonal irányának megváltoztatására, menetoszlop felvételére. Ennek köszönhetette, hogy csatákban, ütközetekben végig kezében tarthatta az irányítást, elképzeléseit megvalósíthatta.

Az ő nevével kötik össze a „ferde csatarend” alkalmazását, amely azonban igazán nem hozott újat a harcászathoz. Tökéletesen kihasználta viszont katonái kiképzettségét, a kedvező terep adta lehetőséget és az ellenség felderítésének hiányosságait. Azon — már régóta ismert — elvek szerint tervezte a csatát, hogy az ellenséget mindenhol foglalkoztatni kell, majd a döntőnek ítélt ponton, erőfölényt létrehozva kell áttörni a szembenálló fél arcvonalát. Újnak ezen elv alkalmazásánál azt tekinthetjük, hogy olyan manőverekre vállalkozott (a hadászati összekötő vonal időleges elhagyása, párhuzamos menet az ellenség arcvonala előtt, lépcsőzetes harcrendben előrevonás), melyek vezetését ebben az időben csak kevesen vállalhatták. Frigyeset mindenesetre hadseregének kiképzettsége, fegyelme felbátorította erre. Ugyanerre sarkalta győzni akarása, de a lehető legkisebb áldozat árán.

Az „arctámadás” mindig nagy áldozatokkal járt és a hadvezér egyáltalán nem lehetett biztos a győzelemben. Az általában emberhátrányban lévő Frigyes ezért is vállalkozott más megoldásokra. Harcászataiban is törekedett a gyorsaságra, szükség esetén az alapos tüzelőkészítés nélküli — lehetőleg meglepő — támadásra és az üldözésre. A meglepetések, vállalkozások fontos eszköze volt a könnyűgyalogság, amelynek szervezésére nagy figyelmet fordított, de az általa felállított szabadcsapatok mégsem voltak elég hatékonyak. A porosz sereg ereje ugyanis a közösségek összekovácsoltságán, fegyelmén alapult, melyeket itt nehéz volt megvalósítani.

A tűzérés fejlesztése érdekében Frigyes szintén sokat tett, bár a nemesi tisztikar lenézte az inkább polgári származású tisztek által vezetett fegyvernemet. A kinevezéseknél itt sokkal hangsúlyosabb volt a származás.

lyosabb volt a szakértelem, mint a másik két fegyvernemnél. A kezdetben még főlényben lévő császári tüzérség mintájára átalakította saját tüzérségét, mind a löveganyag, mind az alkalmazás szempontjából. Újítása azonban itt is legfeljebb a már említett lovagló tüzérség volt, melynek felállításában rövidesen a többi állam is követte.

A porosz hadsereg nagyobb része valóban poroszokból állt, bár Frigyes szívesen alkalmazott külföldieket. Saját alattvalóitól elsősorban azt várta, hogy munkájukkal, adóikkal teremtsék meg a hadsereg működésének gazdasági feltételeit. Nemzeti elkötelezettséget egyébként sem követelhetett alapjaiban indok nélküli háborúhoz. Főként rá jellemző az, ami az abszolutizmus korának uralkodóira, hogy egyéni ambícióinak kielégítésére, más országok területeinek megszerzésére, vagy csupán a hadseregének kipróbálása céljából viselt hadat.

Nagy Frigyes háborúról, a hadművészetről vallott nézeteit hadjáratai, csatái elemzésén kívül, műveiből ismerhetjük meg. 1740-ben az Antimachiavelli című munkájában már megfogalmazta, hogy a halogatás helyett célszerű az ellenséget megelőzni. E szerint cselekedett az első sziléziai háborúban, de nem várta meg az ellenség támadását a hét éves háború kezdetén sem. Ennek ellenére 1755-ben már azt vetette papírra (Pensées et Règles), hogy a hadsereg alkalmazásánál fő szempont az ellátásról való gondoskodás és óva int a hadászati támadástól. 1775-ben pedig azt fogalmazta meg (Réflexions sur les projets de campagne), hogy a csatát csak akkor kell vívni, ha a győzelem másképp nem érhető el. E nézete tükröződött 1778-ban, a bajor örökösödési háborúban mutatott működésében is. A háború egyetlen összecsapás nélkül fejeződött be, az ellenség kimerítése, utánpótlásának megakadályozása volt a cél. Ezért nevezték a kortársak „krumpli háborúnak”.

Frigyes hadászata, nézetének kettőssége miatt, kétféleképpen is jellemezték. Egyes nézetek szerint erre a „kimerítő hadászat” a megfelelő kifejezés, a német katona írók zöme azonban az „eltpító hadászat” elnevezést látta helyesnek, mely a következő évszázadok német nézeteinek meghatározó eleme lett.

Feltétlenül érdemesnek tartjuk Frigyes azon nézetét megemlíteni, mely a hadvezért egy hajó kapitányához hasonlítja, ki az iránytű szerint halad ugyan, de elsősorban mégis a szél szeszélyeit figyeli (Réflexions sur la Tactique, 1758). Vagyis a hadvezér tevékenységét is irányelvek megszabják ugyan, de hogy adott helyzetben mit tesz, azt már csak saját belátása dönti el. A döntéseket pedig elsősorban az adott körülmények határozzák meg.

A FRANCIA HADTUDOMÁNY A XVIII. SZÁZADBAN

Franciaországban hasonló elvek uralkodtak, mint Európa más államaiban és a hadsereg szervezete, összetétele is megegyezett azokéval. A francia katonai szakirodalom azonban egyik virágkorát érte. Egy sor olyan gondolkodó vetette papírra nézeteit, akik igyekeztek kilépni a kor diktálta sablonok közül. Szász Móric például az általános hadkötelezettség mellett szállt síkra, a társadalom és a hadsereg összhangjának szükségességét fejtegette. Javaslatokat tett a harcászat megreformálására is, írt a gyalogság tüzérségi támogatásának fontosságáról, az egyszerre lépés előnyeiről és még más e területet érintő kérdésekről. Puységur marsall a tudományosságot hangsúlyozta, az ösztönös, tapasztalatokon nyugvó vezetési módszerek helyett, a matematika összefüggéseit igyekezett alkalmazni a hadászatban is. Munkáiban tudományos alaposítással szervezte meg a hadseregek utánpótlását is. A hadtörténelem alapos ismerete segítette gondolatrendszerének kidolgozásában. Folard lovagnak harcászati újításai a legfigyelemreméltóbbak, ő a késedelem nélküli lendületes roham híve volt, célszerűtlennek tartva a hosszasan tüzelőkészítést. Vonalak helyett helyesebbnek vélte a masszív tömegek alkalmazását.

A katonai gondolkodók sokáig folytatható sorából mindenképpen kiemelkedik Jacques Antoine Hippolyte de Guibert, akit méltán tarthatunk a XVIII. század legnagyobb katonai szakírójának. Az Általános értekezés a taktikáról (Essai de général de tactique) című munkája, mely 1773-ban Londonban — a szerző neve nélkül — jelent meg általános feltűnést keltett. Guibert a hét éves háborúban szerzett tapasztalataira építve alakította ki nézetrendszerét, mely teljesen gyakorlati jellegű volt. Szinte minden elemében ellentmond kora elveinek, szokásainak. A nehéz, lassú, hatalmas tömegeket, eszközöket, készleteket megmozgató hadseregek helyett, kisebb, mozgékonyabb és lényegesen aktívabb seregek létrehozását javasolta. Véleménye szerint a viszonylag fejlett úthálózatot kihasználva a csapatoknak agresszív hadviselést kell folytatni, mely gyorsasággal, meglepéssel érhető el. A hatalmas készletek szállítása helyett — visszatérve a XVII. századi szokáshoz — a „háború táplálja a háborút” elvet vallotta. A várakat, erődöket megkerülve a fő célt, a háború megnyerését úgy kívánta elérni, hogy az ellenséget gyors manőverekkel rákényszeríti a csata elvállalására. A csatákban, ütközetekben pedig vonalak által leadott sortűzek helyett, oszlopokban indított rohamokkal kell megsemmisíteni az ellenséget.

Mindezek érvényesítése szerinte egy új hadsereg-szervezetet is igényel, mely segítette a gyors meneteket, ugyanakkor mindig készen áll alkalmazásra. Vagyis kisebb, de harcképes egységek felállítására volt szükség, ezért javasolta a hadosztály, hadtest, hadsereg szervezet felállítását. Munkáiban a hadtest már nem egynemű, hanem több fegyvernemből összeállított, vagyis önálló működésre alkalmas kötelékként szerepel.

Guibert azonban azt is tudta, hogy a hadművészet ilyen gyökeres megreformálásához már nem alkalmasak azon hadseregek, melyekben a katonák pénzért, vagy kényszer hatására szolgálnak. Egy új szellemű hadsereg van szükség, amelyben az egyén kezdeményező készsége meghatározó. A drill helyett a tudatos felkészítés szükségességét hangsúlyozta. A hadsereg tömege helyett tehát a szellemi erőt kell növelni. Ezen a ponton jutott el oda, hogy újrafogalmazta a morál, az érték és ebből kiindulva az állam fogalmát is. Megjósolta az „anciem regime” bukását, mivel az akadályozza a tehetség kibontakozását és egy olyan társadalom képét vetítette előre, amelyben mindenki egyenrangú és bekapcsolódhat az állam politikájának irányításába. Ez az új rend szükséges a hadviselés gyökeres átalakításához.

Guibert 1790-ben halt meg, a könyvet özvegye évek múltán Párizsban ismét kiadatta. Ennek előszavában a következőket fogalmazta meg: „II. Frigyes az Általános tanulmány a taktikáról azon nagyon kevés könyv közé sorolta, amelyet minden tábornoknak ajánlatos elolvasni; ez a vé-

lemény már önmagában véve dicséret. Washington magával vitte diadalútjára, Bonaparte pedig, aki állandóan magánál hordta a hadjáratok idején, azt mondta róla, hogy ez a könyv nagy emberek kinevelésére alkalmas. Nyugodtan mondhatjuk tehát, hogy Guibert műve hozzájárult a hadiskerekhez, két féltete két nagy népet segített hozzá, hogy kivívja és megszilárdítsa függetlenségét.”

A Guibert-i elvek egyik alapeszméje szerint gyorsabbá kell tenni a háborút, a hadjáratok lefolyását, viszont ennek egyik komoly akadálya éppen annak a fegyvernemnek a körülményes lassúsága, amely egyre fontosabb szerepet játszik, a tüzéségé. E probléma megoldása Jean Baptiste Vaquette de Gribeauvalnak köszönhető, aki a császári-királyi tüzéségnél szerzett tapasztalatok birtokában vált a korszak legnagyobb tüzéségi újtójává. Az ő munkásságának köszönhetően az elöltöltős, huzagolás nélküli lövegek elérték fejlődésük csúcspontját.

A Gribeauval-rendszer elsőként alkotta meg a tüzéség teljesen egységesített komplexumát: nemcsak a lövegcsövet, hanem ahhoz a talpat, a mozdonyt, a löszereskocsit és a kiszolgáláshoz szükséges eszközöket is szabványosította. Ezenfelül egységesítette a lövegtalpakot, a tengelyeket, a kerekeket.

Technikai újításai közül legjelentősebb mégis az volt, hogy csökkentette a lövegcső űrmérete és a lövedék átmérője közötti különbséget. Ez növelte a csőben történő robbanás hatékonyságát, így csökkenteni lehetett a lőpor mennyiségét. Ez tette lehetővé, hogy a csőfal vastagságát és hosszát is csökkentse, így egy könnyebb löveg jött létre. Gribeauval újításai hamar népszerűvé váltak, különösen az általa tervezett lövegtalpak, szabványos kocsik és alkatrészek. Már a napóleoni-háborúk alatt ezeket az újításokat, eszközöket a szembenálló országok hadseregei is átvették, így az osztrákok is. Az ekkor kialakult lövegpark és felszerelés a következő évtizedekben alig változott. Gribeauval tevékenysége tehát jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a változások útjából ismét elgördüljön egy akadály.

A NAGY FRANCIA FORRADALOM HATÁSA A HADÜGY FEJLŐDÉSÉRE

„A háború hirtelen a nép ügyévé vált!” — fogalmazta meg a nagy francia forradalmat követő változás lényegét Carl von Clausewitz, a nagy hatású porosz katonai gondolkodó. Talán Guibert sem gondolta, hogy eszméi ilyen gyorsasággal megvalósulnak és lehetőség nyílik egy teljesen újszerű hadsereg felállítására, mely már teljesen más feltételek között működik mint elődei.

1789. július 14-én a párizsi nép lerombolta a Bastille-t, a feudális abszolútizmus jelképét és ezzel megkezdődött a francia társadalom polgári-liberális átalakulása. A Versailles-ban ülésző rendi gyűlés átadta helyét az Alkotmányozó Nemzetgyűlésnek, mely megkezdte Franciaország új alkotmányának elkészítését. XVI. Lajos kénytelen-kelletlen nevét adta a történetekhez, a nemesség jelentős része azonban emigrációba vonult. Az ország gazdasági élete pangott, mely éhínséghez vezetett. A közállapotok — a nemzetörtség felállítása és létszámának rohamos emelkedése ellenére — teljesen leromlottak, beköszöntött a félelem időszaka, senkinek élete és vagyona nem lehetett biztonságban. A párizsi nép októberben Párizsba kényszerítette a királyt és a törvényhozást, melynek eredménye két év alatt több ezer törvény megalkotása lett. A gazdasági helyzet azonban csak nehezen javult, még az egyház vagyonának elkobzása sem oldotta meg a gondokat.

A kiépülő alkotmányos királyságot talán a király akarta legkevésbé, az átalakulást mély ellen-szenvvel figyelte. Családjával együtt 1791. júniusában Párizsból a királypárti csapatokhoz akart szökni, kísérlete azonban kudarcot vallott. Miután visszazállították a francia fővárosba, a nemzetgyűlés felfüggesztette a királyi hatalmat. Mindez az európai uralkodók, különösen II. Lipót császár — XVI. Lajos sógora — számára már elfogadhatatlan volt és egyelőre politikai nyomással igyekeztek befolyásolni a francia eseményeket. Az eddig békés külpolitikát folytató nemzetgyűlés ennek, valamint belpolitikai eredménytelenségének köszönhetően azonban egyre inkább háborúpárti vá vált. Ebben az egyben a képviselők érdeke megegyezett a királyéval, aki külföldi csapatoktól várta „régirend” visszaállítását. 1792. április 20-án Franciaország hadat üzent „Magyarország és Csehország királyának”. A március első napján meghalt Lipót császár utódját, Ferencet ekkor még nem koronázták császárrá.

A francia hadsereget a kitörő háború felkészületlenül érte. A társadalmi változások alapvetően befolyásolták a hadsereg állapotát is. A szinte kizárólagosan nemesekből álló tisztikar nagyrésze rövidesen emigrált, elhagyta a hadsereget vagy meghalt. A 9000 tisztből, alig 3000 szolgálta a forradalmat. A francia közkatonák támogatták a nemzetgyűlést, az idegen zsoldosok inkább a király oldalán álltak.

Az Alkotmányozó Nemzetgyűlés kezdetben a hagyományos hadkiegészítési rendszer mellett foglalt állást. 1789. december 12-én ugyan Dubois-Crancé képviselő javasolta az általános és kötelező katonai szolgálat bevezetését, de képviselőtársai leszavazták. Úgy gondolták, hogy ennek bevezetése ellentmondana az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatában nem olyan régen megfogalmazott elveknek. Állásfoglalásuk szerint egy szabad államban önkéntesekkel fel lehet tölteni a hadsereget. Mindenesetre már a forradalom első napjaiban megindult a nemzetörtség szervezése, mely a nemzetgyűlés fegyveres karhatalmi ereje volt.

A hadsereg fegyelme visszatükrözte a társadalom állapotát, a legénység és az egyre fogyó nemesi táborszaki és tisztikar kapcsolata rohamosan feszültté vált. A tisztikar alig maradt eszköze a rend fenntartására. 1790-ben a Nancyban kitört katonai lázadást már csak véres eszközökkel lehetett leverni. Az eredetileg 125 000 fős hadsereg létszáma fokozatosan fogyott, a külföldi ezredek feloszlottak, a helyzet kritikussá vált. A háborús helyzet növekedésével a nemzetgyűlés ezért el-

határozta, hogy az eredetileg karhatalmi feladatok ellátására szervezett nemzetőrséget, a haza megvédéséhez is igénybe veszi.

1791 júliusában elrendelték, hogy a nemzetőrök közül 97 000 fő önkéntessel egészítsék ki a hadsereget. A jelentkezők magasabb zsoldot kaptak, mint a katonák, kötelezettségük egy évre szólt. A korhatárt tizenhat évben határozták meg. A háború kirobbanását követően a nemzetgyűlés harmincegy önkéntes zászlóalj felállítását rendelte el. Kezdetben ez nem okozott nehézséget, volt olyan hét, hogy Párizsban 15 000-en jelentkeztek. A lelkesedésnek köszönhetően öszre már 400 000-hoz közeledett a létszám, de a tél beköszöntével e szám majd a felére olvadt.

1792 nyarán a hatalmas létszámú, de fegyelmezetlen, jórészt kiképzetlen francia sereg átlépte a belga határt. A fővezér La Fayette tábornok volt, aki azonban a politikai helyzet radikalizálódása miatt elhagyta csapatait. Helyette Dumouriez tábornok vállalta a hadsereg vezetését. A porosz-osztrák szövetség hadserege, mintegy 80 000 fővel — közte 20 000 emigráns — Károly Vilmos Ferdinánd braunschweigi herceg vezetése alatt, augusztus 19-én lépte át a francia határt. A forradalmi sereg minden ellenállás nélkül vonult vissza, a szövetségesek pedig egyelőre megállíthatatlanul nyomultak Franciaország belseje felé, bár egyre nehezebb körülmények között. Az ellátást alig lehetett biztosítani, a lakosság — az emigránsok ígérete ellenére — ellenséges maradt. Szeptember 20-án Valmy-nál a francia sereg bevárta a szövetségeseket és a kialakuló tüzérségi harcban végül váratlan győzelmet aratott. A szövetségesek e vereség hatására elhagyták az országot. Dumouriez csapataival követte az ellenséget, majd Belgiumba vezette seregét, ahol november 6-án Jemappes-nál újabb vereséget mér a szövetségesekre.

Közben Custine tábornok vezetésével egy másik sereg elfoglalta Mainzot. Ugyancsak siker koronázta a franciák támadását, a szövetségesekhez csatlakozott szárd királlyal szemben is, elfoglalták Nizzát és Savoyát.

A Valmy csata napjaiban Párizsban is történelmi változások következtek be. Összeült az új törvényhozás a Nemzeti Konvent, mely kikiáltotta a köztársaságot. A győztes háború után a Konventnek újabb gondokat kellett orvosolni. Az önkéntesek szolgálat ideje lejárt, tömegesen hagyták el a hadsereget akkor, amikor az újabb háború a küszöbön állt. Ennek veszélye egyértelművé vált, amikor 1793. január 21-én lefejezték a királyt. Európa hatalmai megalakították az első koalíciót, melynek célja Belgium visszafoglalása és a köztársaság megdöntése volt.

A Konvent igyekezett tartósítani a hadsereg létszámát, ezért 1793. február 24-én elrendelte 300 000 újonc kiállítását. A szükséges létszámot a megyékre arányosan kiosztották. Ugyanekkor igyekeztek megszüntetni azt a kettősséget is, mely a hadsereget jellemezte. Az önkéntesek rövidebb ideig szolgáltak, mint a „régik” ezredek katonái, ráadásul több zsoldért, sőt még a tisztjeiket is maguk választhatták. Pedig a kék uniformisban szolgáló önkéntesek a lelkesedésen kívül alig tudtak felmutatni valamit. Szabályosan sorakozni, a sorokat megtartani és szabályos ösztözet adni, csak a fehér kabátos sorosapatok tudtak. A sokszor verekedéssé fajuló ellentétet a két féle szervezet elegyítésével kívánták megoldani. Elfogadták az ún. amalgám-rendeletet, amely szerint egységesítették a katonák szolgálati idejét, zsoldját, egyenruháját és egy fajta szabályzatból képezték ki őket. Az egységesítés gyakorlati megvalósulása érdekében két önkéntes zászlóaljból és egy reguláris zászlóaljból félbandárokat hoztak létre. Így kívánták a lelkesedést és a szaktudást egyesíteni.

A konvent által előírt 300 000 fő kiállítása a megyéknek nem sikerült, a toborzás csupán 180 000 fő jelentkezését eredményezte. A lázadásoktól, felkelésektől nyugtalan megyék vezetőinek minden erőfeszítése kevés volt a megfelelő létszám biztosítására. Egyre többen követelték, hogy a háborús veszélyre való tekintettel, kötelezzék az alkalmas férfiakat a haza és a köztársaság fegyveres védelmére. A kormány sokáig ellenállt, különösen gazdasági megfontolásból, hisz az egyébként is nehéz helyzetben minden katonakötelest felszerelni és ellátni nehezen lehetett. A külső veszély növekedésével végül augusztusban a Konvent elrendelte az általános hadkötelezettséget. A végrehajtó hatalmat gyakorló Közléti Bizottság kiáltványa a következőképpen szólt: „E pillanattól mindaddig, amíg az ellenséget el nem űztük a Köztársaság területéről, valamennyi francia a hadsereg állandó szolgálatában áll. A fiatal emberek a csatába mennek; a házas emberek fegyvereket kovácsolnak és élelmet szállítanak; az asszonyok sátrakat készítenek és ellátják a kórházi szolgálókat;

latot; a gyermekek tépést csinálnak régi vásznakból; az öregek közteterekre vitetik magukat, hogy bátorságra buzdítsák a harcosokat, gyűlöletet szítsanak a királyok ellen, s magasztalják a köztársaság egységét. A középületeket kaszárnyákká, a nyilvános tereket fegyvertárakká fogják átalakítani, a pincék földjét felássák, hogy kivonják belőle a salétromot. Lőfegyvereket csak azok kapnak, akik az ellenség elé indulnak; a hátsországi szolgálatot vadászpuskákkal és kardokkal fogják ellátni. A hátslovakat a lovasság számára lefoglalják, a gazdaságokban nélkülözhető igás lovak az ágyúkat és az élelmiszereket fogják vontatni. A Közléti Bizottság fel van hatalmazva, hogy a rendeletek végrehajtására bármit megtegyen, bármit megszervezen bárkit és bármit lefoglaljon. A hasonló célból választókerületeikbe küldött népképviselők teljhatalmat kapnak. A népfelkelés általános lesz. Elsőként a 18 és 25 év közötti, nőtlen polgárok és gyermektelen özvegyek indulnak el. Azonnal kerületük székhelyére mennek, ahol addig tanulják a fegyverforgatást, amíg táborba nem viszik őket. A zászlóaljak lobogóján a következő felirat fog állni: A francia nép felkelt a zsarnokok ellen!” A kiáltvány alapján megkezdődött az ország teljes mozgósítása a hadsereg kiegészítésére, ellátásának és utánpótlásának a lehető legszélesebb körű biztosítása. Egy ország a rendelkezésére álló minden erőforrást a hadsereg sikeres működésének szolgálatába állított. A rendkívüli intézkedések végrehajtása rendkívüli hatalmat igényelt, melyet a Közléti Bizottság megkapott. Ez vezette a jakobinus diktatúra bevezetéséhez.

Az ideiglenes törvényt szeptemberben újabbakkal egészítették ki, melyek lehetővé tették, hogy a francia határokon túl vívott háború esetén is fennmaradjon a kötelezettség. Az ún. Jourdan-törvények rendszeressé tették a sorozást. Megtiltották ugyanakkor a helyettes állítást. A Lazare Carnot hadügyminiszter által irányított szervezés eredményeként a hadsereg létszáma már jóval meghaladta a 700 000 főt. E hatalmas létszám kiállítása óriási eredmény volt, viszont a felszerelése szinte lehetetlennek bizonyult.

1793. évi háborút váltakozó sikerrel vívták a felek. Dumouriez kezdetben sikeresen nyomult előre Hollandia ellen, azonban március 18-án Neerwinden-nél, jelentős erőfölénye ellenére, vereséget szenvedett. Dumouriez ezt követően átállt a szövetségesekhez. A koalíció hadserege e fordulatot nagyon lassan használta ki, de a körülményes hadmozdulatok ellenére Belgium visszafoglalás után sikerült Valenciennes-ig vonulnia, illetve visszaszereznie Mainzot is.

A sikertelenség és Dumouriez árulása után a tábornoki kart a bizalmatlanság légköre vette körül. Custine tábornok Mainz elvesztése miatt guillotine alatt végezte, miként Houchard, Luckner és mások is. A hadseregnél konventbiztosok ügyeltek a hűségre, illetve az elvárt eredmények beteljesülésére. A diktatúra ugyanakkor Franciaország belső rendjét megszilárdította. A Vendée-megyei királypárti lázadást kegyetlenül vérbefojtották és a az angol flotta által támogatott felkelő várost, Toulon-t is sikerült elfoglalni. Belgium visszaszerzése azonban csak a következő évben sikerült. A francia csapatok e hadjárat legnagyobb győzelmét az 1794. június 26-án Fleureus-nél vívott csatában aratták.

A hadszíntéren elért sikerek is jelentős mértékben hozzájárultak ahhoz, hogy a forradalmi kormányzás immáron feleslegessé váljon az országban. Júliusban a Közléti Bizottság vezető személyiségeit letartóztatták és kivégezték. A végrehajtó hatalom irányítását egy öttagú direktórium vette át.

1795-ben a francia sikerek folytatódtak. Hollandia egy részének elfoglalása után kikiáltották a Batáviai Köztársaságot. Az első koalíció felbomlott, Poroszország lengyel területeket kívánt szerezni, ezért Bazelben április 5-én különbékét kötött, majd Spanyolország, Nápoly és Portugália is hasonlóképpen cselekedett. A Rajna vonalán csupán osztrák csapatok maradtak, akiknek viszont sikerült ezt megtartaniuk. A franciák ugyanakkor az osztrákokkal és a szárdokkal szemben továbbra is birtokolták Nizzát és Savoyát. Anglia csupán anyagi támogatást adott a háborúhoz, de a harcok így is alig szüneteltek.

Ebben az időszakban Franciaország belpolitikai és gazdasági helyzete egyaránt rendkívül kedvezőtlenül alakult. A több arcvonalas háborúra kényszerülő hadsereg eredményeket nem tudott felmutatni, viszont a direktórium sem biztosíthatta a sikeres működéshez szükséges feltételeket. Ebben a helyzetben tűnt fel egy olyan személyiség a történelem színpadán, akinek tehetsége, tudá-

sa, következetessége gyökeres változást hozott az események menetében. 1796-tól kezdődő háborúkat már Bonaparte Napóleon neve fémjelzi.

A köztársaság háborúiban jelentősen megváltozott a francia hadsereg alkalmazása. Az „anciem regime” hadserege jórészt ugyan elvesztette tábormoki és tiszti karának zömét, ezredeinek egy részét, de önkéntesekkel, nemzetőrökkel, majd besorozottakkal sokszorosára duzzadt a létszáma. Mindez azonban azt jelentette, hogy vezethetősége minimális szintre csökkent, mint ahogy fegyelme is. Az újoncok esetében alig maradt, vagy egyáltalán nem volt idő kiképzésre, így a hagyományos vonalharcászatot e hadseregnél nem lehetett alkalmazni. A katonák viszont vágytak a sikerre, a társadalomban beállt változások érdekelté tették őket a háború győzedelmes megvívásában. Egy csapásra megváltozott tehát a katonák viszonya a háborúhoz. A vasfegyelemmel kiképzett, egyben tartott és háborúba vezetett zsoldosok, valamint kényszerborzítottak helyett, a „szabadság, egyenlőség, testvériség” jelszavától lelkesített emberek siettek megvédeni vívmányaikat és hazájukat. Ezt a lelkesedést kellett kihasználni és ehhez „kitalálni” a megfelelő harcászatot.

Lafayette tábormok, az amerikai függetlenségi háborúban szerzett tapasztalataiból merítve azt ajánlotta, hogy hasonlóan az ott látottakhoz, teljesen nyitott alakzatban alkalmazzák a gyalogságot, hangsúlyt a célzott lövésekre helyezve. Ebben az egyéni harcban a katonák fedezéket keresve igyekeznek megközelíteni az ellenséget és veszteséget okozni neki. Az első harcokban ez — tulajdonképpen spontán — így is alakult. Az új módszer azonban nem bizonyult igazán eredményesnek, részben a vezethetőség alacsony szintje, másrészt a használt puskák csekély találati foka miatt. E harcokban a régi zászlóaljok igyekeztek megőrizni legalább menetalakzatukat és rendszerint fedett helyen türelmetlenül várokoztak alkalmazásukra mindaddig, míg kedvező helyzetet nem láttak rohamuk végrehajtására. Ennek bekövetkezte rendszerint meglepte az ellenséget.

Így alakult ki az a megoldás, amely szerint a harc két alapvető elemből állt. A csapatok egy része „csatárharcot” folytat, vagyis az ellenséget rendszerint kétszáz lépésig megközelíti, majd célzott lövésekkel a szembenálló sor megbontására törekszik. Ezt követően a zöm oszlopban, vagy oszlopvonalba fejlődve, lehetőleg fedett helyről, a csatárok eredményeit kihasználva és azok fedezete mellett, szuronyrohamra indul. A rohammal részekre szakítja az ellenség vonalát és így kialakuló több, kisebb harcban igyekszik győzelmet aratni. Ez megfelel a katonák lelkesedésének, kevesebbet kell fegyelmezetten állni, tétlenkedni és elviselni az ellenség tüzeit. Cél a gyors győzelem lett. Védelemre a gyalogság alig gondolt, legfeljebb a lovassági támadás elhárítására. Erre leghatékonyabbnak egy ősi eljárás felelevenítése volt, a négyszög alakítása, mely lehetett zászlóalj, osztag, vagy század kötelékű.

Az újszerű harc egyes elemei tulajdonképpen már eddig is ismertek voltak Európában, hisz a könnyűgyalogság lövészarcát már alkalmazták és az oszlopok egyben tartásával is próbálkoztak korábban. Az új harcászat minden bizonnyal tudatos és ösztönös elemek alkalmazásának eredőjeként jött létre. Konkrét személyhez vagy személyekhez ennek bevezetését aligha köthetjük.

A gyalogság újszerű alkalmazása nagyobb lehetőséget biztosított a lovasság számára is. A nehézlövasság már nem kényszerült ki a legszélső szárnyakra, ahol szinte statisztaszerepet kapott, hanem az oszlopokkal együtt, vagy azok nyomán alkalmazva csatadöntő tényező lehetett. A könnyűlovasság ugyanakkor szabad teret kapott manővereihez, meglepetésszerű támadásaihoz.

A gyalogság „felgyorsulása” némileg a tüzértséget is mentesítette a folyamatos kísérés, nem túl hatékony és fárasztó feladatától. A lövegeket összevonhatták és az oszlopok rohamának előkészítésére, támogatására használhatták. Így alakultak ki azon több lövegből álló ütegek, melyek már kellő önállósággal rendelkeztek és melyekkel a parancsnok szabadon manőverezhettek.

Az új harcászat a legnagyobb feladatot a különböző szintű parancsnokokra rőta. Míg a vonalharcászat esetén a beosztott parancsnokok feladata gyakorlatilag „csak” a fegyelem fenntartása volt, oszlopok alkalmazása esetén a viszonylagos önállóság megnövelte az oszlopparancsnokok felelőségét. Sokszor kerülhettek döntési helyzetbe, a többi csapatrésztől elszakítva váratlan helyzetek sora alakulhatott ki, melyet meg kellett oldaniuk. Ez már nem csupán bátorságot, hanem felkészültséget is igényelt. Ez lehetett az egyik oka, hogy Carnot, aki a „rég” hadseregben századosként szolgált, sok olyan tisztet igyekezett alkalmazni, aki még a királyra esküdt fel. Az önkéntes

zászlóaljok maguk választották tisztjeiket, mely esetenként nagyon jól sikerült, de legtöbbször vezetésre alkalmatlanok kerültek parancsnoki beosztásba. Helyettük szükség volt a képzett vezetők-re. Bár azt is megállapíthatjuk, hogy a választott parancsnokok közülük többen az idők folyamán olyan tapasztalatokat szereztek, mely nemegyszer a tábormokságig vitte őket.

Az új harcászat a magasabb szintű vezetőket is új helyzet elé állította. A hagyományos harc megindulása után a magasabb köteléket irányító parancsnoknak nem sok lehetősége volt a harc befolyásolására, az oszlopok hatékonysága, illetve a fegyelmi állapot eldöntötte a csata, vagy útközvet sorsát. Az oszlopharcászat esetén viszont a vezér lehetőséget kapott fantáziájának teljes kibontakoztatásához. Az oszlopok alkalmazásának számtalan lehetősége kínálkozott, nem volt már szükség arra, hogy a tér minden pontján szinte azonos erők harcoljanak, hanem megoldhatóvá vált a súlyképzés, az erők átcsoportosítása és tartalékképzés. Ez utóbbi válhatott a harc egyik legdöntőbb elemévé. A parancsnok a döntő pont kiválasztása után a gyalogsági oszlopokat úgy csoportosíthatta, hogy azok más irányokba is foglalkoztassák az ellenséget, a támadás súlya mégis a megfelelő helyre essék. Idé vonhatta össze a tüzértséget is és a lovasság, a gyalogos oszlopok között, készülődhetett a sikerkifejlesztő támadásának végrehajtásához. Ez a harcászat a védelmet is támadással oldotta meg.

Az új harcászat új hadrend kialakítását is igényelte. Az eddigi hagyományos, egynemű ezredek helyett önálló, harcra is alkalmas kötelékeket kellett megszervezni. A Guibert-i gondolatot Carnot váltotta valóvá, amikor 1794-ben bevezette a hadosztály szervezetet. Két gyalogdandárból, két lovasezredből és egy tüzérütegből állt egy nyolc-kilencezer főt számláló hadosztály.

Hadászatra is az vált jellemzővé, ami a harcászatra, vagyis a döntéskeresés, bár ennek mikéntjére még nehezen tudtak válaszolni. A háborút a lehető leggyorsabban be kellett, pontosabban be kellett volna fejezni, a politikai, a gazdasági és a katonai érdek is ezt kívánta. Az idő múlásával a katonák lelkesedése is alábbhagyott, az alacsony kiképzettséggű állomány nehezen viselte a tábori körülményeket, a szélsőséges időjárási viszonyokat. Vagyis már nem lehetett felesleges manőverekbe bocsátkozni, várak hosszú fáradságos ostromába kezdeni, hanem meg kellett próbálni az ellenséget a legrövidebb időn belül döntésre kényszeríteni. Ez pedig csak gyors menetekkel sikerülhetett.

A csapatok gyorsabb mozgásával már azért is lehetett számolni, mert ismét kiadták a régi jelszót: „A háború táplálja a háborút!”. Vagyis jórészt áttértek a helyi beszerzésre, bár ez is inkább kényszerűségből történt, hisz a katonai raktárakat, a francia gazdaság rossz teljesítő képessége miatt, nem lehetett feltölteni. Megváltoztak a táborozási szokások is, a katonákat — a hagyományostól eltérően — nem sátorokban pihentették, hanem házakban szállásolták el, már nem kellett oly mértékben tartani a szökésektől, mint korábban. Az ellenséghez közel szabad ég alatt pihentek a katonák. Mindez azt jelentette, hogy a hadosztályok mentesültek a sátoranyag szállításától, ami segítette a menetek gyorsabb végrehajtását.

A forradalom háborúiban tehát a hadművészet szinte minden eleme gyökeresen megváltozott. A régi gyakorlat elvetése már nyilvánvaló volt, az új módszerek azonban legtöbb esetben kiforratlanok maradtak

AZ ELSŐ NAPÓLEONI HÁBORÚ 1796—97-BEN

25. sz. ábra. Bonaparte Napóleon

A hadszíntereken 1796-ra kialakult patthelyzetet egy huszonhét éves tábornok megjelenése oldotta meg, akit ebben az évben neveztek ki az itáliai hadsereg fővezérévé. Bonaparte Napóleon nevéhez fűződik a forradalom háborúiban kialakult új hadművészet tökéletesítése, sok vonatkozásban továbbfejlesztése és legmagasabb szintű alkalmazása.

Napóleon a korzikai Ajaccióban született 1769-ben, egy sokgyermekes, érzelmeiben franciaellenes, feltehetően nemesi családban. A család második legidősebb fiúgyermeké azonban tíz éves korában mégis egy franciaországi katonaiskolába került, Brienne-ba. Ennek elvégzése után a párizsi nemesi hadapródiskolában folytatta tanulmányait, ahol 1785-ben tüzérhadnaggyá avatták. Első tiszti beosztása Valencebe szolgáltatta, ahol a gyakorlatban is elsajátíthatta a csapattiszt feladatait, kötetleit. A következő évek csapatszolgálatának egyhangúságát szinte kizárólagosan olvasással ütötte el. Érdeklődése rendkívül széleskörű volt a felvilágosodás irodalmától, az alapvető filozófiai, gazdaságtudományi munkákon keresztül a földrajzi, csillagászati munkáig terjedt. A legjobban mégis — természetesen a katonai szakirodalom mellett — a történelem, különösen a hadtörténelem érdekelte.

A forradalom után, bár az alkotmányozó nemzetgyűlésnek letette az esküt, mégis Korziká-

ra sietett, ahol részt kívánt venni a sziget függetlenségi harcának szervezésében. Honfitársaival azonban összekülönbözött, ezért ismét Párizsba utazott, ahol a jakobinus érzelmű fiatalembert a konvent kinevezte kapitánnyá. Néhány hónappal később, 1793. szeptemberében már a touloni ostromseregnél találjuk, mint a tüzérség parancsnokát. A kitűnő, bátor, ugyanakkor nagy szakértelmet mutató munkája döntően hozzájárult az angol hajóhad által támogatott felkelő város elfoglalásához. Érdemei elismeréseként az ostrom után tüzér-dandártábornokká nevezték ki.

Napóleon következő beosztása az itáliai hadsereghez szolgáltatta, melynek tüzérségét kellett irányítania. 1794 nyarán, a jakobinus diktatúra bukása után azonban helyzete jelentősen megváltozott, hisz támogatói letűntek a politika színpadáról. Egy ideig még börtönben is ült és bár felmentették a képtelen vádak alól, ezt követően pályafutása meglehetősen hullámzóvá vált. Az itáliai hadsereghez, más feladattal, még visszakerült, de a harcok lezárultát követően Párizsban egy gyalogezredparancsnoki beosztást szántak neki. Ezt nem fogadta el és lemondott. Egy ideig alkalmi munkákból élt, majd a hadügyminisztérium hadműveletekkel foglalkozó osztályára került. Néhány hónap után ismét eltávolították, újra állás és fizetés nélküli lett, miközben Barras direktor felszólítására szétlő-

vette a direktórium ellen tüntető tömeget. Napóleon sorsát e lépés alaposan megváltoztatta. Ugyanekkor magánéletében is jelentős változás ment végbe, ami szintén befolyásolta további sorsát. Elvette feleségül Beauharnais tábornok özvegyét Josephine-t, aki Barras barátnője volt ugyan, de a politikus mégis rábeszélte e házasságra. A frigy azonban csak azután jöhetett létre, miután a direktórium Napóleonot kinevezte az itáliai hadsereg fővezérévé.

Napóleon már 1795-ben egy tervet dolgozott ki az itáliai hadsereg számára, amit azonban Scherer tábornok, a hadserege akkori parancsnoka azzal utasított vissza, hogy aki készítette, az próbálkozzon végrehajtásával. A 38 000 főt számláló hadsereg ugyanis siralmas helyzetben volt. A katonák se zsoldot, se ellátást nem kaptak, az öltözet, fegyverzet hiányos volt. A franciák a Ligur-tenger keskeny partján, Savona és Nizza környékén állomásoztak. Az Liguriai-Alpok átjáróit előőrsök tartották ellenőrzés alatt.

A franciák e szorult helyzetéből való kitörését a szárd és az osztrák sereg igyekezett, mindeddig sikeresen, megakadályozni. Colli tábornok húszezres serege a Torinó felé vezető utat zárta el, míg Beaulieu tábornok 50 000 fő élén a hegység északi és keleti oldalán állt, szintén törekedve az átjárók megszállására, illetve Alessandriában gyülekezett. A két csoportosítás egymástól függetlenül tevékenykedett, de olyan közel egymáshoz, ami lehetővé tette a segítségnyújtást. A szövetségeseknek kordonszerű védelme igyekezett minden lehetséges irányt lezárni, de egységes haditervvel nem rendelkeztek.

Napóleon március 2-án nevezte ki a hadsereg élére, a parancsnokságot március 26-án vette át. A tábornok irányítására vele érkezett Berthier tábornok, illetve Salicetti kormánybiztos, akinek az anyagi feltételeket kellett biztosítani. Napóleon terve szerint, a szembenálló feleket még a hóolvadás előtt meg kell támadni, kizárva így annak lehetőségét, hogy a havas átjárókon keresztül őket lepje meg az ellenség. A főerőnek Savonáról Carcaren át történő előretörése, a tervek szerint, szétválasztja a szárd és osztrák csoportosítást. Ennek során az osztrák erőket visszavonulásra kell készíteni, melynek sikere után a Napóleon serege Ceva-n keresztül Torinóba vonulhat, békére kényszerítve a szárd királyt és egyesülve a Kellermann tábornok vezette francia alpesi hadsereggel.

A haditerv végrehajtásának kezdete azonban jelentősen késett egyrészt az időjárásban bekövetkezett kedvezőtlen fordulat miatt, amely jelentős olvadás kezdetét jelentette, másrészt az osztrákok, április 10-i váratlan, Voltri irányú támadása miatt. Beaulieu a helységet el is foglalta, viszont nem támadott tovább a tengerparton, hanem Degoba sietett. Másnap osztrák csapatok támadták meg Montenottet is, mely szintén sikeresnek bizonyult.

Bonaparte tábornok összevont serege azonban ekkor már megindította támadását. A francia csapatok április 12-én, a terv megváltoztatása után, több mint kétszeres helyi erőfölénnyel támadták meg Montenottét. Ezt követően a következő támadási cél Carcare volt, majd Dego elfoglalása. A franciák ez utóbbit azonban csak többnapos véres harc árán érték el. A beérkező osztrák oszlopokat csak 15-én sikerül végleg kiszorítani a helységekből. Ezt követően Beaulieu visszavonult Alessandria felé.

Napóleon ezután már a szárd hadsereg ellen fordulhatott, amely azonban csupán halogató harcot folytatott, nagy csatára nem került sor. A francia sereg útja szinte akadálytalan volt Torinóba. A különbéke megkötésére április 28-án került sor, amely többek között lehetővé tette a francia sereg átvonulását Piemont területén. A gyors lefolyású, feszesen vezetett, a változó helyzethez igazodó hadjárat megalapozta Napóleon hírnevét, néhány idősebb tábornoktól eltekintve, katonái azonnal elfogadták az új parancsnokukat. A hadsereg fegyelmi helyzete azonban még jócskán hagyott kíváncsiságot maga után. Még mindig sok volt a fosztogatás, elcsellengés, engedetlenség. A hadjárat sikeres folytatásával és az ellátás rohamos javulásával ez a helyzet azonban jelentősen javult.

A Kellermann tábornok által vezetett alpesi hadsereggel történt találkozás után Bonaparte, már két hadsereggel, 45 000 fővel május elejére ugyan Alessandria és Tortona vidékére ért, de már nem találta itt az osztrák hadsereget. Beaulieu ugyanis Valenza-nál átkelt a Pón és a híd felégette. A francia sereg ezért Piacenza-ba sietett, ahol május 7-én szintén átkelt a Pón anélkül, hogy ebben akadályozták volna. Az osztrákok hadvezére 22 000 főre apadt seregét ezt követően az Adda balpartjára vezette, azonban Lodinál a kétszáz méter hosszú híd ezúttal nem romboltatta szét. A

franciák éltek a lehetőséggel és a hidat véres ütközetben birtokba vették. Beaulieu számára nem maradt más lehetőség, mint ismét visszavonulni, ezúttal Mantovába.

A francia sereget a győzelem után már semmi nem akadályozta, hogy elfoglalja Lombardiát, Bonaparte bevonult Milánóba. A direktórium e feletti örömeiben Kellermannt visszahívta és Napóleon egyedüli fővezér maradt.

Május 25-én a francia hadsereg már ismét mozgásban volt. Napóleon a Mincio-menti osztrák védelmi állásokat áttörve Mantova felé vezette seregeit. A megerődített várost június 7-én zárta körül. Beaulieu, hadseregének majdnem felét a vár védelmére hagyta hátra, maradék erejével pedig északra húzódott. A következő hónapokban az osztrákok négyszer kísérelték meg felmenteni az ostromlott várat, a francia sereg azonban mind a négyszer vereséget mért rájuk. Az utolsó vesztes csata után, melyet 1797. január 14—15-én vívtak, a mantovai helyőrség megadta magát.

A vár átadása után a francia csapatok ismét megindultak, ezúttal Bécs felé. Az osztrák kormány azonban ekkor már a tárgyalások útját választotta, melynek eredményeként 1797. október 17-én megkötötték a campoforniói békét, melyben a császár lemondott belgiumi és itáliai birtokairól, igaz Velencéért cserében. Mindeközben Napóleon pacifikálta az egész Itáliai-félszigetet.

A fényes győzelmek, a Párizsba küldött zsákmány óriási lelkesedést váltott ki a francia fővárosban. Napóleon rendkívül eredményes hadvezéri és diplomáciai tevékenységét a legnagyobb elismerés kísérte. Talán csak a direktórium néhány tagja nem örült a kialakult sajátos kultusznak. Ebben a hadjáratban a fiatal tábornok mindenesetre már csillogtatta mindazon erényeket, mely őt egészen kivételessé tették. Milánói tartózkodása alatt a következőkben foglalta össze nézeteinek legfontosabb elemeit: *„A hadművészet lényege abban áll, hogy a gyengébb hadsereggel rendelkező egy ponton, ott, ahol támadni akar, vagy ahol őt megtámadják: több erővel rendelkezék, mint az ellenfél. De ezt a művészetet nem lehet könyvből megtanulni, sem gyakorlat útján elsajátítani, ez érzék dolga.”* Napóleon mindenesetre óriási energiával szervezte, vezette hadseregét, hozta meg döntéseit. A döntő irányokat, pontokat nagy körültekintéssel választotta ki, de szükség esetén módosította elképzeléseit. Az elhatározása alapján kiadott parancsainak pontos végrehajtását viszont ellentmondást nem tűrően megkövetelte. Kíméletlenül bánt a fegyelemsértőkkel, de megkívánta a pontosságot a hadiszállítóktól is, mindenkitől aki a környezetében volt. Egyedül az őt meglátogató feleségével volt elnéző, akinek egyéb kapcsolatairól kizárólag ő nem tudott.

NAPÓLEON HÁBORÚI 1798 ÉS 1800 KÖZÖTT

A direktórium félt Napóleon népszerűségétől, ennek köszönhetően született az az ötlet, hogy a túlságosan szeretett tábornok egy hadsereggel hajózzon Egyiptomba. Ez politikailag is indokolható volt, hisz a Közel-Kelet birokba vétele az angol érdekeket alapvetően sértette. Egy francia hadsereget valóban be is hajóztak és Afrikába szállítottak. Az 1798-ban kezdődő háborúban Bonaparte először elfoglalta Egyiptomot, majd a török hadüzenet hatására betört Szíriába. Itt azonban az angolok által védett Akka városát már nem sikerült birtokba venni. Mivel időközben az angol flotta főparancsnoka, Nelson admirális az alexandriai kikötőben horgonyzó francia hajókat elsüllyesztette. Napóleon ezután tétlenül várakozott, pedig Európában ismét nagy fordulatot vettek az események, a sikeres tábornokra egyre nagyobb szükség lett volna.

Anglia, Ausztria, Törökország, Oroszország, Poroszország és a Nápolyi Királyság megkötötte a második koalíciót és megindult a háború. 1799-ben a szövetségesek három hadszíntéren támadtak, a Rajna-mentén, Tirolban és Észak-Itáliában. A hadjáratok eredményeként a franciák elvesztették mindazt, amit Napóleon meghódított, illetve a dél-német területek is a szövetséges kezébe kerültek.

Napóleonnak végül is 1799 októberében sikerült visszajutnia Franciaországba. Miután egyiptomi seregét Kléber tábornokra bízta, az angol őrhajók figyelmét kijátszva, szerencsésen elhagyta Afrikát. Az út, mely kalandos szökésként kezdődött egy diadalmas bevonulássá változott, majd Párizsban a direktórium megbuktatásával végződött. Napóleon első konzullá választotta magát, majd békét ajánlott az európai hatalmaknak. Miután ezt elutasították ismét megkezdődött, illetve folytatódott a háború.

Masséna tábornok 70 000 fővel Észak-Itáliába vonult, míg Moreau 120 000 fő élén dél-német területre. Napóleon rendelkezésére Dijonnál egy 50 000 fős tartalék maradt.

Az osztrákok 90 000 fővel rendelkeztek Észak-Itáliában, míg 80 000 fő állt német területeken. Francia szempontból a háború rosszul kezdődött, miután Massénát Genova-nál bekerítették. Napóleon, a tartalék sereggel a Szent-Bernát-hágón keresztül sietett bajba jutott tábornoka segítségére. A nagy menetelés végén a marengói csata várta a franciákat, melyben az első konzul hatalmas győzelmet aratott. A siker mind két hadszíntéren jelentős hatást gyakorolt, az osztrákok Itáliában a Mincio, német területen az Inn mögé vonultak. A franciák ezután már csak az osztrákokkal, illetve az angolokkal álltak hadban.

Novemberben az osztrák hadsereg János főherceg vezetésével ismét támadással kísérletezett, de december 2-án Hohenlindennél Moreau tábornoktól vereséget szenvedett. Az osztrák—francia háborút az 1801-ben megkötött luneville-i béke zárta le. Az angolokkal szemben az 1802-ben, Amien-ben aláírt szerződés állította helyre a békét. E béke azonban csupán látszólagos volt, a két fél készült az újabb háborúra.

AZ 1805-ÖS ULMI HADJÁRAT ÉS AZ AUSTERLITZI CSATA

Napóleon, a viszonylag hosszú békés időszakot kihasználva Franciaország belső rendjét kívánta helyreállítani. Erőfeszítéseit hamar siker koronázta, kiépült egy új, szilárd és szabályozott közigazgatás. Új törvénykönyv bevezetésével jelentős előrelépés történt a törvényesség helyreállítására, amelyben fontos szerepe volt a rendkívül hatékony rendőrségnek. Az első konzul az egyházat visszahelyezte jogaiba és jelentős lépéseket tett a társadalmi hierarchia újjászervezésére. Újra szabályozottá vált az oktatás, de jelentős fejlesztések kezdődtek az úthálózat kiépítése terén és például a katonai szempontból is jelentős optikai távirórendszer is jelentősen fejlődött.

A gazdasági élet újjászervezése is hatalmas lépésekkel haladt. Az 1800-ban alapított francia bank pénzügyi intézkedésekben a kormány legfőbb támasza lett. 1803-ra már sikerült a költségvetés egyensúlyát elérni, az államadóság azonban még ekkor is jelentős volt. Napóleon a hadseregre egyelőre nem tudott annyit költeni, amennyit szeretett volna. A zsoldfizetésben hátralékok mutatkoztak, lovak vásárlására, az ellátás megteremtésére, a szállítások költségeinek fedezésére a szükséges összegek nem voltak előteremthetők.

Franciaország helyzete mindenestre gyökeresen megváltozott. A helyzet nyugodttá vált. A katonáskodás kötelezettsége sem terhelte túl a társadalmat. Még 1798-ban bevezették az összeíró rendszert, mely szerint a húsz és huszonöt év közötti franciák hadkötelesek ugyan, de évente csak a törvényhozás által meghatározott számú újoncot kellett kiállítani. A kiválasztás alapja a sorshúzás volt és megengedték a helyettes állítást is. Elvileg a béke évek újoncjutaléka 30 000 fő, háborúban pedig 60 000 fő volt. A valóságban 1802 és 1805 között 200 000 embert vettek igénybe.

Napóleon államszervezési tevékenységének csúcspontját, az 1804. december 2-i császári koronázás jelentette. Ezt követően Franciaország államfője és legfőbb ura, I. Napóleon császár.

A francia külpolitikának legnagyobb gondot ebben az időszakban a nagy ellenfél, Anglia okozta. Az amiens-i békét követően alig egy évig volt béke, ekkor az angol követ visszahívásával ismét beállt a hadiállapot. A háború azonban csak elvileg tört ki, a hadicselekmények egyelőre nem indultak meg. Anglia blokád alatt tartotta a francia kikötőket, a francia sereg pedig Boulogne-ban és környékén készülődött az átkelésre. Napóleon hatalmas összeget fordított az angliai partraszállás megszervezésére, az angol flotta jelenléte miatt azonban ennek semmi esélye sem volt. Az angolok közben hadsereget igyekeztek toborozni, ami szinte teljes kudarcot vallott. A szigetországi kormánykörök egy Napóleon elleni merénnyel is próbálkoztak, de ez is hiábavalónak bizonyult.

Az angol kormányfő, ifjabb William Pitt azon erőfeszítését, hogy ismét egy koalíció alakuljon Franciaország ellen, már nagyobb siker koronázta. Az ürügyet Napóleon szolgáltatta, aki elraboltatta és kivégezte a Bourbon-házból származó enghieni herceget. Az európai felháborodás következményeként 1804-ben Anglia, Oroszország és Ausztria szövetségékként létrejött a harmadik koalíció.

Az 1805-ben kitört háború első felvonása az ulmi hadjárat volt, melyben a francia és az osztrák hadsereg került szembe egymással.

A FRANCIA HADSEREG

A francia hadseregbe a soros évfárból 80 000 újoncot, míg az előzőből — az addig szolgálatot nem teljesítettek közül — 100 000 főt vonultattak be. A hadsereg állománya így igen vegyes képet mutatott kiképzettség és hadrafoghatóság minősége szempontjából. A franciák mellett sokan ke-

rültek a hadseregbe, akik az előző háborúban elfoglalt területekről származtak. A legénység nagyrésze háborús tapasztalatokkal nem rendelkezett, viszont hozzávetőleg 40%-ra tehető azok aránya, akik már korábban részt vettek harci cselekményekben. Az állomány negyede már vagy a királyság, vagy a köztársaság korai időszakától szolgált. Nagy hátrány volt viszont az, hogy a tapasztalt katonák sem rendelkeztek igazán komoly kiképzettséggel, elméleti tudással. Ilyen körülmények között gondot jelentett az altisztek kiválogatása és felkészítése, az újoncok betanítása ezért sok nehézségbe ütközött. Egyenlőtlen volt ugyanakkor az „öreg” katonák elosztása is az egyes alakulatok között.

A francia hadsereg fegyelmi helyzete szintén sok kívánnivalót hagyott maga után. Ez legérzékenyebben a szökések nagy számában jelentkezett. Évenként a zászlóaljaktól átlagban ötven ember távozott el engedély nélkül. Ennél esetenként magasabb is volt a megszököttek száma. Elrettentő példa a 34. könnyű-gyalogezred volt, amelyet ugyan csak ideiglenes jelleggel, egy félévre hoztak létre, de ekkor az állományának 90%-a megszökött. Ebből a szempontból nem volt kivétel a régebben szolgálatot teljesítő állomány sem, bár ott szükség esetén rendszerint a katonák visszatértek a zászlóhoz.

A tisztikar hasonlóan vegyes képet mutatott. A gyalogságnál és a lovasságnál jellemző volt, hogy kevésbé képzett, de bátor, tapasztalt és megbízható tisztek szolgáltak. Többségük önként jelentkezett még a forradalom éveiben. Kevesen voltak, akik a Fontenebleu-ban felállított katonai iskolából kerültek ki. Sok tiszt már a „rég” hadseregben is szolgált, rendszerint, mint altiszt. Magasabb rendfokozat eléréséhez kiemelkedő tudás, vagy különleges vitézség kellett, a származás már egyáltalán nem számított. Jellemző volt, hogy a tábormokok és magasabb beosztású tisztek fiatalabbak, a beosztott tisztek idősebbek voltak. A száznegyvenegy tábormokból, száznégy volt negyvenöt éven aluli. A hadtestparancsnokok zöme harmincegy és negyvennyolc év közötti volt.

A tüzérségnél és a műszaki csapatoknál a kép egyöntetűbb volt, itt minden előléptetésnél elsődleges szempontnak a szaktudást tekintették.

A műveltebb, intelligensebb fiatal tiszteket, még ha kevesebb szaktudással is rendelkeztek a táborokhoz osztották be. Az volt a lényeg, hogy az illető jól tudjon parancsokat fogalmazni. Ez a helyzet csak lassan változott meg, amikor minden fegyvernem és szakcsapatok feladatával tisztában lévő, tapasztalt tiszteket vezényeltek e testülethez. Különösen érteni kellett az ellátási feladatok szervezéséhez, e terület problémáinak megoldásához és a térképek használatához.

A francia hadsereg gyalogságának létszáma 1805 augusztusában 300 000 fő volt, mely száztizenhárom ezredet és háromszázhetvenöt zászlóaljat jelentett. A nyolcvanhét seregzred három-négy zászlóaljból állt, a huszonhat könnyűezred kettő-négyből. A sorzászlóalj nyolc puskás és egy gránátos, a könnyűzászlóalj, hét vadász, egy voltigeur és egy karabélyos századból tevődött össze. A voltigeur-ök alkalmasak voltak arra, hogy a lovasok mögé kapaszkodva gyorsan helyet változtassanak, meglepetésszerűen támadjanak. A gránátosok a gyalogság megbízhatóbbnak számító katonái voltak, akik századokba, néhány ezrednél külön zászlóaljba teljesítettek szolgálatot.

26. sz. ábra. A császári gárda gyalogosa

A zászlóaljok előírás szerint békében hétszáz, háborúban 1100 fővel rendelkeztek, ami azonban még általánosnak sem tekinthető. Voltak szép számmal olyan zászlóaljok, melyek három-négyszáz fővel álltak fel.

A gyalogság katonái kováspuskáival rendelkeztek, mely 16,5 mm átmérőjű volt és 200 méterig bizonyult hatásosnak. Percenkét egy-két lövést tehettek vele. A katonáknál ötven, a tartaléknál további ötven lőszer állt rendelkezésre. A menetek gyors végrehajtásának biztosítására minden katonára három pár bakancsot rendelkeztetett.

A lovasság állapota sem volt éppen megnyugtató. Az 59 000 főt számláló fegyvernemnek csupán kétharmad része rendelkezett lóval. A lovasság két karabélyos-, tizenkét vértés-, harminc dragonyos-, huszonnégy vadász- és tíz huszárezredet foglalt magában. A karabélyosok, vértések és dragonyosok fő feladata a harc eldöntése volt, míg a könnyűlovasnak számító vadászokat és huszárokat rendszerint felderítésre alkalmazták. A lóállomány viszonylag gyenge volt, miként a kiképzettség is, viszont a fegyvernem tábormokai kiválóak és különösen bátrak voltak.

A tábori tüzérség 38 000 főből állt, melyet nyolc gyalog- és hat lovaglótüzér-ezredbe osztottak. A gyalogtüzér-ezredek huszonnégy, a lovaglótüzér-ezredek hat századdal rendelkeztek. A század közigazgatási egység volt, a hadrendbe már útegek voltak, mely néhány lövegből állt. A tábori tüzérség ágyúkkal és tarackokkal rendelkezett, melyek közül a 12 fontos ágyú volt a legnagyobb. A tüzérség éppen átszervezés alatt állt, melyet azonban még nem fejeztek be.

A műszaki csapatokat két hidász-, öt árkász zászlóalj, valamint kilenc aknász század képezte. Feladatuk a menetek végrehajtásának elősegítése és tábori erődítések építése volt.

Az ellátó csapatok lefoglalt szekerekkel végezték a szállításokat, feladatuk élelem vonatkozásában rendszerint négy napos kenyér és kétszersült szállítása volt.

A különböző típusú ezredek és zászlóaljakat hadrend szerint, dandárokba, hadosztályokba és hadtestekbe vonták össze. Ezek szervezete azonban teljesen változó képet mutatott. A gyaloghadosztály két, egyenként kettő-négy zászlóaljjal rendelkező dandárból, tüzérségből és műszaki alakulatból állt. A lovasságnál kettő-három ezred alkotott egy dandárt, két-három dandár pedig egy lovashadosztályt. A lovashadosztály rendelkezett egy három-négy löveges lovaglólöveggel. A könnyűlovasságot a hadtestekhez osztották be.

A hadtestben már minden fegyvernem megtalálható volt. Rendszerint kettő-négy gyaloghadosztályból, egy könnyűlovas-dandárból és tartaléktüzérségből állt. 1804-től megszervezték a császári gárdát is.

A hadsereg élén Napóleon állt, helyettese Murat volt, a tábornok Berthier tábornok vezette. A császár egyedül hozta meg elhatározásait és rendszerint késedelem nélkül kiadta parancsait, melyet tollba mondott segédtszjeinek. A tábornok feladata ezek sokszorosítása, esetleges részletezése és továbbítása volt. Fontosabb feladatnak bizonyult viszont az ellátás megszervezése. A tábornok a főhadiszállás része volt, melyhez négyszáz tiszt tartozott és beosztottak ide 5000 fő legénységi állományút és 2000 lovat is.

A háború kezdetén a francia haderő 446 800 főből és 52 284 lóval állt:

- Boulogne környékén: 171 000 fő;
- Franciaország belsejében: 170 500 fő;
- a gyarmatokon: 18 000 fő;
- Hollandiában: 15 000 fő;
- Hannoverben: 21 000 fő;
- Itáliában: 51 000 fő.

AZ OSZTRÁK HADSEREG

A szembenálló fél Ausztria volt, mely megnevezés tulajdonképpen a Habsburg-család országait, tartományait jelentette. Az örökös tartományokon kívül idetartoztak a magyar korona országai,

Cseh- és Morvaország, Galícia és Velence. Az uralkodó I. Ferenc, aki német-római császár is egyben, e néven a második. A birodalom belső viszonyait, annak ellenére, hogy itt nem volt forradalom, hasonló nehézségek jellemezték, mint ellenfelükét. A már évek óta tartó háborúk a gazdaságot meglehetősen kimerítették. Általános elszegényedés vált jellemzővé. A kiadásait csökkenteni kényszerülő állam a hadseregen kívánt takarékoskodni, mely rendszerint valami módon mindig megbosszolja magát. A hadsereg létszámát lecsökkentették, a tüzérség lovait eladták és minden új beszerzést megszüntettek. Mindemellett a birodalom külpolitikája rendkívül aktív volt és tulajdonképpen könnyen hagyta magát egy újabb háborúnak megnyerni. A politika irányítói nem hallgattak a hadsereg legtehetségesebb vezetőjére, Károly főhercegre, aki óvva intett egy újabb háború megkezdésétől.

Az osztrák hadsereg egyébként is átszervezés alatt állt. Az elmúlt háborúk tapasztalatai alapján új szervezetek, új ellátási rendszer bevezetését kezdték és törekedtek a franciák által alkalmazott harcászati elsajátítására. A reformok megvalósításának kezdetén jártak, amikor kitört a háború.

Az osztrák hadseregben — Magyarország kivételével — 1781-ben vezették be az összefűrt rendszert. Elvileg minden tizenhét és negyven év közötti férfit kötelezni lehetett szolgálatra, de valójában igen széles volt a kivételezés és engedélyezett volt a helyettes állítás is. Károly főherceg kezdeményezésére az szolgálati időt ebben az időszakban csökkentették tíz évre. A gyalogezredeknek kiegészítő területe volt, mely rendszerint század körletre oszlott.

A gyalogság 1805-ben hatvannégy gyalogezredből állt és tizenhét határőrezredből. Az ezredekbe négy lövész és egy gránátos zászlóaljat szerveztek. A lövész zászlóalj négy századból tevődött össze. Háború esetén ezredenként egy tartalékszázalajt is felállítottak. A határőrezredek három zászlóaljból, egyenként hat századból alakították meg. A fegyvernem béke létszáma 217 000 fő volt, a háborús 360 000 fő. A nagyarányú szabadságoltatás miatt azonban szükség esetén még a békelétszámot is nehéz volt elérni. A béke hadrend átalakítása már folyamatban volt, de még csak kisebb részben valósult meg, ami tovább növelte a nehézségeket. A gyalogság megkezdte az új harcászati begyakorlását is, de ennek elsősorban az alakias részére fektették a hangsúlyt, aminek következtében elvesztette lényegét, a lendületet és gyorsaságot. A tisztikar képzettség volt, de meglehetősen konzervatív, a változások szükségességét nem ismerték fel.

A lovasság nehéz- és könnyűlovasságra tagozódott. Az előbbihez tartoztak a hatszázados vértés és dragonyos ezredek, az utóbbihoz a nyolcszázados huszár és dzsidás ezredek, kivéve a székely határőr huszárezredet, mely szintén hatszázados volt. A század mindkét esetben kétszáz fő volt. A vértések pallossal és két pisztollyal, a dragonyosok emellett még karabéllyal is rendelkeztek. A huszárok szablyával, két pisztollyal és karabéllyal harcoltak, a dzsidások pedig értelemszerűen dzsidával. Az osztrák hadseregben tizennégy nehéz- és huszonegy könnyűlovas ezred szolgált, összesen 60 000 fővel. Az egyes csapatnemek feladata hasonló volt mint a franciáknál. A harcrend rendszerint két sorból állt.

A tüzérség négy ezredből állt, mely egyenként tizenhat századot számlált. Az ezred létszáma 2800 fő volt. A lövegeket a tüzekek csak háború esetén kapták meg egyébként ezeket „szerházakban” tárolták. Ugyancsak külön alakulat, az ún. szekereszet biztosította a fogatokat. E bonyolult

27. sz. ábra. Károly főherceg

rendszer meglehetősen nehezé tette a tüzérség háborús szervezetének kialakítását. A lövegek nagyrészt továbbra is a gyalogezredek kapták meg.

A műszaki csapatokat az osztrák hadseregben egy hidász zászlóalj és egy csajkás zászlóalj képviselte.

Az osztrák hadsereg vezetése rendkívül bonyolult volt. A „Generalquartiermeisterstab”, vagyis a főszállásmesteri törzs, mely már táborkarként is felfogható, végezte a hadműveleti feladatokat. A „Generaladjutantur” a katonai közigazgatást és belső rend fenntartását látta el, de hadsereg szinten ugyan ezen feladatok elvégzésére hozták létre az „Armeegeneralkommandot”. A különböző szintek együttműködése sok kívánnivalót hagyott maga után. A hadsereget ténylegesen Mack altábornagy, a táborkar főnöke irányította.

A hadrend kialakításában jórészt még a hagyományos elveket követték, de már esetenként, a több fegyvernemből álló magasabb kötelékek is megjelentek.

A HADITERVEK

Napóleon császár a háborúra már évekkel korábban megkezdte a felkészülést. Feltételezte, hogy Anglia újabb koalíciót szervez és ennek meghatározó tagja lesz Ausztria. A megelőző háborúkban a főhadiszíntér Itáliában volt, viszont ezekben az esetekben elsősorban az észak-itáliai területek birtoklása volt a cél. Most viszont az osztrákokra döntő vereséget kívánt mérni, hadseregiük teljes legyőzését és Bécs elfoglalását. Ez pedig a legrövidebb úton német területeken keresztül és a Duna-völgyében volt elérhető. Ennek előkészítésére 1804 márciusában egy tiszti csoport jelent meg Tirolban, Salzburgban és Bajorországban. A Sebastiani tábornok vezette csoport feladata az volt, hogy szemrevételezze a Konstanz, Lindau, Kempten útvonalat, majd az Inn mentét Innsbruckig, ezt követően Brixenbe, Villachba, Salzburgba utazzanak, ahonnan Münchenbe és Passaubá vegyék az irányt. Innen Nürnberg felé utaztak és végig járták a Regnitz-völgyét is. Az érintett területekről beszerezték a legjobb térképeket.

Megkezdődött ugyanakkor a politikai előkészítés is, különösen Bajorország vonatkozásában, amelyet Napóleon mindenképpen igyekezett megnyerni szövetségeseinek.

A császár Ausztria elleni háború lefolyásáról alkotott elképzeléseit nem kellett felülvizsgálnia akkor sem, amikor kiderült, hogy az oroszok is belépnek a koalícióba. Csupán azt kívánta szem előtt tartani, hogy az osztrákok legyőzését és Bécs elfoglalását az oroszok beérkezéséig el kell érni. Már 1805 februárjában kijelentette Napóleon, hogy még mielőtt számottevő orosz csapatok Bécs közelébe érnének, ő már régen ott lesz és a császár ágyában alszik. Sőt az osztrák követel meg is üzenté Ferenc császárnak, hogy a karácsonyt már nem ünnepelheti Bécsben.

A francia uralkodó augusztus közepén parancsot adott Franciaország müncheni követének, hogy siettesse a bajor választófejedelemmel folyó tárgyalásokat és megüzente, hogy három héttel a hadüzenet után 200 000 emberrel Bajorország területén fog állni.

Az előkészületekből egyértelműen kitűnik Napóleon nagybani terve a háború lefolyására. Az osztrákokat még az oroszokkal történő egyesülés előtt le kell győzni, hogy ez miként valósul meg, azt részletesen nem tervezte el, minden az oroszok és az osztrákok tevékenységétől függött. A hadtesteit mindenesetre a lehető leggyorsabban Bajorországba kívánta meneteltetni, onnan Bécsbe. Biztos volt benne, hogy ezen a területen ott találja az osztrák sereget. Itáliában csupán egy kis fedező erőt kívánt hagyni. Napóleon tehát nem készített részletes tervet, nem írt a korban szokásos emlékiratot.

A szövetségeseknél egész más volt a helyzet. Ferenc császár felkérte Károly főherceget és Mack altábornagyot a tervek készítésére, melyeket haditanácson kívánt megvitatni. Az itt elfogadott javaslatot ezután egyeztetni kellett az oroszokkal is.

Mack már 1804 novemberében elkészítette tervét. Ebben az orosz hadseregnek Hannover elfoglalását tűzte ki célul, majd Hollandia és a Rajnán túli területek visszahódítását. Az osztrákok-

nak egy hadsereget Bajorországba, egy hadsereget Itáliába, egy hadtestet pedig Tirolba kellett volna küldeniük. A három oszlopnak támadó feladata volt Svájc, illetve Lombardia ellen.

Károly főherceg 1805 januárjára készítette el tervét, annak ellenére, hogy egyáltalán nem értett egyet a háború gondolatával. Az osztrák hadsereget ő is három részre osztotta, a zömöt Itáliában kívánta alkalmazni, viszont a Bajorországba irányított hadseregnek egyesülni kellett volna az ugyanide beérkező orosz sereggel.

A haditanács Károly főherceg tervét fogadta el, amit meg is küldtek az oroszoknak. A szövetségeseik azonban egy teljesen más haditervet készítettek. Ebben az osztrák hadsereg feladataként azt határozták meg, hogy erejük zömével Tirolon keresztül támadjanak az itáliai francia erők ellen, német területen csupán a fedezéshez szükséges erők maradjanak. Az oroszok két hadsereggel kívántak támadni. Az első hadsereg 50 000 fővel a Duna és az Etsch folyó vidékére siet, ahol egyesül az osztrákerőkkel. A második orosz hadsereg feladata — ugyancsak 50 000 fővel — Poroszországon át Csehországba vonulni, majd egyesülni az első hadsereggel. Ezzel elérhető a poroszok csatlakozása a koalícióhoz, de mindenképpen megakadályozható fellépésük az osztrákok ellen. Ezen túlmenően 23 000 fővel Nápoly ellen, illetve a svédekkel együtt, 32 000 fővel Hannover ellen is támadást kívántak indítani. Mindezek megvalósításával tervezték a koalícióban résztvevők számát növelni, Franciaországban Napóleont megbuktatni és az alkotmányos királyságot visszaállítani.

1805. augusztus 29-én az osztrák császár elnöklete alatt megtartott haditanácson végül az orosz tervezetet vették alapul és ehhez fűztek további kiegészítést. E szerint az itáliai osztrák csapatoknak minél hamarabb döntő csatát kellett vívniuk és elfoglalniuk Peschierát és Mantovát. A másik osztrák hadseregnek viszont gyorsan be kell törnie Bajorországba, ameddig lehet előrenyomulni és döntő csata elkerülésével megvárni az orosz hadsereget. A gyors támadással a hadszínteret kívánták megszerezni, esetleg a bajor választót megnyerni a koalíció ügyének. E bonyolult és az erőket szétforgácsoló terv végrehajtása nemsokkal később meg is kezdődött.

AZ OSZTRÁK HADSEREG MOZGÓSÍTÁSA ÉS FELVONULÁSA

Mack altábornagy, a táborkar főnöke a hadüzenet megtörténte előtt már elrendelte a hadsereg hadilétszámra emelését, a lehető legnagyobb titoktartás mellett. Napóleon megelőzése érdekében az ezredek már békelétszámmal elindították a gyülekezési körzetbe, a feltöltés ott, illetve útközben történt. E megoldással nem mindenki értett egyet, különösen Károly főherceg nem, a csapatok július végétől mégis a kijelölt gyülekezési helyek, Wels, Laibach, Budweis, Bruck (a Mura mellett), Minkendorf, Krakó és Kassa felé meneteltek. Az első orosz hadseregnek augusztus 16-án kellett átlépnie a Habsburg Birodalom határát és két hónappal később az Innél lennie.

Már folyt a felvonulás, amikor új szervezési intézkedéseket hoztak, illetve utasításokat adtak ki a harcjelzők megváltoztatására is. Ez a reform a lehető legrosszabbkor érte a csapatokat, amelyek egyébként is a szabadságoltak összeszedésével, újoncok toborzásával, lovak vásárlásával, a szükséges ellátás, utánpótlás biztosításával voltak elfoglalva. Ugyancsak menetközben megváltoztak a gyülekezőhelyek, akik Laibachra értek tovább kellett menetelniük Itáliába, a többi helyről Welsbe vonultak.

A mozgósításra és felvonulásra a hivatalos hadsereparancsot augusztus 27-én adták ki, de ekkor már úton volt hozzávetőleg 300 000 ember. A folyamat rendkívül szervezetlenül, fegyelmetlenül, nagy késéssel és az előírt létszámok biztosítása nélkül zajlott. Az első orosz hadsereg tizenkilenc, a második pedig — a haditervben megállapítotthoz képest — negyvenegy nappal később érkezett a meghatározott helyre. A késést előidézte az a körülmény is, hogy a hadműveleti tervek nem számoltak a Gergely- és a Juliánus-naptár közötti tizenkétnapos különbséggel sem.

A Duna mentén felvonuló osztrák hadsereg kettős feladatot kapott. Egyrészt a bajorok kényszerítése arra, hogy csatlakozzanak a koalícióhoz, másrészt pedig az esetelegesen megjelenő francia felderítő és elővéd csapatok visszavetése, a francia zöm esetleges előrenyomulásának lassítása. Az orosz csapatok megjelenéséig a döntő csatát kerülni kellett. A hadsereg parancsnoka Ferdinánd

főherceg volt, a tényleges vezetést azonban Mack altábornagy vette át, aki szeptember 2-án érkezett Welsbe. A következő napon már intézkedett arra, hogy a már beérkezett csapatok késedelem nélkül — két oszlopban — induljanak tovább Bajorországba. Az északi oszlop Münchentől északra vonult, míg a másik egyenesen a bajor fővárosba. Ugyanakkor a Voralbargben állomásozó csapatok is parancsot kaptak, hogy vonuljanak Biberach és Waldsee felé, a bajor csapatok nyugati irányú elvonulásának megakadályozására.

Közben folytak a tárgyalások a bajor és az osztrák fél között, ami azonban a bajorok részéről csupán megtévesztő jellegű volt. A bajor hadseregnek — 25 000 fővel — ez idő alatt sikerült Bambergbe vonulnia. Az osztrákok számára csak szeptember 10-én derült ki, hogy a bajorok a franciákhoz csatlakoztak.

Az osztrák hadsereg felvonulása közben zajiott, sorban érkeztek a menetek közben feltöltött csapatok, melyek késedelem nélkül az első oszlopok után indultak. Mack meghatározta a hadsereg felvonulási körzeteit, eszerint az Illertől nyugatra, a zöm az Iller és a Lech között, míg a nehéz lovasság a Lech és az Isar között gyülekezett. E területeket szeptember utolsó napjaira a hadsereg legtöbb alakulata el is érte.

Mack szeptember 12-én értesült arról, hogy a francia hadsereg megkezdte az átkelést a Rajnán. Az osztrák vezénylő számára a felderítő jelentésekből egyértelműen kiderült, hogy ellene a francia főerő vonul és az október 10-e körül elérheti a Dunát. E hírek hatására Mack sietette a csapatok felvonulását, illetve erőket különített ki Tirol felé, az Alpok átjáróinak a fedezésére. Az itáliai csapatoktól huszonöt-harminc zászlóalj átírányítását kérte, melyre legfelsőbb parancsot szeptember 23-án valóban kiadták. Mack elsősorban azt akarta megakadályozni, hogy a franciák ne kerülhessenek az Itáliában lévő osztrák hadsereg hátába. A támadást a Fekete-erdő irányából várták.

A hadsereg főparancsnoka, Ferdinánd főherceg javasolta a császárnak, hogy adjon ki olyan értelmű parancsot, mely a hadsereget visszarendeli az Inn vidékére. Ezzel kívánta kivonni hadseregét a francia hadsereggel történő találkozás veszélye alól. Terve azonban megghiúsult, a felvonulás folytatódott. Az ezredek mélyen hadi létszámuk alatt maradtak, a tetemes hiányok a lemaradozások és szökések nagy számával csak növekedtek. Ugyancsak komoly hiány volt lóból, ezt mutatja, hogy egyes lovasszázadoknál csak minden második ember alá került ló. Az ezredlővegeknek nem voltak fogataik, de nem rendelkeztek az utánpótlás szállítására alkalmas kocsikkal sem. Mack utasítást adott a helyi beszerzésre, ami azonban szervezetlen volt, a hadsereg szinte éhezett Európa egyik leggazdagabb területén. Ez a helyzet, illetve az erőltetett menetek szinte teljesen szétfelázták a hadsereget. Az orosz első hadsereg szeptember 22-én még csak a galíciai Bielitz-Biala környékén vonult.

A FRANCIA FELVONULÁS

Napóleon augusztus 24-én adta ki első intézkedését a hadsereg számára a Rajnához vonulásához. Ebben a lovasságot késedelem nélkül elindította felderítésre és biztosítási feladatok ellátására. Két nappal később kiadta a hadrendet, illetve a hadtestek számára a menetintézkedéseket:

A „Grande Armée”, mely 186 000 főből és háromszáznegyven lövegből állt, a következő hadtestekből szerveződött:

- I. (Bernadotte) hadtest — két gyaloghadosztály, egy könnyűlovas-hadosztály;
- II. (Marmont) hadtest — három gyaloghadosztály, egy könnyűlovas-dandár;
- III. (Davout) hadtest — három gyaloghadosztály, egy könnyűlovas-dandár;
- IV. (Soult) hadtest — négy gyaloghadosztály, egy könnyűlovas-dandár;
- V. (Lannes) hadtest — két gyaloghadosztály, egy könnyűlovas-dandár;
- VI. (Ney) hadtest — három gyaloghadosztály, egy könnyűlovas-dandár;
- VII. (Augereau) — két gyaloghadosztály, egy könnyűlovas-ezred;
- gárda — tíz zászlóalj, tizennégy lovasszázad, három üteg;
- lovastartalék (Murat) — hat nehézlovas-hadosztály, egy (eredetileg lovas) gyaloghadosztály.

A menetparancsok szerint a Hannoverben állomásozó I. hadtestnek szeptember 7-ig Göttingennél kellett gyülekeznie, és felkészülnie — újabb parancsra — egy Würzburg irányú menet végrehajtására. A Hollandiában tartózkodó II. hadtestnek szeptember 2-án kellett indulni Kölnön át Mainz-ba, ahová szeptember 27-ig kellett megérkeznie. A Boulogne környékén lévő négy hadtestnek Napóleon három menetvonalat határozott meg a Rajnához vonuláshoz. Az intézkedés szerint a hadosztályok egy napi távolságra követték egymást. A hadtestek augusztus 28-án kezdték menetüket, kivéve az V-et, mely a VI. hadtest elvonulása után egy nappal indult. A III. hadtest menetcélja Hagenau, a IV. és V. hadtesté Stassbourg, a VI. hadtesté Schlettstadt. A gárdának Párizsból szeptember 22-ig szintén Strassburgba kellett érkeznie. A menetek végrehajtására Napóleon huszonhét napot adott, vagyis a hadseregnek szeptember 23—27. között el kellett érnie a Rajnát.

A császár általános rendelkezései alapján Berthier dolgozta ki a menettervet, melynek vonatkozó részeit nyolc-tíz nappal előre közölték a csapatokkal. A menet előkészítésére azonnal tisztákat és hadbiztosokat küldtek előre, akik előkészítették a szállásokat és biztosították az élelmezést. Napóleon rendkívül szigorú rendeleteket adott ki a menetfegyelem betartására vonatkozóan, a tervben foglaltak végrehajtásáért a csapataikkal menetelő dandár és hadosztályparancsnokokat tette felelőssé. A hadtestparancsnokok voltak felelősek azért, hogy a csapatok feleslegesen ne meneteljenek, illetve a táborok, szállások megfelelő színvonalúak, az ellátás zavartalan legyen. A császár ez utóbbiért a polgári hatóságokat is kérdőre vonhatta. A felvonulási körzetek előkészítése is megkezdődött, felkészültek a csapatok fogadására, táborokat rendeztek be, készleteket halmoztak fel, a szükséges helyeken híd anyagot készítettek elő. A Rajna és a Duna közötti szemrevételezés is folyt, Savary tábornok vezetésével.

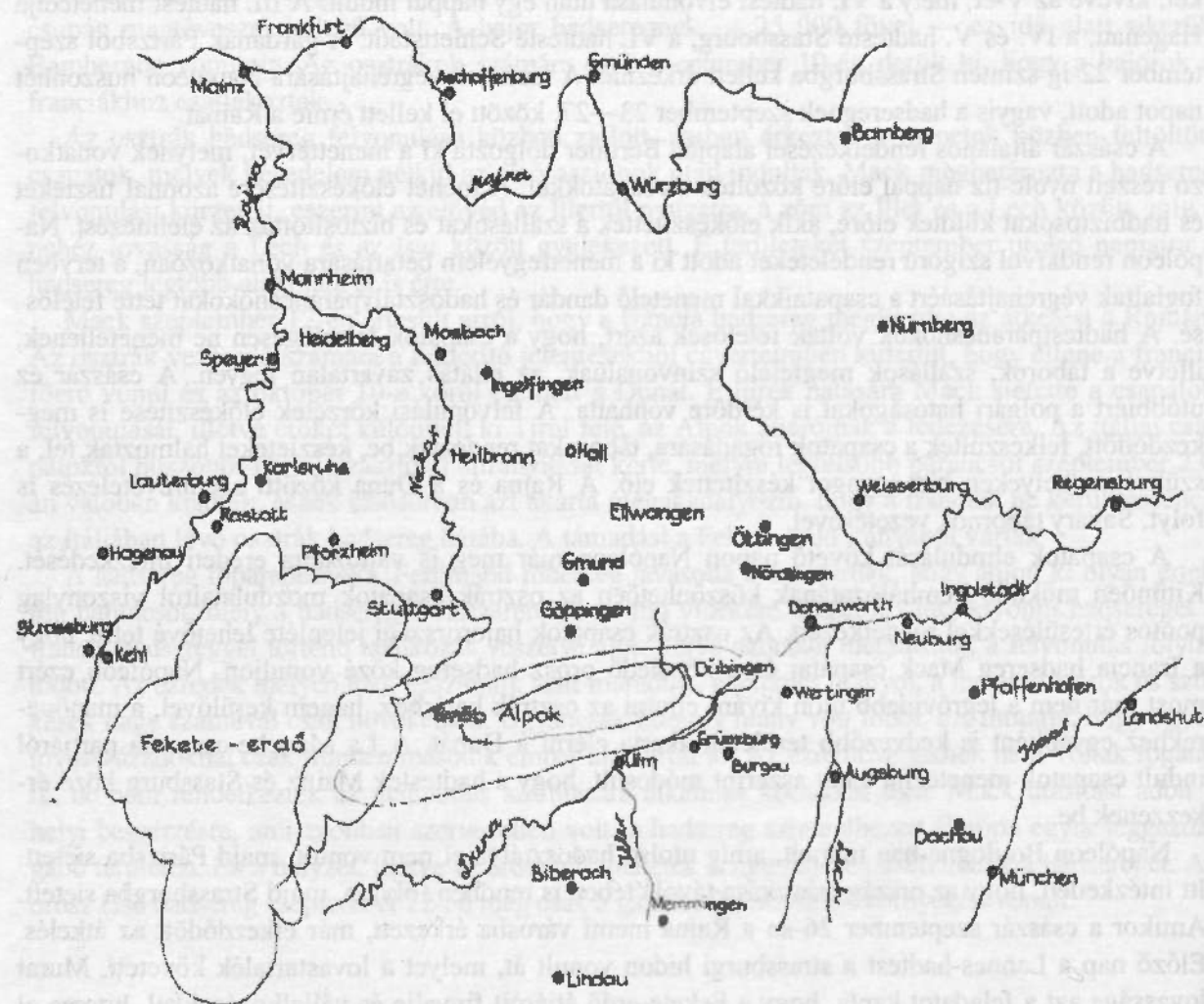
A csapatok elindulását követő napon Napóleon már meg is változtatta eredeti intézkedését. Kitűnően működő kémhálózatának köszönhetően az osztrák csapatok mozdulatairól viszonylag pontos értesülésekkel rendelkezett. Az osztrák csapatok bajorországi jelenléte lehetővé tette, hogy a francia hadsereg Mack csapatai és a közeledő orosz hadsereg közé vonuljon. Napóleon ezért most már nem a legrövidebb úton kívánt eljutni az osztrák határhoz, hanem kerülővel, a manőverekhez egyébként is kedvezőbb területen akarta elérni a Dunát. A La Manche-csatorna partjáról indult csapatok menetcélja tehát aszerint módosult, hogy a hadtestek Mainz és Stassburg közé érkezzenek be.

Napóleon Boulogne-ban maradt, amíg utolsó hadosztálya el nem vonult, majd Párizsba sietett. Itt intézkedett, hogy az ország irányítása távollétében is rendben folyjon, majd Strassburgba sietett. Amikor a császár szeptember 26-án a Rajna menti városba érkezett, már elkezdődött az átkelés. Előző nap a Lannes-hadtest a strassburgi hídon vonult át, melyet a lovastartalék követett. Murat lovassága azt a feladatot kapta, hogy a Fekete-erdő átjáróit figyelje és vállalkozásokkal, hitesse el az ellenséggel, hogy a francia hadsereg itt készül támadni. Lannes feladata az volt, hogy a stuttgarti úton fedezze a többi hadtest menetét. E hadtest 26-án már Rastattig jutott előre.

A Ney-hadtest hidat vert és 27-én vonult át a Rajna jobbpartjára és sietett Karlsruhe-ra. A Soult-hadtest Speyernél egy gyalog és egy lovasezred nagyságú elővédet csónakokon juttatott át a folyón, majd megkezdődött a hídverés, melyen szeptember 30-ig a hadtest többi része átkelt a folyón. A Davout-hadtest Mannheimnél váltott partot, bárkákból és csónakokból összeállított kompokon, melyeken először egy hasonló nagyságú elővéd indult, mely azonnal Heidelbergbe sietett. Mainznál Marmon-t állandó híd várta, így hadtestének nem jelentett nehézséget a partváltás. A Rajnán történt nagyszabású és gyors átkelés után a hadsereg folytatta útját.

Napóleon terve a továbbiakban is rendkívül célirányos volt. Az Illernél csoportosult osztrák sereg mögé kívánt kerülni, ameddig lehet, észrevétlen menetekkel. A Dunához Württembergben keresztül több út vezetett, melyeken Donauwörth és Ingolstadt közé lehetett érni. A legdélebbi Pforzheimből Stuttgarton és Göppingenen át vezetett, melyet egy hegyvonulat választott el az osztrákok ulmi gyülekezési körzetétől. Ezen a legveszélyeztetettebb úton, terv szerint a Ney-hadtest haladt. A Stuttgart felől Gmundon keresztül Donauwörth-höz vezető úton Murat menetelt a lovassággal, továbbá Lannes-hadtest, de itt ment Napóleon is a gárdával. A középső útvonal Speyeren,

Heilbronn, Hallon és Ellwangen keresztül vezetett Nördlingenbe. Ezen a Soult-hadtestnek kellett vonulnia. Mannheimból indulva Ingelfingenen át Öttingenig a Davout-hadtest vonult. Ettől északra, Würzburg felől az I. és a II. hadtestnek kellett vonulni Ingolstadt felé. Napóleon elképzelése szerint a meneteket az osztrákok nem zavarhatják meg, viszont mire a francia csapatok a Dunához érnek, előtte az osztrákok esetleg már átkelhetnek a Dunán és a Nördlingen előtti sík területen létrejöhet egy csata.

28. sz. ábra. Napóleon hadműveletei Ulm körülzárására (1805. szeptember 25—október 15.)

Szeptember 30-án a nagy hadsereg elérte az újabb viziakadályt, a Neckar folyót Stuttgart és Mosbach között. Az I. és a II. hadtest ekkor még Würzburgnál állt, a bajorok pedig Bambergben.

A Neckarnál a hadtesteket újabb parancs várta. A további meneteknek október 2-án kellett kezdődniük, a hadsereg teljes arcvonala egyszerűre, kivéve a jobbszárny két hadtestét. E napon az V. és a VI. hadtest még nem mozdult, így megkezdődött a hadsereg nagyarányú jobbra fordulása. Az ekkor kiadott intézkedések már egyértelművé tették Napóleon szándékát, vagyis a Dunán történő lehető leggyorsabb átkelést. Miközben a hadtestek vonultak, napról-napra közelebb kerültek egymáshoz. Október 5-én este a hadsereg arcvonala százhusz kilométer széles volt. Ney és Murat negyven, Soult és Davout ötven kilométerre volt Donauwörth-től, Marmont, Bernadott és a bajorok hatvan-hetven kilométerre Neuburgtól és Ingolstadttól.

Napóleon közben állandóan várta a felderítő jelentéseket. Számolt azzal, hogy az osztrákok Ulmnál vagy Donauwörth-nél, esetleg Ingolstadt-nál, megelőzve a franciákat átkelhetnek, esetleg visszahúzódhatnak a Lech folyóig. Ezen lehetőségekre a hadtestparancsnokokat is figyelmeztette, a különböző helyzetekre megfelelő tervekkel rendelkezett.

AZ ULMI BEKERÍTÉS

Október első napjaiban az osztrákok rendkívül pontos információkkal rendelkeztek a franciák mozgásáról, erejéről, sőt várható céljukról is. Miután tehát egyértelművé vált, hogy a főhadiszíntér a Duna völgyében lesz, az itáliai hadseregtől jelentős erősítést küldtek át — öt gyalog- és két lovasezred erőben —, mely október első felében érhetett Innsbruckba. Közben az orosz gyalogságot már szekerekre ültették, hogy menetüket meggyorsítsák. Ennek eredményeként október 16-a és 24-e között várták beérkezését München és Dachau térségébe.

Mack általában nem tartózkodott a főhadiszálláson, hanem szinte állandóan úton volt. Szemrevételezte a fontosabb helyeket, intézkedett Lindau, Memmingen, Ulm és Ingolstadt megerődítésére, így egy újabb védelmi vonalat kívánt létrehozni.

Október 4-én a beérkezett hírekből egyértelművé vált, hogy a franciák kiűrtették a Fekete-erdőt, vagyis a támadás nem ebből az irányból várható, hanem északról, esetleg észak-keletről. E hírek hatására Ferdinánd főherceg a Lech, esetleg az Isar mögé akart visszavonulni, Mack azonban erről hallani sem akart. Az ő elképzelése az volt, hogy a hadsereget Ulmnál gyülekezteti, majd egy észak-keleti irányú támadással a franciák oldalába kerül. A főherceg beleegyezett a tervbe, de ezt csak akkor tartotta kivitelezhetőnek, ha a manőverek az ellenséges csapatok egyesítése előtt történnek meg.

Az osztrák csapatoknak a támadáshoz új csoportosítást kellett felvenniük. Ferdinánd főherceg intézkedésére, a dunai átkelőket figyelemmel kísérő erőket, Kienmayer tábornok parancsnoksága alatt, Neuburg környékére, a Duna jobb partján vonták össze. A tábornok azt a parancsot kapta, hogy az ellenség közeledtekor romboltassa le a hidakat. Egy másik csoportosításnak, melyet Jellačić tábornok vezetett, Bergenből Memmingenbe kellett vonulnia. A zöm Ulmnál történő egyesülése október 8-nál hamarabb nem következhetett be. Miután Mack a szemrevételezésekről visszaérkezett kiadta intézkedését a gyülekeztetés folytatására, a további tennivalót az ellenség magatartásától tette függővé. Mindez azt jelentette, hogy lemondott a támadásról.

29. sz. ábra. Ulm és környéke

Napóleon eközben fokozta csapatainak menetteljesítményeit és október 5-én parancsot adott a Dunán való erőszakos átkelésre. Október 6-án este a Soult-hadtesthez tartozó Vandamme-hadosztály a donauwörthi hidat elfoglalta, melyet csupán egy osztrák zászlóalj igyekezett megvédeni. A hadosztályt azután az egész hadtest követte. Murat a münsteri hídon kelt át, majd Rainba vonult, ahol birtokba vette a Lech hídját is. Ugyanezen a napon Davout is elérte a Neuburg melletti hidat és kisebb harc árán, de több száz hádfoglyot ejtve, birtokba vette. Kienmayer az Isar felé vonult vissza.

Október 7-én Napóleon Donauwörthbe sietett és igyekezett pontos értesüléseket szerezni az ellenségről. Az osztrákok helyzetét azonban nem látta tisztán, úgy gondolta, hogy két csoportosításban állnak, egyrészt Ulmnál, másrészt a Lech mögött. Szándéka az volt, hogy közéjük vonulva, külön-külön veri meg a csoportosításokat. Napóleon intézkedése szerint Ney-nek a Duna balpartján kell maradnia Göppingen, Heidenheim és Höchstadt helységek vonalában. A Lannes-hadtestnek és Murat lovashadosztályainak Ulm és Augsburg közé kellett vonulnia, míg Soult hadteste a Lech torkolata és Augsburg közötti terület megszállását kapta feladatul. Marmont és Bernadotte még kétnapi menetire volt Ingolstadtól, melyet a beérkezésükig Davout-nek el kellett foglalnia, majd Kienmayert tovább üldöznie.

Marmont és Bernadotte feladata a továbbiakban az volt, hogy vonuljon Münchenbe és nyújtson segítséget a bajor választófejedelem székhelye visszaszerzésében. Ezt követően az oroszok felé Bernadotte hadtestének és a bajor seregeknek kellett fordulnia, míg a terv szerint Marmont és Davout hadteste központi állásban maradt München és Ulm között, a szükség szerinti feladatok megoldására.

Ugyanezen a napon Ferdinánd főherceg, Schwarzenberg herceg, Mack és Gyulay altábornagy megbeszélést tartott Ulmban. Mack itt azon veszélyeket fejtegette, amelyek a franciák megtámadása révén kialakulhatnak. Ez alkalommal a következő javaslatot tette: *„Majdnem bizonyos, hogy az ellenség úgy mint Marengónál, most is hátra akar minket támadni, hogy elvágjon Béctől és az oroszoktól. Tekintettel arra, hogy mi urai vagyunk Ulmnak, könnyű volna az ellenséggel e vakmerő szándékát drágán megfizettetni. És pedig akképpen, hogy a Duna balpartján előrenyomulva megtámadjuk őt. Ha sikerül a franciákat a Duna bal partján megverni, úgy sorsuk rettenetes lesz, mert visszavonulási útjuk el van vágva. A mi vállalkozásunk viszont sohasem végződhetne nagyon szerencsétlenül, mert Ulm felé biztosított visszavonulási útunk van.*

Azonban egy igen fontos körülmény szól a terv ellen. És pedig az, hogy a Duna balpartja Ulmtól lefelé igen hegyes és átszegdelt és az ellenség ezt már nagyon felélte.

...a legfontosabb most, annak az eldöntése, vajon nem volna-e tanácsosabb az együtt tartott hadsereggel a Duna jobbpartján maradni és lépcsőzve visszamaradva követni a balparton előrenyomuló ellenséget, úgy hogy, ha annak valamelyik hadteste átkelne a Dunán, azon haladéktalanul rajtaüthetünk. Egyúttal azonban igen éberem kellene vigyáznunk arra, vajon az ellenség nem fordul-e vissza Ulm felé, mert ez esetben nekünk is vissza kellene fordulnunk Ulm felé. Hogy erről bizonyosságot szerezzünk, egy hadtestet a Duna balpartján a mi zömünkkel egy magasságban kellene meneteltetni!”

Mack ezúttal kérte a főherceg jóváhagyását, amit meg is kapott és ennek birtokában a szükséges intézkedéseket azonnal elkészítette és továbbította. A zöm Ulm és Günzburg között gyülekezett, az elővédje Auffenberg altábornagy vezetésével Wertingenbe vonult, az utóvédje Ulmban maradt. A Dunától északra D'Aspre tábornok vonult egy „repülő” különítménnyel. Kienmayernek olyan parancs ment, hogy maradjon a Duna északi partján, tartsa erősen állását, ha ezt mégis el kellene hagynia, különítsen ki erős helyőrséget Ingolstadtba és vonuljon vissza vagy a zömhöz vagy az oroszokhoz. Jellačićot sietette, hogy két zászlóalj hátrahagyása után vonuljon Ulmba. Ugyanekkor Mack egy új hadrendet bocsátott ki, felborítva az eddigi hadtest-hadosztály beosztást. A nap folyamán beérkező azon hírekre, hogy a franciák már átkeltek a Dunán Mack sietette a csapatok elvonulását, azokat önálló oszlopban indította útnak.

Másnap Mack jelentést fogalmazott a császárnak, melyben közölte, hogy *„helyzetünk kritikus, de nem reménytelen.”* Megírta azt is, hogy már nem látja lehetségesnek az oroszokkal való egyesülést. A jelentés elküldéséről Ferdinánd főherceg lebeszélte, mindez azonban a helyzeten mit sem

változtatott. Mack ezután még tervezte, hogy északra vonul, de konkrét intézkedéseket már nem adott ki. Még arra sem, amit Ferdinánd főherceg javasolt, hogy próbáljanak meg Landsberg felé visszavonulni.

Október 8-án a francia csapatok továbbra is menetben voltak. Ney eközben kiegészítő intézkedést kapott Ulm szorosabb körülzárására. Soult e napon elérte Augsburgot, Murat és Lannes hadteste a Lech és az Iller között vonult, ahol találkozott az osztrák elővéd csapataival. A wertingeni ütközetben Auffenberg különítményére először Murat lovassága csapott rá, majd a Lannes-hadtesthez tartozó Oudinot-gránátosok. Az osztrákok kétezer foglyot, több löveget és zászlót vesztek, a sereg maradványai pedig Günzburgra menekültek vissza. A franciák ezt követően bevonultak Burgauban. Napóleon a foglyoktól rendkívül értékes hírek birtokába jutott, most már tisztán látta a helyzetet és biztossá vált számára, hogy az osztrákok nem képesek a Duna balpartjára átvonulni.

Másnap Ney egy hadosztállal igyekezett birtokba venni gүнzburgi, a leipheimi és a reisenburgi Duna hidakat. A gүнzburgi hidat egy dandár meglepetésszerű támadással elfoglalta ugyan, de az idejében megjelenő Ferdinánd főherceg ezt visszafoglalta. Leipenheimnél szintén kudarcot vallott a támadás, azonban a reisenburgi híd a franciák kezére került. Miután a dandáronként támadó hadosztályt a parancsnok itt gyülekeztette és átvonult vele a Duna jobbpartjára az osztrákok kiűrték a területet, visszavonultak Ulmba. Ney ezt követően még egy hadosztályt küldött át a Dunán és megparancsolta az összeköttetés felvételét Lannes hadtestével. Az osztrákok ezen a napon ezer hádfoglyot, háromszáz halottat és sebesültet vesztek.

A gүнzburgi vereség után Ferdinánd ismét javasolta Macknak, hogy próbáljanak visszavonulni Landsberg, vagy Memmingen felé, de a hadsereget irányító altábornagy ezekről hallani sem akart. A csapatok október 10-re érkeztek vissza Günzburgból, rendkívül ziláltan és rendezetlenül. Egyetlen előnyt csupán az jelenthette, hogy Kienmayer csapatai kivételével a hadsereg összpontosított helyzetben állt, az Itáliából ide vezényelt ezredek is már kezdtek bevonulni. Mack elrendelte, hogy a csapatok felét, „riadószállításokon” a városba szállásoltassák el, a másik fele pedig állást foglalt a város körül, különösen annak északi felén.

Napóleon október 9-én még Donauwörthben volt este viszont áthelyezte székhelyét Augsburgba. A császár úgy gondolta, hogy az osztrák sereg megpróbál Tirol felé vonulni, hogy egyesüljön Károly és János főherceg csapataival. Soultnek ezért megparancsolta, hogy vonuljon Memmingenbe, Marmontnak pedig Augsburgot kellett elfoglalnia. A következő nap viszonylag nyugodtan telt el, a hadtestek egy része pihenőnapot kapott. Napóleonhoz viszont olyan felderítő jelentések futottak be, hogy az oroszok már elérték az Innt. A császár erre olyan elhatározásra jutott, hogy csapatainak zömével az oroszok ellen fordul, míg a kisebb fele, Murat vezetésével az osztrák sereggel szemben marad. Még ugyanaznap, az esti helyzetértékelés során úgy ítélte meg, hogy másnap sor kerülhet egy csatára az osztrákokkal, ezért újabb parancsokat adott az érintett hadtesteknek. E szerint Neynek, egy hadosztály kivételével, mely a Duna balpartján menetelt Ulm felé, Burgauhoz kellett vonulnia, Murat lovasságának és Lannes hadtestének pedig Günzburg és Weißenhorn felé. A hadtesteknek úgy kellett menetelniük, hogy szükség esetén hat óra alatt egyesülhessenek. Az osztrákok déli irányú elvonulását Landsberg felé menetelő Soult akadályozhatta. Ezen intézkedéseket Napóleon nyugodtan kiadhatta annál inkább, mivel hírt kapott arról, hogy az oroszok menete elhúzódtott és érkezésükkel egyelőre nem kell számolni. Erre következtettek abból a jelentésből is, mely szerint az osztrák lakosság Innhez kirendelt fogatait, melyeket a gyalogság szállítására kellett kiállítani, további parancsig hazaengedték. Az orosz hadsereg tevékenységével tehát egyelőre nem kellett számolni.

Ezen intézkedéseknek köszönhetően október 11-én valóban kialakult egy kisebb ütközet a Dunától északra, Haslachnál. A francia Dupont-hadosztály először visszaszorította ugyan az osztrák előőrseket, de a megjelenő főerő elől a franciák elhúzódtak, makacs harc után visszavonultak. Mindenesetre a hadosztály ellenállása azt a képzetet keltette az osztrák hadvezetésben, hogy itt jelentős francia erők állnak. Pedig csupán egy hadosztály állta el a Csehország felé vezető utat. Ezalatt Ney felvonult Günzburg és Ulm között, Lannes Günzburgba ért, a lovashadtest pedig Weißenhornra és Mindelheimre. Soult elérte Landsberget, a csoportosítás tartalékként szereplő Marmont-hadtest

pedig Augsburgba vonult. Bernadotte hadteste és Davout-hadteste még mindig menetben volt München, illetve Dachau felé. A hadsereg összeköttetési vonala Speyeren és Nördlingenen keresztül vezetett.

Október 12-én a tétlenkedő Mack egy újabb hadrendet készített, mely szerint hadseregét balszárny, közép és jobbszárny hadtestre osztotta, illetve Jellačić parancsnoksága alatt egy önálló hadtestet hozott létre. Minden hadtest elővédre, harcvonatra és tartalékra tagozódott. Az elővéd nyolc-tíz zászlóaljából és ugyanannyi lovasszázadból, a harcvonat tizenkettő-tizenhat zászlóaljából és kettő-nyolc század lovasságból, a tartalék három-nyolc zászlóaljából és kettő-nyolc lovasszázadból állt.

Mack egymás után készítette a terveket, melynek alap gondolata egy északi irányú támadás volt, a francia hadsereg összeköttetési vonalán keresztül. Ehhez biztosítania kellett a visszavonulási útvonalát, ezért Jellačić-ot Ochsenhausen felé küldte, az Iller mentén. A 13-án délután kiadott parancs értelmében a balszárny hadtestnek, Schwarzenberg parancsnoksága alatt Ulmnál, a Duna jobbpartján kellett állást foglalnia és Weißenhornig felderítenie. A jobbszárny, Werneck vezetésével Heidenheimbe indult, míg a zöm Riese irányítása alatt egyelőre a Duna balpartján maradt, az Elchingen melletti magaslatokat szállta meg.

A menetek október 13-án valóban megkezdődtek, de Mack a különböző hírek és rémhírek hatására újabb és újabb parancsokat fogalmazott. Különösen kedves volt fülének az a hír, hogy Franciaországban kitört a forradalom és az angolok is partra szálltak Boulogne-nál. Úgy vélte a francia oszlopok nyugati irányú mozgása ennek köszönhető: „Napóleon visszavonulásának legmeggyőzőbb bizonyítéka a Memmingen felé előnyomuló oszlop és a csend a Duna partján.” Október 14-én este pedig már ki is adta parancsait a francia hadsereg üldözésére. Bár az osztrák sereg zöme ezen a napon még Ulmban volt, leromboltatta az itt álló Duna hidat. Tirol felé így már nem mehetett többé, viszont vele szemben egyre több francia hadosztály jelent meg.

Ferdinánd főherceg ugyanezen az estén még megpróbálta rábírní Mackot, hogy a hadsereg a Dunától északra eltávolodva próbáljon kitörni Csehország felé, de a makacs altábornagy hajthatatlan maradt. A főherceg ezután, Schwarzenberg tábornokkal és a lovasság egy részével Werneck után sietett és így az utolsó pillanatban kimenekült a bekerítésből.

A francia csapatok most már lényegesen lassabban tovább nyomultak előre. Az időjárás egyre kevésbé kedvezett a manővereknek, esett a hó, de a föld még nem fagyott meg, így a nagy sár sok helyen szinte járhatatlanná tette az utakat. Napóleon az egyre kimerültebb katonák között gyakran megjelent és igyekezett a lelket tartani bennük.

A kialakult helyzet kulcsfontosságú területe most már egyértelműen Ulm lett. A város a Duna balpartján erődítések között feküdt. A folyó balpartjának teraszszerű dombvonulatai uralják a vidéket, a jobbpart vízenyős, ingoványos, itt folyik az Iller a Dunába.

Október 13-án az osztrákok már zömükkel megszállták a balparti magaslatokat, mellyel szemben csak egy francia hadosztály állt. Murat az osztrák csapatok közeledtére felgyújtatta a Haslachnál lévő hidat, így a Dunán csupán a tizenöt kilométerrel hátrébb lévő günzburgi hidon lehetett átkelni. A Dupont-hadosztály ezért Langenauba vonult vissza, vagyis az osztrákokkal szemben pillanatnyilag senki sem állt. Napóleon Ulmhoz érkezve azonnal parancsot adott a felégetett híd helyreállítására és Dupontnak elrendelte, hogy Albecken át vonuljon Ulmhoz.

A híd újbóli felépítéséhez először hídfőt kellett létesíteni. Ezzel Ney-t bízta meg a császár, akinek katonái az üszkös cölöpökön lépdelve jutottak át a Dunán, miközben a túlsó partról az osztrák gyalogság és tüzérség igyekezett ezt megakadályozni. Az átkelés után egy réten rohamoztak tovább a francia gyalogosok, majd véres harcban elfoglalták a falut és az itt lévő kolostort. Az osztrák gyalogos négyzögeket a dragonyosok verték szét. Riese a megvert csapatait az Ulm melletti Michelsbergre vezette vissza. A Ney-hadtest követte az osztrák csapatokat és birtokba vette az albecki magaslatokat.

A Dupont-hadosztály időközben szintén ütközetet vívott, az Ulm felé visszavonuló Werneck vezette hadtesttel. A már komoly harci tapasztalatokkal rendelkező franciák megakadályozták az osztrákok szándékát. Háromezer hadifogoly visszahagyása után Werneck elvonult és lemondott a fősereggel történő egyesülésről.

Október 14-én Soult Memmingen felé vonult, majd Ochsenhausenre, ahonnan Jellačić csak alig tudott elmenekülni észak felé, vagyis teljesen elvágta a főerőktől. Marmont Memmingen és Ulm között az Iller vonalát ellenőrizte, Lannes, Ney és Murat hadteste pedig Ulm előtt állt, szoros kapcsolatot tartva a Dupont-hadosztállyal. Ezen a napon Napóleon elhatározta, hogy megtámadja az osztrákok ulmi állását. Napóleon elrendelte, hogy Ney foglalja el a Michelsberget, Lannes pedig, aki szintén átkelt a Dunán, fedezze a támadó hadtest oldalát, foglalja el a frauenbergi magaslatokat. Lannest a gárda és két lovashadosztály követte. A jobbpart felől Marmont-nak kellett zárnia az Ulmmal szemközti oldalt, Soult pedig Laupheimen keresztül Ulmtól nyugatra kellett vonulnia, így teljessé téve a körülzárást.

Október 15-én délben megindult a franciák általános támadása. A tüzérség a környező magaslatoiról lőtte a várost. Délután megjelent az első francia parlamberter, aki Mackot felszólította a fegyverletételre. Az osztrák hadvezér még mindig hiit a franciák elvonulásában, de végtül tábornokai és a város előljárói rábeszéltek a tárgyalások megkezdésére. Lichtenstein herceg ment a francia táborba és közölte, hogy szabad elvonulás fejében a várost készek átadni. A tárgyalások október 19-én azzal végződtek, hogy az osztrákok hajlandók letenni a fegyvert, ha 25-ig nem érkezik felmentő sereg. Napóleon még ezen a napon fogadta Mackot és közölte vele, hogy amennyiben az osztrák hadsereg már másnap leteszi a fegyvert, akkor ő külön megbízatással küldi az osztrák császárhoz Mackot. Az osztrák fővezér ezt elfogadta és a fegyverletétel valóban megkezdődött. Amikor ez a külön alku az osztrák tábornokok számára is kiderült majdnem tettelegességre került sor Riese és Mack között.

Mack, miközben Bécsbe utazott találkozott az orosz hadsereg parancsnokával, Kutuzov tábornokkal, akit jó tanácsokkal látott el arra vonatkozóan, miként kell a franciák ellen harcolni. Bécsben a császár nem fogadta Mackot, hanem haditörvényszék elé állította.

Napóleon terve Ulmnál tökéletesen sikerült. Alig három hét alatt, csata nélkül, csak jól megtervezett menetekkel az osztrák hadsereget teljesen reménytelen helyzetbe hozta. Bekerítésbe került a hadsereg zöme, hozzávetőleg 25-35 000 fő, kétszáz löveg 4-5000 ló, nyolcvan zászló és minden hadfelszerelés. A franciák vesztesége 2000 fő körül mozgott.

AZ AUSTERLITZI CSATA

Az ulmi fegyverletétel után a francia sereg azonnal az Isar vonalához sietett előre, ahol Napóleon egyesíteni kívánta csapatait a Bécs elleni további hadjáratához. Október 25-én a sereg zöme; a gárda, Bernadotte, Marmont, Soult hadteste, valamint Murat lovassága és a bajor hadsereg München körül állt, Davout Freisingnél, Lannes pedig Landshutnál. Az előrevonás során a Duna völgyében a balparton Klein lovas-, a jobbparton Dupont gyaloghadosztálya vonult előre. Ney hadteste, a Dupont-hadosztály kivételével, Ulmnál maradt, hogy a Rajnán Bázelnél átkelt Augereauval együttműködve Tirolba és Voralbergbe vonuljon. Napóleon azt a célt tűzte ki, hogy a már Inn-nél egyesült orosz és osztrák erőket még Bécs előtt döntő csatára készíteti.

Az orosz első hadsereg 32 000 fővel, Kutuzov tábornok vezetése alatt, október 22-én érkezett az Innhez. A második hadsereg még ekkor Poroszország keleti határánál állt, egy további 40 000 fős sereg pedig Lengyelország területén haladt. Osztrák részről Kutuzovhoz egy 25 000 fős hadsereg csatlakozott, János főherceg 20 000 katonát számláló hadserege Tirolban, Ferdinánd főherceg 10 000 fővel Csehországban állomásozott. Jelentős erő gyülekezett Bécs körül is, mintegy 50 000 fővel. Kutuzov további orosz csapatok beérkezéséig kerülni kívánta a döntést.

Az orosz sereg október 26-án feladta az Innél lévő állását és utóvédharcokat folytatva St. Pöltenig hátrált. Mivel Kutuzov nem készült Bécs védelmére, ezért Mauternél átkelt a Dunán és Cseh- és Morvaország felé vonult vissza. Az osztrák hadsereg Steyernél különvált és egy része Graz felé vonult, hogy egyesüljön az itáliai hadszíntérről ide vonuló Károly főherceg csapataival.

Napóleon az orosz csapatok nyomán az Inn folyón átkelt, miközben a bajor hadsereget Ney támogatására Tirolba küldte. November 2-án már Linzben három gyalog- és egy lovashadosztályból

megalakította a VIII. hadtestet Mortier tábornok parancsnoksága alatt. A hadtest azt a feladatot kapta, hogy a Duna balpartján Kremsig vonuljon előre. Napóleon kikülönítette a Marmont-hadtestet, hogy jobbról biztosítsa a főszereg menetét. A francia sereg vonulása nehéz körülmények között zajlott, Dürnsteinnél és Mariazellnél is jelentős ütközetet kellett vívnia.

Miután Napóleon értesült Kutuzov átkeléséről, Muratnak parancsot küldött, hogy a bécs-florisdorfi hidat foglalja el. Murat ekkor azonban már lovasságával Bécsen átvonulva a hídra tartott. Követte őt a Lannes-hadtest is. Az osztrákok minden előkészületet megtettek a híd felgyújtására, azonban Murat és Lannes fegyverszüneti tárgyalásokra szólította a hidat fedező csapatok parancsnokát, Auersperg altábornagyot. A tárgyalások alatt a francia sereg egy része átvonult a hídon, majd meglepetésszerűen elfoglalta. Murat lovassága ezt követően ismét szabad teret kapott, melyet megpróbált arra felhasználni, hogy — Napóleon parancsának megfelelően — Hollabrunig vonulva fenyegetse Kutuzov visszavonulási útvonalát. Ekkor Kutuzov oldalvédjét vezető Bagration tábornok élt hasonló csellel, mint Murat és ő kezdett fegyverszüneti tárgyalásokat. A tárgyalások addig folytak, míg Kutuzov elegendő időt kapott, hogy elvonuljon Znaim felé. Ennek nyomán az orosz hadsereg Olmütznel egyesült Buxhovden orosz és Lichtenstein osztrák csapataival.

Napóleon az üldözést Brünnig folytatta, itt azonban november 20-án megállt és elrendelte seregének összevonását. A zöm néhány napon belül a Goldbach-pataknál állt, amihez december első napjaiban Davout hadteste is csatlakozhatott.

Az orosz—osztrák hadsereg rövid időn belül újabb erősítéseket nem várhatott, viszont az erőfölény egyértelműen az ő oldalán volt. Ennek megfelelően a jelenlévő orosz cár és környezete a támadás mellett volt, míg Kutuzov és Schwarzenberg még várni kívánt. A támadást november 24-én azonban végleg elhatározták. Így alakult ki 1805. december 2-án az austerlitz-i csata.

A terület kiválóan alkalmas volt a csata megvívására. A csatatér északi szegélye a Morva-hegyvidék erdős lankája volt, mellyel párhuzamosan, ettől egy kilométerre futott a Brünn-olmützi országút. Az országutat a Goldbach-patak keresztezi, mely jelentéktelen víziakadály. A patak keleti oldalán egy dombsor húzódik, melynek két legmagasabb pontja a Pratzenberg és a Staré Vinohrady. Az említett út mellett a pataktól keletre a Zurán domb, ettől egy kilométerre még keletebbre a Santon domb emelkedik. Ez utóbbi a környéket uralja. A csatatéren több kisebb falu és tanya volt, járható utakkal. A több kisebb vízfolyás, illetve a csatatér déli részén található tavak, mocsarak felszínét jég borította.

December 1-én már mind a két fél felvonult a csatatérre és táborba szállt. A szövetséges erők főparancsnokságát hivatalosan a jelenlévő Ferenc császár és Sándor cár látta el. Valójában Kutuzovot bízták meg a csapatok vezetésével, akinek tábornoki főnöke az osztrák Weyrother tábornok volt. Az orosz és osztrák csapatok elvileg egységes irányítás alatt álltak, azonban a gyakorlatban az alakulatok csak saját parancsnokaiktól fogadtak el parancsot.

A szövetségesek haditervét Weyrother készítette el, aki támadással kívánta elérni a célját. Elképzelése szerint a hadsereg zömét a balszárnyon vonultatja fel és egy itt mért csapással délről bekeríti a francia sereget. E feladathoz négy nagy oszlopot állított össze, Dohturov, Langeron, Przebysevski és Kollowrath tábornok parancsnoksága alatt. Az oszlopok elővédjét Kienmayer képezte. A terv szerint az oszlopok elfoglalják a Goldbach-patak mentén lévő falvakat, majd észak felé fordulva felgöngyölítik a francia védelmet. A balszárny támadását középen a Lichtenstein tábornok vezette oszlop fedezte. A jobbszárny irányítója Bagration tábornok feladata a szembenálló fél foglalkoztatása, majd az északi irányú támadás kibontakozásakor, egy erőteljes támadás volt. A tartalékot a közép mögött az orosz gárda képezte. A balszárnyat Buxhovden tábornok irányította, a szárny tartalékaként a Kollowrath vezette oszlop szerepelt, ahol Kutuzov is tartózkodott. Az oszlopok ereje változó volt, a hadsereg 84 000 fővel és háromszázhusz löveggel rendelkezett.

Napóleon eredetileg azt tervezte, hogy rábírná ellenfelét egy középen indított támadásra, majd ennek bekövetkezése után az országút környékén létrehozott csoportosítással északról, illetve a beérkező Davout-hadtesttel délről csapást mér rá. Ennek szellemében sorakoztak fel a csapatok. Lannes hadteste a Santon környékén állt, mögötte a lovasság, Bernadotte-hadteste, Oudinot-gránátoshadosztály és a gárda. Középen és a jobbszárnyon a Goldbach-patak mentén a legnagyobb

állományú hadtest, a Soult-hadtest állt fel hadosztályonként, illetve dandáronként. Davout-nak a jobbszárny mögé kellett érkeznie. Vele együtt a francia sereg létszáma majdnem elérte a 70 000 főt, a lövegek száma százharminckilenc volt. Másnapra szóló parancsban a császár a következőket fogalmazta: „Az állásaink igen erősek és ha az ellenség megkezdte menetét, hogy jobbszárnyamat átkarolja, akkor oldalát mutatja nekem.”

December 1-én este kiderült, hogy Davout csak részenként érkezik be és némi késéssel, így az általa mért csapásra aligha lehet számítani. Napóleon ezért este egy újabb tervet készített, melyet már írásba is foglaltak. E szerint Davout-nak csupán fel kell vonulnia a jobbszárny támogatására, a csapást a balszárny méri. A parancsokat ennek szellemében adták ki, ezután Napóleon nyugodni tért a Zuranon lévő főhadiszállásán.

A császár álma nem tartott sokáig, ugyanis már éjjel körül felébresztette Savary tábornok, mivel jelentések futottak be a jobbszárny megtámadásáról. Napóleon személyesen sietett a helyszín szemrevételezésére, majd a főhadiszállásra visszatérve módosította elképzelését. Tisztán látta, hogy az ellenség nem középen támad, hanem a jobbszárnya ellen. A Soult-hadtest csapatainak ezért délre kellett húzódnuk egészen Tellnitzig, egy hadosztállyal megszállva a falvakat, védelemre alkalmas helyeket. A hadtest támogatására a Bernadotte-hadtest is délebbre vonult, kivéve a Lannes mögött maradó könnyűlovas hadosztályt. A Lannes és Soult között támadt részbe a Murat-lovashadtestnek kellett az első vonalba vonulnia. Ezt Napóleon azért rendelhette el, mert a terület lovassági harcra kiválóan alkalmas volt. Általános tartalék feladatát a gárda, valamint a Murat-hadtest egyik dragonyoshadosztálya látta el. Napóleon elképzelése szerint, Soult-hadtestének Legrand-hadosztálya, a beérkező Davout támogatásával fel tudja tartóztatni az ellenség támadását, majd középen két hadosztály áttöri az ellenség védelmét, majd a keletkezett résnél, az előrevont tartalék kifejleszti a sikert úgy, hogy a kettészakított ellenséget részenként megsemmisíti. A császár Soult-nak részletesen ismertette tennivalóit.

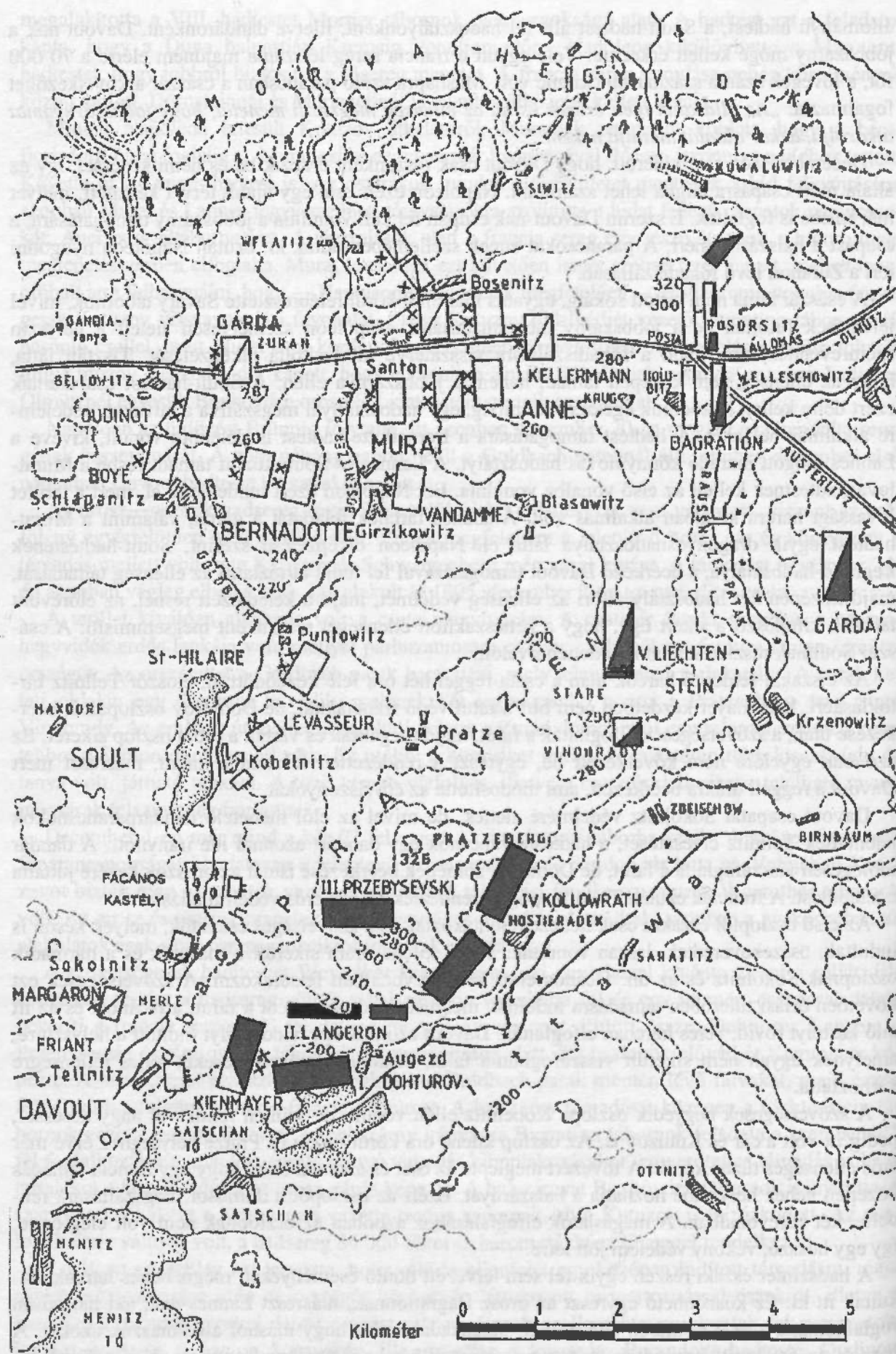
Az éjszakai felderítő harcok után a csata reggel hét óra felé kezdődött el, először Tellnitz birtoklásáért. Kienmayer kezdetben nem bírt a falut védő franciákkal, de Dohturov oszlopának beérkezése után, a szövetségesek elfoglalták a falut, majd megálltak és várták a többi oszlop sikerét. Ez azonban egyelőre nem következett be, egyrészt a rendezetlen felvonulás miatt, másrészt mert Davout a reggeli órákra beérkezett, ami módosította az erőviszonyokat.

Davout csapatai Sokolnitz védelmére siettek, de mivel az elől menetelő dandárparancsnokok jelentették Tellnitz elvesztését, a hadtestparancsnok egy dandárt azonnal ide irányított. A dandár időlegesen visszafoglalta a falut, de Dohturov zömének beérkezése ismét az oroszok kezére juttatta a települést. A franciák ezután Tellnitz mögött rendeztek be egy erős védelmi állást.

Az első oszloptól északra csak nehezen bontakoztak ki a szövetséges csapatok, melyek későn is indultak, összekeveredtek, lassan vonultak. Végül kilenc órára sikerült a második és a harmadik oszlopnak Sokolnitz és az ún. fácános előtt két harcvonalban felsorakozni. A szövetségesek ezt követően óriási túlerőben támadásra indultak, melynek eredményeként a falut, a fácánost és az itt álló kastélyt rövid, véres harcban elfoglalták. Davout azonnal egy hadosztályt indított a helyszínre, amelynek ugyan nem sikerült visszafoglalnia a falut, viszont a szövetségeseket teljes tétlenségre kárhoztatta.

A szövetségesek negyedik oszlopa Kobelnitz ellen vonult, de szintén rendkívül nagy késéssel, pedig itt volt a cár és Kutuzov is. Az oszlop kilenc óra körül indult és Pratze helységhez érve már erős ellenséges tűzbe került. A fővezért meglepte az eset és azonnal látta, hogy egy francia támadás középen nehéz helyzetbe hozhatja a balszárnyat. Ezért az oszlopot a dombsor megszállására rendelte, két harcvonalban. A magaslatok elfoglalásához azonban az oszlopnak nem volt elég ereje, így egy hosszú, vékony védelem jött létre.

A hadszíntér északi részén egyik fél sem tervezett döntő eseményeket, mégis heves harcok alakultak itt ki. Ez köszönhető egyrészt az orosz Bagrationnak, másrészt Lannes-nak, aki hatásosan foglalkoztatta a vele szemben álló erőket, megakadályozva, hogy máshol alkalmazzák azokat. A harcok tíz óra körül kezdődtek. A francia csapatok két harcvonalban vonultak előre, elővédként Bernadotte-hadtest könnyűlovas-hadosztályával, tartalékként Murat lovasaival. Az első támadást mé-

30. sz. ábra. Az austerlitz csatátér

gis a szövetségesek, nevezetesen a Liechtenstein vezette ötödik oszlop intézte. Az oszlop, feladatának megfelelően fedezni kívánta az orosz balszárny támadását, illetve biztosítani az összeköttetést Bagrationnal. Liechtenstein lovasdandárainak megújuló rohamait a francia gyalogság azonban véres harcok árán visszaverte, mely lehetőséget adott Lannes-nak, a további előrenyomulásra. Először a franciák elfoglalták Blasowitzot, amivel a főútvonal melletti támadást kívánták fedezni. A támadás azonban egyelőre elmaradt, ugyanis Liechtenstein, most már Bagration dragonyosaival együtt ismét átvette a kezdeményezést. Az újabb heves lovassági harcot az döntötte el, hogy a Murat-lovasság egyik vérteshadosztálya megjelent a harctéren. Az ötödik oszlop többet itt már nem kísérletezett támadással.

Közben Bagration is megkezdte a támadását. Csapatát három harcvonalba fejlődttette, az elsőbe kozák tömegeket állított. A támadás bevezetéseknél birtokba kívánta venni a Santont, de a francia védők ezt megakadályozták. Az oroszokkal szemben a Lannes-hadtest egyik hadosztálya bontakozott szét, sőt azonnal ellentámadásba ment át. Már javában folyt a harc, amikor megjelent egy újabb francia hadosztály, mely eddig Liechtenstein támadásának visszaverésével volt elfoglalva. A hadosztály elfoglalta Krug és Holubitz helységeket, ezzel az oroszok baloldalába került. Bagration a veszélyt észlelve csapatait azonnal visszavonta. Az oroszok rendezetlenül hátráltak, ennek köszönhetően a posorsitzi postaház is a franciák kezére került. A további üldözést két osztrák 12 fontos üteg hatásos tüze akadályozta meg.

A döntő események azonban középen zajlottak. Napóleon nyolc órakor megtartotta az utolsó eligazítást Soultnak és két hadosztályparancsnokának. Megkérdezte tábornokait mennyi időre van szükségük a magaslatok elfoglalására. Erre azt a választ kapta, hogy húsz perc elegendő, ami után nyugodtan közölte, hogy akkor még negyedóráig ráérnek, azután kezdődjen a támadás. Ekkor vette kezdetét a csata legfontosabb időszaka. A Saint-Hillaire-hadosztály elindult a Pratzenberg, a Vandamme-hadosztály pedig a Staré Vinohrady elfoglalására.

A Saint-Hillaire-hadosztály három dandára ék alakban támadott. Az éldandár első támadása Prathe előtt először megakadt, de a második támadás már eredménnyel járt. Az itt tartózkodó orosz fővezér, aki arcán megsebesült, átlátta hogy a védelem nem felelhet meg a feladatának, ezért Kollowrath oszlopához sietett támogatásért. A falu elfoglalása után a francia éldandár a Pratzenbergre vonult és onnan is elűzte az oroszokat. Ezt követően a hadosztály egy sajátos derékszögű védelmet alakított ki, melynek arcvonala keletre és délre nézett. Keletről Kollowrath csapatainak megújuló támadásait kellett visszaverni, délről pedig a negyedik oszlop részeinek rohamait. A franciák minden nehézség ellenére kintartottak, a hadosztály kiválóan megoldotta a feladatát.

A főcsapás északi szárnyán Vandamme támadott. A lendületes rohamnak a szövetségesek védelme nem tudott ellenállni, komolyabb harc csak akkor alakult ki, amikor egy lemaradt osztrák dandár ellenlékést hajtott végre. A Rottermund-dandár három zászlóalja hősiessé harcolt a túlerővel szemben, de miután elvesztette állományának felét, visszavonult. A magaslat a franciák kezére került, Vandamme már védelemmel hátrította el Liechtenstein osztrák lovasságának támadását. Vandamme-al szemben ezt követően a cári gárda vonult fel.

Napóleon számára minden eseményről pontos jelentést küldtek, így tisztában volt a helyzet alakulásával. Saint-Hillaire csapatainak megerősítésére a Boyé tábornok vezette dragonyosokat küldte, Vandamme harcának támogatására pedig minden tartalékot bevetett. Tisztában volt vele, hogy az itt aratott győzelem eldönti a csata kimenetelét. Parancsot kapott a gárda és Bernadotte is, hogy azonnal induljon a Staré Vinohrady felé.

Az orosz gárda első rohamát a gyalogság intézte, melyet a franciák sikeresen visszavertek. Ekkor egy vértesezred indult támadásra, gyalogsági fedezet mellett. Ez már sikeresnek bizonyult, két francia gyalogezred hatalmas veszteségekkel vonult vissza. A főhadiszállásáról előresiető Napóleon találkozáva a menekülővel felgyorsította a gárda előrevonását és azonnal ütközetbe vetette azt. A szétbontakozó gárdalovasság visszavetette az orosz vérteseket, akinek a segítségére a Chevalier gárdaezred és a gárda-kozákvezred sietett. Az előbbi ezredben szolgált az orosz főnemesség elitje. Az újabb orosz támadás először a francia gyalogságot érte, melyet gyorsan szétverték és már üldözni kezdtek, amikor megjelent a francia gárda mamelukvadronja. Az egyiptomiak lendületes

rohama szétszórta az orosz lovasságot, majd egy gyalogezred támogatásával lassan további tért nyertek. A mamelukoktól északra a gránátosok is sikerrel támadták az orosz gyalogságot, illetve északról a Bernadotte-hadtest egyik hadosztálya került meg az orosz gárdát. Konstantin nagyherceg, az orosz gárda parancsnoka ezt követően elrendelte a visszavonulást, melyet egy osztrák nehézlovas-dandár fedezett.

A csata tulajdonképpen eldőlt, azonban a sikert Napóleon a lehető legtejemebb mértékben kívánta aknázni, vagyis valóban döntő jelentőségűvé akarta tenni. A prazeni magaslatokon csapatainak rövid pihenőt adott, mialatt rövid haditanács ült össze. Ezen kialakult a további terv. A további támadáshoz Napóleon a teljes Soult- és Davout-hadtettel, a gárdával, az Oudinot-gránátoshadosztállyal, és két dragonyoshadosztállyal rendelkezett. A terv értelmében Soult-hadtest Legrand-hadosztályának dandárai átmennek támadásba, Levasseur Kobelnitztól déli irányba, a fácános felé. Keletről a Saint-Hilaire-hadosztálynak ugyanide kellett sietnie és elfoglalni a fácánost és a kastélyt. Merle tábornok dandára ugyanekkor Sokolnitz elfoglalását kapta feladatul, melyet a Davout-hadtest Friant-hadosztálya támogatott. Telnitznél egy dragonyos hadosztály szemből lekötötte az oroszokat, miközben a Vandamme-hadosztály egyik dandára és egy dragonyos hadosztály északról megindítja a támadást. Margaron-lovasdandára ennek tartalékát képezte. A Vandamme-hadosztály további két dandára kapta azt a nehéz feladatot, hogy Augezd elfoglalásával az oroszok visszavonulási útját zárja el. A gárda tartalékban maradt. Vagyis a terv egy jobbszárny nagy átkarolással számolt, mely különböző helyeken megtámadva az ellenséget, annak oszlopait elvágja egymástól.

A támadás két óraker kezdődött. A francia dandárok mindenütt a terv szerint törtek előre, több helyen bekerítették az általános helyzetről mit sem tudó oroszokat. Kutuzov elrendelte ugyan az általános visszavonulást, de ez a csapatokhoz alig jutott el. Pedig a legtöbb egységnek erre meg lett volna a lehetősége, mivel a franciák késlekedtek Augezd elfoglalásával. Erre azért is volt kevés lehetőségük, mert az orosz sereg zöme itt gyülekezett, így Kienmayer elővédje, Dohturov oszlopa és más visszavonuló csapatok. A falut huszonöt löveg védte.

Napóleon ideérve azonnal tüzelőállásba rendelte a gárda tüzérségét és a Soult-hadtest közelben lévő útegeit. Előkészítő tüzük után két gyalogezred indult rohamra, ez azonban csak a gárda lovasságának támogatásával vált eredményessé. Buxhövden néhány egysége ugyan ekkor már útban volt kelet felé, a zöm visszavonulási útját azonban elvágták. A szövetségesek számára egyetlen lehetőség maradt, a délen húzódó, befagyott tavakon keresztül menekülni. Egyes vélemények szerint ezután Napóleon tüzérségével ágyúztatni kezdte a jeget, mely több ezer szövetséges katona halálát okozta.

Szervezett visszavonulást csupán Kienmayer lovassága mutatott fel, mely huszárok és a tüzérség fedezete mellett, harcolva vont ki magát a harcból. Napóleon ezt egy dragonyoshadosztállyal igyekezett megakadályozni, de eredménytelenül.

Napóleon az üldözést nem vezette be egyrészt a sötétedés, másrészt a csapatok fáradtsága miatt. Ezen a napon így is döntő győzelmet aratott a „három császár” csatájában.

Az orosz-osztrák seregek 25-27 000 embert vesztek, amiből 10 000 hadifogoly volt, száznyolcvanhat löveget, negyvenöt zászlót és a készletek nagyrészét. A francia veszteségek ennél jóval szerényebbek voltak; 1305 halott, 6940 sebesült és 94 fogoly.

Az austerlitz győzelem valóban döntő sikernek számított, a harmadik koalíció felbomlott, az osztrák kormány kénytelen volt aláírni a pozsonyi békét.

NAPÓLEON HÁBORÚI 1806 ÉS 1815 KÖZÖTT

1806-ra Franciaország európai hegemoniája megszilárdult. Vezetésével tizánhat német fejedelemség megalakította a Rajnai Szövetséget, így — immár véglegesen — megsemmisült a Szent Német-Római Császárság. A szövetség vállalta, hogy háború esetén 60 000 fővel támogatja Napóleont.

A szövetség létrehozása annak a porosz tervnek a zátonyra futását is jelentette, amelyben — Ausztria szerepét átvéve — egy erős német szövetség megteremtése szerepelt. Amikor pedig a korábban neki ígért Hannover Napóleon az angoloknak jutatta, már a háború kirobbantásához szükséges ok is meg volt. Poroszország megnyerte szövetségesnek Oroszországot, Angliát, Szászországot és Weimart. A negyedik koalíció háborúja 1806 októberében, a porosz ultimátum átadásával kezdődött. A Nagy-Frigyes-i hagyományokat ápoló hadsereg az oroszok bejárása nélkül kívánta legyőzni Napóleont.

A francia császár, a politikai fejleményeket figyelve, hadseregét egyre magasabb készütségi fokba helyezte és hasonló tervet dolgozott ki, mint egy évvel ezelőtt, vagyis az oroszok beérkezése előtt meg akarta semmisíteni a porosz hadsereget. Október 7-én Bayreuth és Bamberg között nyolcvan kilométer szélességben és mélységben állt 160 000 főnyi hadereje, három csoportosításban és tíz napra szükséges élelemmel ellátva. Egnapi menettel középre, kétnapi menettel bármelyik szárnyra felzárkózhatott a sereg. Egy hadteste állt a Weselnél, egy Mainznál, így a poroszokat teljes bizonytalanságban tarthatta afelől, hogy merre található a francia sereg zöme. Ugyanakkor még Napóleon sem volt tisztában azzal, hogy hol a porosz sereg.

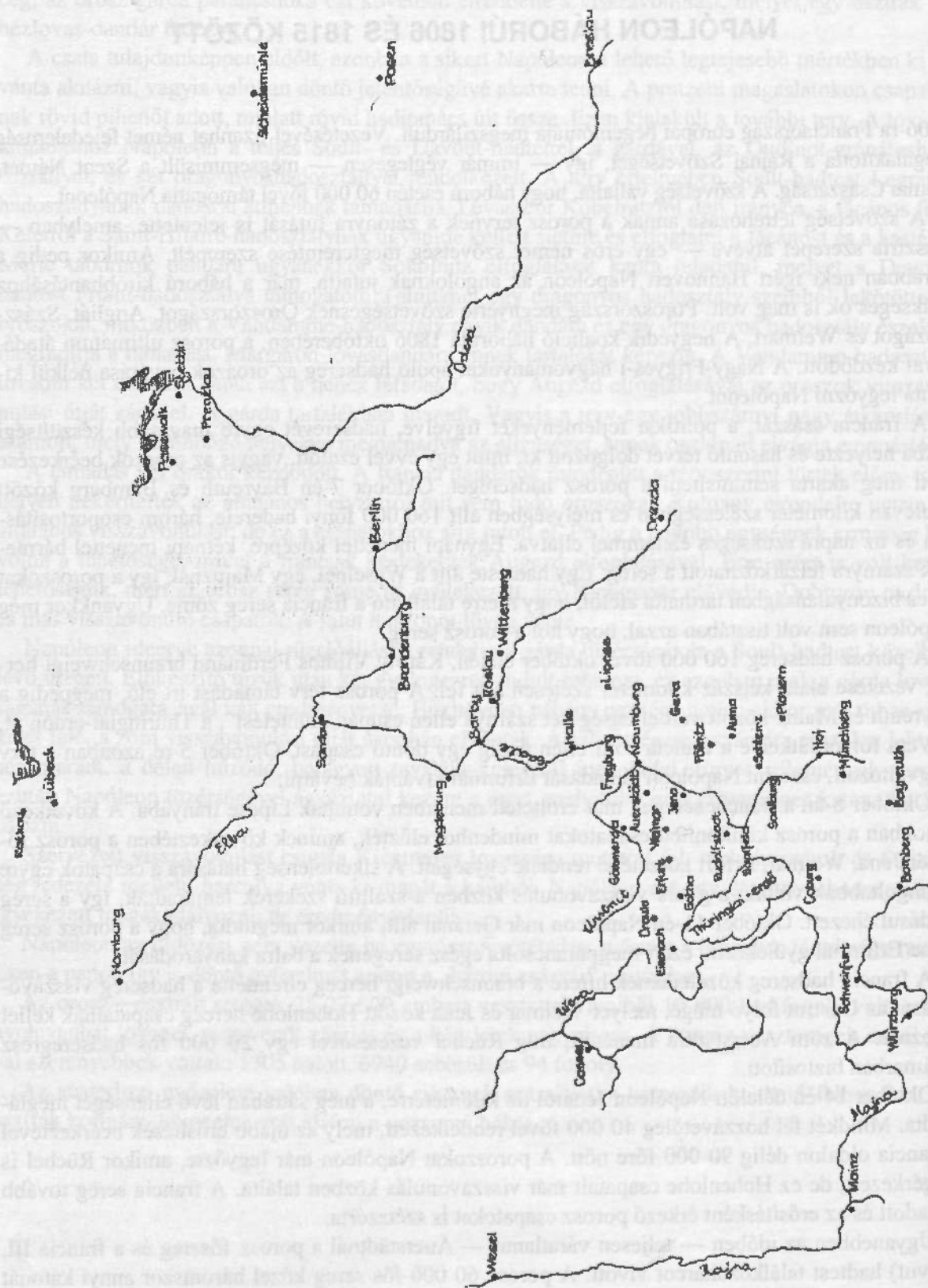
A porosz hadsereg 160 000 fővel október elején, Károly Vilmos Ferdinánd braunschweigi herceg vezetése alatt, kétszáz kilométer szélesen állt fel. A porosz terv támadást írt elő, mégpedig a Bayreuth és Mainz között vélt ellenség két szárnya ellen csupán „tüntetést”, a Thüringiai-erdőn át, a Wera folyón átkelve a francia zöm ellen pedig egy döntő csapást. Október 5-re azonban a terv megváltozott, eszerint Napóleon támadását Erfurtnál kívánták bevégni.

Október 8-án a francia seregek már erőltetett menetben vonultak Lipcse irányába. A következő napokban a porosz kiküldönített csapatokat mindenhol elűzték, aminek következtében a porosz fővezér Jéna, Weimar, Erfurt körzetébe rendelte egységeit. A sikertelenség hatására a csapatok egyre lehangoltabbak voltak, a gyors visszavonulás közben a szállító szekerek lemaradtak, így a sereg ráadásul éhezett. Október 11-én Napóleon már Geránál állt, amikor megtudta, hogy a porosz sereg zöme Erfurtnál gyülekezik, ezért megparancsolta egész seregének a balra kanyarodását.

A francia hadsereg közeledtének hírére a braunschweigi herceg elrendelte a hadsereg visszavonulását az Unstrut folyó mögé, melyet Weimar és Jena között Hohenlohe herceg csapatainak kellett fedeznie. A zöm Auerstädra menetelt, míg Rüchel vezetésével egy 20 000 fős hadseregrész Weimarban biztosított.

Október 14-én délelőtt Napóleon Jénától tíz kilométerre, a még sátrában lévő ellenséget megtámadta. Mindkét fél hozzávetőleg 40 000 fővel rendelkezett, mely az újabb erősítések beérkeztével a francia oldalon délig 90 000 főre nőtt. A poroszokat Napóleon már legyőzte, amikor Rüchel is megérkezett, de ez Hohenlohe csapatait már visszavonulás közben találta. A francia sereg tovább támadott és az erősítésként érkező porosz csapatokat is szétszórta.

Ugyanebben az időben — teljesen váratlanul — Auerstädnál a porosz főszereg és a francia III. (Davut) hadtest találkozóharcot vívott. A porosz 60 000 fős sereg közel háromszor annyi katonát számlált, mint a francia hadtest, Davout azonban mégis fényes sikert aratott. A braunschweigi herceg a harcok kezdetén meghalt, helyét Scharnhorst tábornok vette át, aki azonban részenként beérkező csapatait nem tudta kellő hatékonysággal rendezni. Délig a poroszok itt is vereséget szenvedtek.

31. sz. ábra. Az 1806. évi háború hadszíntere

A következő napok szinte egyedülálló hadviselést hoztak.

A főparancsnokságot átvevő Hohenlohe elrendelte a visszavonulást az Elbához. Az öt oszlop 18—24-e között váltott partot, a főerő 20-án Magdeburgnál. A franciák részéről Murat-lovashadteste, a IV. (Soult) és a VI. (Ney) üldözött Magdeburgig, az I. (Bernadotte) Halle, Brandenburg felé, az V. (Lannes), a VII. (Augereau) és a gárda Halle, Roslau irányába, a III. (Davout) Lipcse, Berlin menetvonalon vonult előre.

Hohenlohe 50 000 főnyi oszlopával Magdeburg elhagyása után az Odera felé vonult, azonban Murat és a Lannes-hadtest Prenzlaunál utolérte. Hohenlohe 12 000 fővel és hatvan löveggel október 28-án megadta magát. Mánap 4000 lovas és tíz löveg Pasewalknál került a franciák kezére. Stettin 5000 fős helyőrsége Lasalle nyolcszáz francia huszára előtt kapitulált. A porosz főszereg egy része azonban Blücher parancsnoksága alatt kivonta magát a franciák behatása alól és Lübeck-re tért ki. Hozzá csatlakozott a weimari herceg, így egy 25 000 főt számláló haderő alakult meg. Murat lovasai azonban nem pihentek és a Bernadotte-, valamint a Soult-hadtesttel megtámadták Lübecket és el is foglalták. Blücher először elmenekült, azonban 10 000 emberével november 6-án végül Ratkaunál ő is letette a fegyvert.

Ezalatt Napóleon Berlinből szintén kelet felé sietett. November 10-ig a Davout és a Lannes hadtest elérte a Posen, Scheidemühle vonalát, az újonnan felállított IX. (Jerôme) hadtest és a bajor segédcsoportok pedig Szilézia felé siettek.

Ugyanezen a napon Magdeburg is kapitulált, a 25 000 fős védőszereg, a 15 000 főt számláló francia zároló sereg előtt letette a fegyvert. November közepéig a porosz kézen lévő várak mindegyike kapitulált, összesen 60 000 fővel, így az ország Napóleon kezére került. A Visztulánál csupán egy porosz hadtest maradt érintetlenül. A könnyörtelen üldözés meghozta eredményét.

A hatalmas menetteljesítmények az addigi hadtörténelemben szinte példátlanok voltak. Murat lovassága huszonnégy nap alatt nyolcszáz kilométert tett meg, ami napi harminchárom kilométer. Az I. hadtestnek hatszáz kilométer megtételére huszonhárom napra volt szüksége, ami huszonhat kilométeres napi átlagot jelentett. A VI. hadtest számára nyolc nap elegendő volt kétszáznyolcvan kilométer megtételéhez. Ez átlagban harmincöt kilométert jelentett naponta, ami esetenként ötven kilométer is lehetett. A megfeszített ütem persze veszteségekkel, de visszatérő veszteségekkel is járt, a harcos állomány negyede lemaradt.

1806 decemberében Napóleon már Lengyelországból indította meg hadműveleteit Oroszország ellen. A következő év első jelentős eseményét a február 8-i Eylau-i csata hozta meg, amely azonban az óriási veszteségek ellenére sem bizonyult döntőnek. A kedvezőtlen időjárás a további műveleteket megszakította, amit Napóleon erőgyűjtésre használt fel. 1807 nyarán már 400 000 főt is meghaladta a hadseregének összlétszáma.

Június 14-én végre sor került a döntésre, amikor az orosz fővezér Bennigsen az Alle folyón átkelve megtámadta Lannes és Oudinot hadtestét. A Friedlandnál vívott csata kezdetén az oroszok majdnem háromszoros erőfölényben voltak, azonban — az orosz fővezér felderítő jelentései ellenére — Napóleon képes volt újabb három hadtestet összevonni és a kezdeményezést átvenni. Az orosz sereg 25 000 főt veszített és katasztrofális vereséget szenvedett. Pár nap múlva a cár és a császár megkötötte a tilsiti békét.

A következő év ismét nem hozta meg a várt békét, a francia hadsereg ezúttal Spanyolországban harcolt, ekkor azonban már egy dinasztikus érdekű háborúban. Napóleon a spanyol király IV. Károly és fia, Ferdinánd konfliktusát úgy próbálta megoldani, hogy mindkettőjüket meghívta Bayonne-ba és lemondásra kényszerítette őket. Ezt követően bátyját, Józsefet nyilvánította spanyol királlyá. Az ibériaiak azonban egészen másként gondolták a jövőjüket és országos méretű felkelés indult. A francia császár akaratát mindenképpen a spanyolokra akarta kényszeríteni azért is, mert azok nem teljesítették az 1806 novemberére óta elrendelt szárazföldi zárlatot, mellyel Angliát kívánta gazdaságilag megtömi. Napóleon 1808 novemberében 150 000 fő élén vonult át a Pireneusokon. Sétverte az angolok által támogatott spanyol hadsereget és bevonult Madridba. A spanyol nép azonban nem szüntette be a harcot, hanem a következő években is minden eszközzel, a kisháború módszereit felvonultatva küzdött a megszállók ellen.

A spanyol háborút kihasználva Ausztria ismét háborút fontolgatott, mely 1809-ben valóban ki- tört. Az átszervezést még be sem fejező osztrák hadsereg zöme, 200 000 fő, Károly főherceg pa- rancsnoksága alatt Csehországban állt, míg jobbszárnyának 35 000 katonája, Ferdinánd főherceg irányítása alatt a Varsói Hercegség határánál állomásozott. Karintiában és Tirolban János főherceg parancsnoksága alá 66 000 fő tartozott. Napóleon, aki természetesen figyelemmel kísérte az ese- ményeket, német területeken 180 000 főt állomásoztatott, Itáliában pedig 76 000 embert.

A háború az osztrák főereg Duna-völgyében indított előrenyomulásával kezdődött. Károly fő- herceg az Inn folyót április 10-én lépte át és — már bajor területen — Neustadt ellen vonult. Ami- kor azonban megtudta, hogy Davout Regensburgnál áll, ide sietett. Napóleon közben az Abens folyóhoz rendelte Davout, így az Neustadt felé közeledett, ekkor zajlottak le az első ütközetek. A francia császár jelentéseket kapva az osztrák sereg mozdulatairól elrendelte, hogy a már összpön- tosított serege — az osztrákokkal szembenálló Davout nélkül — induljon az ellenség baloldala ellen, Landshut felé. A városkát elérve a francia sereg északnak fordult, hogy minél hamarabb Eggmühlbe érkezzen, ahol Davout már harcban állt az osztrák fősereggel. Az április 22-én megví- vott csatában Károly főherceg vereséget szenvedett és hátrálni kényszerült Regensburg, majd a Dunán átkelve Csehország felé.

Napóleon a kezdeményezést átvéve egyenesen Bécs felé tartott, melyet 13-án megszállt. Mivel a hidakat mindenütt lerombolták, Napóleon elrendelte, hogy Kaiser-Ebersdorfnál — keresztül Lobau szigetén — a hidászok verjenek hidat. A francia sereg egy része, az elkészült hídon valóban átkelt, de május 21—22-én az asperni csatában Károly főherceg csapataitól vereséget szenvedett.

A főhadszíntéren tehát egyelőre nem dönt el semmi, ezért újabb erők bevonására, alkalmazására volt szükség. Mindkét fél az itáliai hadsereggel igyekezett erejét növelni, ami Napóleonnak sike- rült, a győri ütközetben vereséget szenvedett János főherceg csapatai azonban elkéstek. Napóleon ugyanakkor a pozsonyi hídrahoz küldte Davout, aki azt valóban elfoglalta. A franciáknak egyéb ki- különítéseket is kellett végezniük, különösen Tirolban, ahol az Andreas Hofer vezette felkelés je- lentett komoly erőket lekötő, nehéz harcokat.

A hosszas csapatösszevonás és műszaki előkészítés után Napóleonnak július első napjaiban si- került seregének zömével átkelni a Dunán. Így kerülhetett sor július 6-án a wagrami csatára, mely- ben ismét érvényre jutottak a francia császár fölényes harcvezetői képességei és döntőnek bizonyuló győzelmet aratott az osztrákok felett. Károly főherceg ugyan hadseregének egy részével képes volt szervezeten visszavonulni, de Znaimnál kialakult kisebb ütközetek, már csak a tárgyalások szükségességét erősítették meg Ferenc császár híveiben. A háborút a bécsi béke zárta le.

Az 1809. évi háború lezárultával Európában — a megtámadhatatlan Angliát kivéve — egy olyan hatalom maradt, mely nem volt hajlandó együttműködni a franciák császárával, Oroszország. Napóleon két éven keresztül készítette elő az oroszok elleni háborúját. Tisztában volt a hadseregé- re váró nehézségekkel, ezért óriási energiát fektetett az előkészítésre, a feltételek lehető legmaga- sabb szintű biztosítására, melyek lehetővé teszik a gyors hadjáratokat. A háború elhatározásakor számításba vette, hogy seregének esetleg egészen Moszkváig kell előrevonulnia. Mivel Oroszor- számban helyi beszerzésre nem számíthatott — szokásától eltérően — alaposan előkészített hadá- szati alap megteremtését rendelte el. A Viztulanál berendezett raktárhálózat egyes váraiba főleg német területekről vásárolt élelmiszereket halmoztak fel. A hadműveletek során a raktáraknak Kovno, Vilna, Minszk vonalába kellett előretelepülniük. A készletek szállítására óriási „vonat-test”- et állított össze. Csupán Poroszország a következő készleteket szállította a raktárakba: 600 000 q búza és rozs, 6 millió mérő zab (ha ún. pozsonyi mérőt veszünk az 62,5 liter), 650 000 q széna, 750 000 q szalma, 24 000 q rizs, 2 millió üveg pálinka, 2 millió üveg sör, 44 000 ökör, 15 000 ló, 36 000 szekér fogattal, 6000 q lőpor, 3000 q ólom. A többi német fejedelemségből arányosan, il- letve Ausztriából és Lengyelországból hasonló mennyiséget hordtak a raktárakba. A minszki rak- tárban, orosz kézre kerüléskor 4 millió hadtáp adagot, a vilnaiban 3 600 000 adag mellett 9 millió adag pálinka és sör volt.

Napóleon a tél nehézségeit is igyekezett figyelembe venni. Megfigyeléseket végeztetett és ezek alapján a hadjáratot még a zord időszak beköszönte előtt szükségesnek vélte befejezni.

A francia hadsereget Napóleon a szövetségesek bevonásával igyekezett olyan méretűre duzzasztani, hogy a kiküldetések, biztosítási és helyőrségi feladatok ellátására hátrahagyott csapatok mellett elég ereje legyen a minél hamarabb remélt döntő csata megvívására. Bevonta a hadjárat végrehajtásá- ba a poroszokat éppúgy, mint az osztrákokat, a német szövetség és Itália országait is. Mindösszesen 480 000 emberrel, közte 60 000 lovassal és 1 240 löveggel indult oroszországi hadjáratára.

Napóleon bármekkora erőfeszítéseket tett is a háború előkészítésére a hatalmas tér, az időjárási viszonyok, illetve az orosz fél háború alatt kialakult hadászati koncepciójának sikeres végrehajtása a vállalkozás kudarcát hozta. Az alig több, mint 200 000 fős orosz sereget nem sikerült döntő csa- tára kényszeríteni, ami a gyors lefolyású háború lehetőségének megszűnését eredményezte. Az idő múlása pedig az oroszoknak kedvezett, a halálos csapdából Napóleon nem vezethette ki nagy had- seregét, így alig néhány ezer fő tért vissza e kalandból.

Napóleon legyőzhetetlenségi mítosza a nagy hadsereggel együtt eltűnt, ami nyilvánvalóan fel- bátorította és újabb háború indítására készítette ellenfeleit. A poroszok rövidesen az oroszokhoz pártoltak, 1813. április 5-én Möckernél már közösen harcoltak Jenő itáliai alkirály csapatai ellen. Az eldöntetlen küzdelmet Napóleon újonnan szervezett seregének megjelenése változtatta meg. Május 2-án Lützen mellett, május 20-án és 21-én Bautzennél győzte le a szövetségeseket. A hely- zet azonban nem javult, mert a legtöbb európai állam csatlakozott a Napóleon elleni szövetséghez. Több hadsereg több irányból támadva, a francia hadsereg egyes részeire sorra mérte a vereségeket. Napóleonnak azonban mégis sikerült összevonni erejét, ami azonban azt jelentette, hogy a szövetsé- ges erők is egyesültek, így került sor október 16-án a lipcsei csatára. A meggyőző erőfölény elle- nére a szövetségesek nem tudtak sikert aratni, viszont két nappal később, amikor újabb erősítés érkezett, Napóleon kénytelen volt visszavonulni Franciaországba.

1814-ben a szövetségesek már 640 000 főt állítottak ki, a főleg újoncokból álló 220 000-es francia sereggel szemben. A hadszíntér ezúttal már Franciaország területén volt. A több irányból támadó szövetséges seregek ellen Napóleon több részsikert ért el, de az előrenyomulásukat nem akadályozhatta meg. A császár április 12-én leköszönt.

A francia restauráció korántsem hozta meg a várt nyugalmat az ország számára. Amikor Elba szigetéről Napóleon visszatért, a franciák szinte tárt karokkal fogadták. 1815. március 1-én lépett fel ismét Napóleon a történelem színpadára és kezdődött el száz napos uralma.

Az európai hatalmak Napóleon újbóli megjelenésének hírére azonnal újabb koalíciót alakítottak és 650 000 ember elindult Franciaország felé. Napóleon néhány hét alatt szintén felállított egy fél milliós hadsereget, melyből azonban egyelőre csak 124 000 főt alkalmazhatott legveszélyesebb ellenfelei, az angol Wellington és a porosz Blücher ellen. Szándéka az volt, hogy a szövetségesek ezen két hadvezére által vezetett hadsereg közé ékelődjék és először a poroszokat, majd az angolo- kat győzi le.

Június 10-én a Ligny melletti csatában megtörtént az első szerencsés lépés, Napóleon a két se- reg közé ékelte seregét. Blücher középhadát áttörve a porosz sereget legyőzte, miközben Ney Quatre-Bras mellett az angolokat foglalkoztatta.

Wellington június 18-án Saint-Jean mellett foglalt állást. Az angol fővezér a franciák közeled- tének hírére Blüchertől 25 000 fős segítséget kért, a porosz vezér azonban egész hadseregével jött. Így alakult ki a waterlooi csata, melyben a francia sereg döntő vereséget szenvedett. Napóleon sor- sa végleg eldőlt. Június 29-én Blücher 60 000 fővel, Wellington 50 000 fővel ismét Párizs előtt állt, mely július 3-án ismét kapitulált. Szeptember 16-án megkötötték a Szent Szövetséget, mely hosszú időre biztosította Európa számára a békét. Napóleon Szent Ilona-szigetére száműzték, ahol 1821-ben halt meg.

NAPÓLEON HADMŰVÉSZETE

NAPÓLEON HADÁSZATA

A Napóleont megelőző kor hadászatát teljes egészében az ellátás biztosíthatósága határozta meg. A hadseregek minden szükségletüket magukkal vitték, ennél fogva raktáraiktól, bázisaiktól függték, s így érzékenyek voltak az ezek ellen irányuló hadműveletekre. Nem az ellenséget keresték, hanem annak utánpótlását kívánták megakadályozni, s így saját veszteségek nélkül akarták őket területfeladásra bírni. A hadjáratok így viszonylag szűk területre szorítkoztak.

Ezt a szemléletet Napoleon teljes egészében félre tette és elővette azt a már régebben is használt hadművészeti alapvetést, hogy az erők egyesítésével az ellenség fő erejét kell megtámadni, a győzelmet minden eszközzel ki kell vívni és a lehető legteljesebb mértékben kiaknázni. Napoleon nem csupán győzelemre törekedett, hanem mindig az ellenség megsemmisítésére. E cél elérésére erőforrásait teljes egészében felhasználta. Erről a következőket mondta: „*Sohasem lehetek elég erős ahol a döntést keresem, mindent összevonok, amit csak elérhetek.*” E szemlélete már 1796-ban megfigyelhető, amikor Milánóban kijelentte: „*A hadművészet lényege abban áll, hogy a gyengébb hadsereggel rendelkező egy ponton ott, ahol támadni akar, vagy ahol őt támadják, több erővel rendelkeznek, mint az ellenfél.*”

A döntés eléréséhez, a csapatok kellő időben való egyesítéséhez, az oly nagyon fontos súlyképzéshez viszont gyors menetekre volt szükség. „*Háborúban csak három dolgot ismerek: naponta tíz mérföldet menetelni, harcolni és pihenni.*”

A másik fontos tényező, mely Napoleon sikereit lehetővé tette, a gyorsaság. Tisztában volt vele, hogy az elhúzódó háború a nagyobb tartalékokkal, hadsereggel rendelkező félnek kedvez, így az erőket a lehető legcélszerűbben és leggyorsabban kell alkalmazni. „*Egy csatában döntő: a haditapasztalat, a nagyobb küzdőképesség, jobb fegyelem és tehetségesebb vezér. Mindez pótolni tudja a számbeli fölény hiányát. De hosszabb háborúban a kisebb harcok létszámot végeredményben mégis csak legyőzi a nagyobb létszámú haderő.*”

Napoleon a teljes győzelem kivívása érdekében minden eszközt felhasznált, nemcsak a katonát, hanem politikai vonatkozásban egyaránt. Államférfiként határozta meg a háborúk célját és tulajdonképpen ez okozta a veszét is. Amikor már politikai céljai elrugaszkodtak a realitásoktól, akkor azokat már hadvezérként sem tudta megvalósítani. Mindez a gyorsan elért korlátlan hatalmából eredt, mely jellemét eltorzította és ezzel együtt vesztette el politikai és hadvezetői józanságát is. Pedig éppen ő mondta, hogy: „*A háborúban elsősorban józan, természetes észjárás kell. A tábornokok akkor hibáznak a legtöbbet, amikor nagyon okosak akarnak lenni. A hadművészet nagy és egyszerű, mint minden fenséges.*”

A gyors lefolyású háborúk gyors manővereket, átcsoportosításokat kívántak. Ezek a gyorsan végrehajtott menetektől függték. A gyorsaságot a lehető legtöbb útvonal igénybevételével, a csapatok mozgásának megszervezésével lehetett elérni. Ennek biztosítására Napoleon olyan hadtesteket szervezett, melyek huzamosabb ideig képesek voltak önállóan működni. Önállóságuk viszont leginkább a parancsok, intézkedések minél gyorsabb, célszerűbb végrehajtásában merült ki. Az 1800-ban először alkalmazott hadtestekkel kapcsolatban Napoleonnak az volt a véleménye, hogy azokat erős kézzel kell irányítani. A hadtestparancsnokokat rendszerint nem engedte önállóan cselekedni, akik egyébként is inkább a tett emberei voltak, komolyabb képzettséggel általában nem rendelkeztek. Ennek hiányát 1812-ben már egyértelműen érezhette, amikor hadserege annyira megnőtt, hogy egyedül nem vezethette. A következő évben már ezt jegyezte fel: „*Ahol győzni akartam, magamnak kellett jelen lennem. Ez volt a gyengém. Tábornokaim közül egy sem volt ké-*

pes önálló vezetésre.” Valójában azonban Massena, Soult, Davout is képes volt önállóan sikeresen vezetni hadtestét, a többiek azonban inkább egyéni hősiességükkel, feltétlen hűségükkel, pompás egyenruhájukkal és egymás közötti viszálykodással tűntek ki. Murat-ról a következőket nyilatkozta Napoleon: „*Hős a csatatéren, de mihelyt nem lát ellenséget, olyan gyáva lesz, mint egy asszony vagy egy pap. Hiányzik az erkölcsi bátorsága.*”

A hadtestek tevékenységének irányítása viszont — különösen ilyen körülmények között — olyan komoly feladattá vált, melyet egy ember, még segédtsíztjeinek bevonásával sem végezhetett el. Ezért vált alapvető fontosságúvá az ún. tábornoki munka, mely rendkívül sokrétűvé vált. Bár Napoleon előszeretettel tanulmányozta a térképet, jelölte ki a menetvonalakat, állomásokat, átkelési helyeket, ezeknek parancsba öntése a Berthier tábornok vezette tábornok feladata volt. A fővezér instrukciói alapján a tábornok intézkedett a hadrendre és megadott a menetekkel kapcsolatos minden szükséges adatot. A kiadott parancs érintette a menetvonalakat, a menetcélt, a naponta elérendő állomásokat, a táborozás rendjét, az ellátás szövevényes területeit, meghatározta a raktárak, műhelyek, segélynyújtó helyek és kórházak helyeit, a menetbiztosító erők nagyságát és feladatait. Minden olyan akadályt el kellett hártania, mely a meneteket bármi módon akadályozta. Külön intézkedett a műszaki csapatoknak — ha kellett a polgári hatóságok bevonásával — az utak megfelelő állapotba hozására, a szükséges hídanyag biztosítására. Vagyis a tábornoknak mindenre kiterjedő figyelmet kellett tanúsítania, hogy a csapatok időben a megfelelő helyen legyenek. A csatatéren a tábornoki munka már rendszerint csak futárfeladatokról állt, itt Napoleon személyesen vezetett, sokszor még parancsok sem készültek.

Miként a tábornok kiemelt feladata a vonuló hadseregről való teljes gondoskodás, úgy ezt Napoleon szinte minden szintű politikai, közigazgatási és katonai vezető feladatává is tette. A hadsereg ellátás vonatkozásában visszatért egy már elfeledett megoldáshoz, vagyis hogy a hadszíntér feladata a hadsereg eltartása. Beszerző tisztjei járták a vidéket és vásároltak fel minden fellelhető élelmet, szedték a hadisarcot. A katonák számára vásárlási lehetőséget biztosítottak, illetve feltöltötték a szállító szekereket.

A hadászat tehát függetlenné vált az ellátástól, ami olyan szabadságot eredményezett, mely hatalmas távlatokat nyitott. Ennek szinte tökéletes kihasználása jellemezte Napóleont. A gyorsan végrehajtott hadjáratok az ellenséget döntő csatára készítették. Ennek megvívására több mód is adódott. Az előszeretettel alkalmazott hadászati átkarolás már biztosította, hogy az ellenség valamelyik szárnyát, vagy oldalát támadja meg és lehetőleg kényszerítse hadászati összekötő vonalai elhagyására. Hadászati áttörést csak ritkábban alkalmazott, ezek — az 1796-os montenottei kivételével — rendszerint nem is hozták meg a várt sikert.

A védelmi jellegű hadászati elképzelés Napoleon szótárában valószínűleg nem is szerepelt. Természetesen volt olyan eset, hogy védelemre szorult, viszont az első adandó alkalommal átment támadásba. A kezdeményezés átvételére legkitűnőbb példa az 1809. évi hadjárat során Regensburg környékén lezajlott hadművelet. Oroszországban hasonlóra már nem volt lehetősége, nem hogy támadásra, de még védelem kiépítésére sem.

Napoleon vesztes oroszországi hadjárata után az orosz és porosz csapatok előretörését Jenő királynak kellett megakadályozni az Odera és az Elba mentén. Ekkor fejtette ki eddigiektől teljesen eltérő véleményét a folyóvédelemről: „*A folyó mindig csak halogató akadály, mely néhány napra fel tudja tartoztatni az ellenséget. Az átkelést végleg megakadályozni csak úgy lehet, ha hídőkben erős erőket tartunk készenlétben az ellenséges parton, melyekkel támadunk, mihelyt az ellenség megkezdí az átkelést. Ha komoly védelemről van szó a legveszélyesebb, ha a folyam innenső partját szálljuk meg, mert ha az ellenség valahol átkelt — és ez valahogyan és valahol mindig sikerülni fog — akkor a védőt széles arcvonalban találja, melyből nem tud idejében egy pontra gyülekezni.*”

A hadászati felderítés a napóleoni hadművészetben különösen fontos szerepet kapott, hisz a császár előre elkészített részletes tervekkel szinte sohasem rendelkezett. Elhatározását mindig aszerint hozta meg, amit a kialakult helyzet adott, tehát lehetőleg pontos értesülésekkel kellett rendelkeznie az ellenség helyéről, erejéről és céljairól. A hírszerzés, kémkedés adatait, a lovasság által végrehajtott nagyszabású felderítő tevékenység egészítette ki.

A hadjáratok utolsó fázisa sokszor a nagyszabású, hadászati jellegű üldözés volt. A csapatok talán ebben a fázisban meneteltek a legtöbbit, miként ezt, az ismertetett 1806-os poroszok elleni hadjáratban is láttuk.

Napóleon saját hadvezetői ténykedéséről a következőket vallja: „Nincs nálam kishitűbb ember, ha haditervet dolgozok ki. Minden veszélyt túlzottan és a lehető legfeketébben látok. Valóságos lázas izgalomban vagyok. Ez természetesen nem akadályoz abban, hogy környezetem előtt jókedvűnek mutakozzam. Ha azonban elhatározásom megvan, akkor mindent elfelejtek és csak arra gondolok, ami a sikert előmozdítja.” Napóleon csatáihoz is sokszor kész terv nélkül fogott, sőt néha az ellenség helyzetéről is csak kevés információval rendelkezett. Ez magyarázza, hogy mindig nagy tartalékokat képezett. A helyzet felismerése után viszont gyorsan reagált és azonnal kialakította saját elképzelését.

VÁRAK SZEREPE A NAPÓLEONI HADMŰVÉSZETBEN

Napóleon háborúinak időszakában átértékelődött a várak szerepe is. Erről a következőket vallotta: „...minden emberi mű végül is korlátolt; tűzérés, pénz, jó tisztek és tábornokok mindez csak véges számban áll rendelkezésre és ha kénytelenek vagyunk szétforgácsolódni, sehol se leszünk erősek.”

Napóleon elrendelte néhány vár kiépítését, de ezek már új elvek szerint épültek. A vár legfontosabb feladatává a tábori hadseregek támogatása vált. Hatalmas erődövek alakultak ki, melyek magukba fogadhattak akár egy hadsereget, illetve annak készleteit. Ugyanakkor lejárt azon háborúk kora, melyek fő célja az ellenség várainak elfoglalása volt.

A várak, erődök ellen felvonuló csapatok célja a háború, a hadjáratok menetétől, a rendelkezésre álló erőktől, eszközöktől függően változott. E szerint lehetett megfigyelés, körülzárás, rajtaütés, megrohanás, bombázás és ostromlás.

A támadó fél a várakhoz érve rendszerint nem kezdte azt ostromolni csak akkor, ha az ellenségnek nem volt olyan ereje, mellyel a felmentést megkísérelhette. A várat egyébként csak megfigyelték, vagy körülzárták. A megfigyelés célja a kitörések megakadályozása, a vár ellátásának megnehezítése, illetve lehetetlenné tétele, valamint a hadjáratot továbbfolytató csapatok háta mögötti ellenséges tevékenység kizárása volt. A megfigyelő erők tevékenységét úgy szervezték, hogy folyamatosan foglalkoztassák a védőket, azok mindig a védelmi rendszabályokkal legyenek elfoglalva, lehetőleg ne tudjanak kapcsolatot tartani a külvilággal. A végrehajtáshoz elsősorban lovasságot alkalmaztak nagyobb számban.

A körülzáráshoz a védőket meghaladó létszámban jelölték ki erőket, mely rendszerint lovassággal és tűzérséggel megerősített gyalogságot jelentett. Célja a vár teljes elzárása volt, kiéheztetés, illetve annak elérése, hogy a védők kilátástalannak érezzék a vár védelmet. A támadó csapatok a vár közvetlen közelében helyezkedtek el, de a vár lövegek hatótávolságán kívül. A körülzárást rendszerint összekötötték a vár lövetésével és bombázásával is. A bombázást a lakóépületek, raktárak, polgári létesítmények pusztítására, rombolására alkalmazták azért, hogy a lakosságot, az őrséget demoralizálják, a vár esetleges átadására kényszerítsék. A körülzárás a végső célját csak rendkívül hosszadalmas tevékenységgel érthette el, így az általában a főerők beérkezéséig (az ostrom megkezdéséig), illetve a felmentő sereg közeledéséig tartott. A várostromhoz rendszerint csak akkor fogtak a hadseregek, ha az ellenség főerejét megsemmisítették vagy, ha a vár el nem kerülhető útvonalat, folyót zárt le. Ugyancsak ostromhoz fogtak, ha a körülzárás a lekötött erők nagysága miatt célszerűtlen volt, ha a hely felhasználása szükségesnek bizonyult a további támadó hadjáratához, esetleg szükség volt a várható zsákmányra, vagy az adott területet huzamosabb ideig meg kívánták őrizni.

A várostrom megkezdése azonban csak akkor volt célszerű és attól csak akkor lehetett sikert várni, ha több feltétel is érvényesült. Ezek közül a legfontosabb az erőd nagyságával arányos ostromtűzérés megléte, az ostromlók legalább háromszoros erőfölénye volt. Az ostromot az ostromsereg parancsnoka irányította, szorosan együttműködve a memőkkari főnökkel és a tűzérparancsnokkal.

HARCÁSZAT A NAPÓLEONI HÁBORÚKBAN

A francia forradalom alatt kialakult új harcászat Napóleon tevékenysége révén tökéletesedett. Az oszlopharcászat adta lehetőségét szinte tökéletesen használta ki, különösen, ami a súlyképzést, tartalékképzést jelenti. Ez tette lehetővé, hogy csak a legkritikább esetben alkalmazta a nagy veszteségekkel járó frontális támadást.

A gyalogság harcászata sokáig nem változott, viszont 1809-ben a csatárharcot folytató vonal mögé felfejlődött zászlóaljvonalak szinte teljesen eltűntek, helyette a zászlóaljak oszlopban maradtak és úgy rohamoztak. Ennek oka elsősorban a megfelelő képzettségű tisztek hiánya volt, illetve az, hogy nem állt rendelkezésre elegendő idő a legalapvetőbb kiképzésre. Az újoncok csupán az oszlopalakítást ismerték, így fordulhatott elő, hogy Aspernnél az osztrák tűzérséggel szemben oszlopban rohamoztak a franciák. 1813-ban pedig már az oszlopok is egymás mellé kerültek, a szükséges támogatást egymásnak adták, illetve így még egyszerűbb volt a vezetés. Az alakzatot a térközökbe állított lövegek erősítették meg. Mindez ekkor már szükségmegoldás volt, nagyon távol az optimálistól.

Sajátos képet mutatott az egyiptomi hadjárat, ahol a mamelukok lovassága ellen tömör négyszögeket kellett alakítani. Ezeket a támadások rendszerint megtörték. Kezdetben egész hadosztályok alakítottak négyszögeket, a tűzérés a sarkokra került, a lovasság és a málya a négyszög belsejébe. Később kisebb zászlóalj négyszögeket alakítottak, ugyancsak zártabb lett a lovasság harcrendje is. E négyszög továbbiakban a gyalogság védelmének alapját képezte.

A gyalogság sikeres tevékenységére csupán akkor lehetett számítani, ha széleskörűen együttműködik a másik két fegyvernemmel. Ebben különösen nagy feladat hárult a tűzérésre, melyre Napóleon nagy figyelmet fordított. Hat-nyolc lövegből útegeket szervezett, melyek a hadosztályok állományába kerültek. Egy hadosztály két-három, a fegyvernemnek megfelelő, lovagió- vagy gyalogúteggel rendelkezett. A tűzérés feladata a harc előkészítése volt, illetve a folyamatos támogatás volt. A napóleoni gyakorlat a tűzérést előszeretettel vonta össze és alkalmazta tömegesen a döntőnek vélt helyen. A lovasság esetében szintén a tömeges alkalmazást figyelhetjük meg. Lovas-hadosztályokat, sőt hadtestet állítottak fel, mely a hadvezér lehetőségeit jelentősen megnövelték. Ugyanakkor a gyaloghadosztályok is rendelkeztek némi lovassággal, mely a kötelék számára kellő önállóságot biztosított. A lovasság feladata a felderítési és biztosítási feladatok mellett a csata eldöntése, vagy a siker kifejllesztése is lehetett.

A NAPÓLEONI HADSEREG KIEGÉSZÍTÉSE

A hadsereg kiegészítésénél Napóleon elvileg az 1798-ban bevezetett összeíró rendszert megtartotta, mely a húsz-huszonöt év közöttiekre vonatkozott. Amikor azonban háborúra készült egy, esetleg két megelőző évjáratot is behívatott, vagyis a tizenhét-tizenkilenc éveseket. De az is előfordult, hogy pótlólagos behívást rendelt el az otthon maradottak részére. Napóleon ugyanakkor az évek múlásával egyre nagyobb mértékben támaszkodott a szövetségesek erőforrásaira.

HADMŰVÉSZET A NAPÓLEONI HÁBORÚK UTÁN

A napóleoni hadművészet rendszerbe foglalása már háborúk folyamán megindult. Különösen az ellenfelek katonai vezetői igyekeztek megfejteni a francia hadsereg sikereinek a titkát. Köztük a legkiemelkedőbb kétségtelenül Károly főherceg volt.

Károly főherceg hadvezér, hadseregszervező és teoretikus volt. 1792-től vett részt a háborúkban, ahol többször kitüntette magát. 1797-ben Itáliában került először szembe Napóleonnal és nem kis eredményként könyvelhette el, hogy nem szenvedett döntő vereséget. A következő években a Rajna menti hadsereg fővezére volt. 1800 decemberében megbízást kapott a császártól, hogy a többszörösen megvert osztrák sereget szervezze át, tegye ütőképessé. A hatalmas munka még folyt, amikor — a főherceg ellenvetése ellenére — 1805-ben az osztrák hadsereget ismét a franciák ellen küldték. Az eredmény katasztrófális volt. 1809-ben már jobban szerepelt az osztrák sereg, de még mindig nem volt itt az ideje a háborúnak. Mindenesetre a politika e mellett döntött és Károly főherceget tette meg fővezérré. Neki sikerült Aspernnél legyőznie Napóleont, ami nagy dicsőséget jelentett számára, még akkor is, ha néhány héttel később Wagramnál súlyos vereséget szenvedett. A háború elvesztése után visszavonult a hadvezetéstől, de a közéleti szerepléstől is és csupán írásban foglalkozott hadművészeti kérdésekkel.

Károly főherceg helyesen értelmezte a francia forradalom tanulságait. Korszerűtlennek és elvetendőnek tartotta az abszolút monarchiák eddigi hadseregszervezési és alkalmazási elveit és gyakorlatát. Reformjaiban szerette volna bevezetni a köteleességszerű katonáskodást. Harcászati téren szintén hamar rájött, hogy milyen előnyei vannak az új oszlopharcászatnak a hagyományos vonalharccal szemben. A hadászatban a támadó, döntéskereső hadjáratok híve volt, még akkor is ha 1809-ben hamar engedte kicsúszni kezéből a kezdeményezést.

Reformjának fontos eleme volt, hogy meg kell újítani a hadsereg vezetését. A főszállásmesterei karból igazi tábornokot szervezett, ahol képzett tisztek szolgáltak. Egyáltalán a tisztek képzésére és továbbképzésére nagy hangsúlyt fektetett, különösen a hadtörténelem oktatását tartotta fontosnak. 1807-ben megalapította az Österreichische Militärische Zeitschrift című katonai újságot. Munkáiban megpróbálta a háború törvényszerűségeit meghatározni, óvott azonban attól, hogy ezeket sematikus módon alkalmazzák. Elveit a napóleoni háborúk tapasztalataiból vonta le, következtetései helytállóak és előremutatóak voltak.

Napoleon hadseregét és sikereit belülről láthatta az a Henry Jomini, akit talán a hadtudomány első modern elméleti stratégyájának tarthatunk. Jomini 1779-ben Svájcban született, banktisztviselő volt, majd a francia hadsereg önkéntese. Az akkor folyó forradalmi háborúkról egy emlékiratot írt, mely Napoleon tetszését is megnyerte. A ranglétrán gyorsan emelkedett és zászlóaljparancsnokból néhány év alatt hadtest tábornoki főnök lett, vezérőrnagyi rendfokozatban. Az oroszországi hadjárat idején Vilna katonai kormányzóává nevezték ki. A háború után — elsősorban Berthierrel szembeni állandó nézeteltérései miatt — kivált a francia seregből és az orosz hadseregben vállalt szolgálatot. Itt 1859-ig tevékenykedett, majd visszatért Franciaországba és III. Napoleon katonai tanácsadója volt az 1869-ben bekövetkezett haláláig. A krími háborúban még fontos szerepet játszott.

Munkáiban a tudományosságra törekedett, egyedül, rendkívül pontosan és szakszerűen dolgozott. Fő kérdésként nem azt jelölte meg, hogy mi a háború, hanem hogyan kell azt vezetni. Elsősorban harcászattal és hadműveletekkel foglalkozott, de szinte kizárólag támadás szempontjából. Tizenkét változatot állított fel támadó harcrendre.

Fő művében, A hadművészet kézikönyvében („Précis de l'art de la guerre”) a következő területekkel foglalkozott: a háború politikája, a háború filozófiája, a hadászat, a magasabb harcászat és a csaták, a hadműveletek, a logisztika, mely a csapatok mozgásának gyakorlati művészete. Ez

utóbbit különösen fontos területként kezelte. A hadászatot úgy határozta meg, mint az erők alkalmazásának művészetét a hadszíntéren. A harcászat viszont szerinte az erők legtökéletesebb kihasználásának művészete. Magasabb harcászatban az ütközetek kombinációját és irányítását, azaz a szemben álló két hadsereg döntő csatáját, elemi harcászatban pedig a csapatok harcrendbe való felállítását, az alegységek és katonák tevékenységének irányítását értette. Ezen és más kifejezések magyarázatával tulajdonképpen megteremtette a máig használatos katonai terminológia alapjait.

A napóleoni háborúk utáni korszak kétségtelenül legnagyobb katonai teoretikusa Clausewitz volt.

Carl von Clausewitz 1780. június 1-én született egy szegény nemesi családban, a németországi Burgban. 1792-ben már jelentkezett katonának, a potsdami gyalogezredhez került kadétnak, vagyis tisztjelöltnek. A fiatal embernek nem adatott meg, hogy békés körülmények között készüljön a tiszti pályára, ugyanis már bevonulása évben kitört a háború. A szövetségesek által indított hadjáratban természetesen részt vett a potsdami gyalogezred is. A fiatal kadétek zászlótartóként küzdöttek végig — már aki túlélte — ezt és a következő évek háborúit. Clausewitz nem csak túlélte ezeket, hanem becsülettel meg is állta a helyét. Ennek elismeréseként 1793-ban előléptették zászlóssá, majd 1795-ben kinevezték hadnaggyá.

Poroszország 1795-ben kilépett a háborúból, Bazelben békét kötött Franciaországgal. A békeidőszak tiszt feladatai nem róttak túlzott megterhelést Clausewitz hadnaggyra, így bőven maradt ideje arra, hogy kedvenc időtöltésével, olvasással foglalkozzon. Az ekkor készült minősítések megbízható, törekvő, magát állandóan művelő kiváló tisztnek jellemzik.

A folyamatosan kiváló minősítések eredményeként 1801-ben a berlini hadiakadémiára vezényelték, amellyel pályafutásának meghatározó időszaka vette kezdetét. Különösen nagy hatást tett rá az iskola parancsnoka Gerhard von Scharnhorst alezredes, akit mesterének, barátjának tekintett. Az iskola padjain kívül is általában a hadtudománnyal foglalkozott, annak különböző irányú megközelítéseivel. Tagja lett a Scharnhorst által alapított Katonai társulatnak.

Clausewitz 1803-ban fejezte be a hadiakadémiát, másodmagával a legjobb minősítéssel. Ennek és Scharnhorst támogatásának köszönhetően Ágost herceg adjutánsává, segédtsíztjévé nevezték ki. Ebben az időszakban kezdett el írni és ettől kezdve a tollat alig tette le kezéből.

A herceg oldalán szolgált 1806-ban is — immáron kapitányként —, amikor kitört a francia—porosz háború. A vesztes háború után Ágost herceggel együtt Franciaországba internálták. Az internálás persze a hercegre vonatkozott, de ő vitte magával segédtsíztjét.

Az internálás 1807 végén ért véget, novemberben már ismét Berlinben volt. Ezt követően Königsbergbe, a porosz kormány székhelyére került, ahol 1809 februárjától a hadügyminisztérium Katonai osztályának irodavezetője lett. A következő évben élete nem várt fordulatot vett. Franciaország szövetségre kényszerítette Poroszországot egy Oroszország elleni háborúra. Clausewitz tiltakozásul jelentkezett az orosz hadseregbe, ahol az 1812-es háborút csapattisztként harcolta végig. Ugyanakkor tevékenyen részt vett abban is, hogy a porosz hadsereg átálljon az orosz haderő oldalára. A porosz uralkodó a háború után nem vette vissza a hadseregbe, ezért az 1813-as Napoleon elleni háborút a cár hadseregében szolgáltá végig.

Clausewitz 1815-ben ölthette magára a porosz hadsereg ezredesi egyenruháját, áprilisban hadtest-tábornoki főnök lett. Ebben a minőségben ott volt Waterloonál.

A háború lezárulása után a Rajna-menti porosz hadsereg tábornoki főnökévé nevezték ki Koblenzbe. 1818-ban tábornokká léptették elő és kinevezték a berlini hadiakadémia igazgatójává. Ebben a beosztásban 1829-ig maradt, ekkor kérte felmentését. Kérését méltányolták és kinevezték Breslauba tüzérségi felügyelőnek.

Nem sokáig ismerkedhetett azonban az új beosztásával járó feladatokkal, ugyanis 1830-ban kitört a lengyel szabadságharc. Ennek hatására Poroszország keleti határainak védelmére egy hadsereget mozgósítottak. A hadsereg parancsnokává August Neidhardt von Gneisenau tábornokot, tábornoki főnökké pedig Clausewitzet nevezték ki. A hadsereg alkalmazására azonban nem került sor, az orosz haderő a következő évre legyőzte a lengyel hadsereget. A szabadságharc leverése után a hadsereget leszerelték és Clausewitz is visszatért Breslauba.

Hazatérése után, a már korábban megromlott egészségi állapota nem javult és 1831. november 16-án meghalt.

Clausewitz a napóleoni háborúk utáni kor kétségtelenül legnagyobb hatású és sokszor legvitatottabb katonai gondolkodója. Hadtudományi vizsgálódásainak meghatározó törekvése volt, hogy kidolgozza a háború filozófiáját és teóriáját és erre építve határozza meg a gyakorlat mibenlétét. Ez utóbbi pedig nem más, mint a Napóleon előtti hadművészet bírálata, a napóleoni gyakorlat elemzése és sokoldalú következtetések levonása.

Clausewitz klasszikussá vált mondása, hogy „a háború a politika folytatása csupán, csak hogy más eszközökkel”. A cél politikai feladatok teljesítése, a háború ennek eszköze. A háború tehát mindig függ a politikától, hiszen „a politika szüli a háborút.” Ezen összefüggés tisztázása azért is fontos, mert ezáltal válhat világossá, hogy a háború a társadalom ügye, amit a nagy francia forradalom háborúi bizonyítottak legjobban. Az emberi és polgári jogok elismerése az egész társadalmat bevonta a politikába, így nyilván a háborúba is.

A háború, mint eszköz „az erőszak ténye, mellyel az ellenséget a saját akaratunk teljesítésére kényszeríteni igyekszünk.” Olyan erőszak melyben nincsen határ, viszont van szenvedély és gyűlölet. De szolgálja a háborút az emberi műveltség, a tudomány is. Mindez együtt azonban állandó bizonytalanságot és véletlenszerűséget eredményez, melyek minden elméleti megközelítést, számvetést semmisé tehetnek, ezáltal a szerencse, vagy balszerencse meghatározó jelentőséggel bír. Clausewitz viszont úgy gondolja, hogy a hadvezér „génusza” az az elem, mely a véletleneket háttérbe szoríthatja.

A porosz teoretikus a háború céljának egyértelműen a harcot tekinti, teljesen elveti a korábbi, metodizmus névvel illetett hadviselést. A harcot középpontba állítva meghatározta azon területet, mely a harc feltételeit és körülményeit biztosítja. Így jutott el a hadművészet kategóriáinak újraértelmezéséig. A hadművészet körébe tartozónak tartja „azon tényezőket... melyek a haderő létrehozásában fáradoznak, szóval a besorozást, felfegyverzést, felszerelést és begyakorlást.” Szűkebb értelemben viszont szerinte a hadművészet nem más mint a hadvezetés. Ennek két szintjét különbözteti meg: „a harcászat ama tan, mely a küzdő erőknek a harcra alkalmazását, a hadászat pedig, mely az ütközeteknek a háború céljaira való felhasználását foglalja magába.” A harchoz közvetlenül kapcsolódó fogalmaknak tartja a menetet, a táborozást, a laktáborozást (hosszabb idejű táborozást), viszont az ellátást, az egészségügyet, a fegyverzeti ügyeket a hadsereg fenntartásával kapcsolatosnak.

A hadászat elemeinek meghatározásánál különösen nagy hangsúlyt fektet az erkölcsi tényezőkre, melyek közé, mint legfontosabbak, a következőket sorolja: „a hadvezér tehetsége, a hadsereg harci erényei és a hadsereg nép- vagy nemzeti szelleme.” A hadászatot befolyásoló további elemként elemzi a hadsereg nagyságát, a fegyvernemek arányát. Az erőviszony vonatkozásban elismeri annak érvényesülését, de ennél nagyobb fontosságot tulajdonít a „viszonylagos túlsúlynak, vagyis; túlnyomó erőknek a döntő pontra való ügyes vezetésének”. Hadászati értelemben is fontos elemként elemzi a meglepést és „cselek” alkalmazását.

Clausewitz az ütközettel foglalkozó részben tárgyalja a harcászatot. Az ütközetet gyűjtőfogalomként használja, melybe minden összecsapás beletartozik. E rész leghangsúlyosabb fejezete a döntő csatával foglalkozik. „...a döntés a főcsatában keresendő. Mindenkoron csak nagy győzelem szült nagy eredményt, és pedig a támadónál feltétlenül, a védőnél pedig többé-kevésbé.” A csata végeredménye a részütközetek eredményeiből alakul ki. A csatában a háború eldöntése a cél, amelyet rendszerint az ellenség megsemmisítésével lehet elérni.

Az ütközet kifejezésnek egy másik értelme is megjelenik, mégpedig kisebb kötelékek harcára használt fogalomként, szemben a csatával, mely az egész hadsereg harcát jelenti. Ebből adódóan a csata lehet közel egyidőben zajló ütközetek összessége.

Clausewitz a hadsereg szervezetének megállapításához két fontos szempontot vett figyelembe. A vezethetőség biztosítását, mely szükségessé teszi kisebb egységek létrehozását, de ezt kívánja a hatékonyság megteremtése is. A rendelkezésre álló erőt eredendően három részre kell osztani, egyre melyet előretolnak, egyre melyet előre nem látható feladatok megoldására tartalékolnak és a

legnagyobb csoportosításra, mely a kettő között helyezkedik el. De szükséges egy olyan felosztás is, mely a rendszerint egyidőben harcoló zöm tagolását jelenti, e szerint megkülönböztet közepet, jobb- és balszárnyat. Mindezt a harcászat teszi szükségessé, vagyis az alkalmazás. Vezetés szempontjából a hadsereget hadtestekre, hadosztályokra, dandárokra osztotta. A dandár nagyságát az határozta meg, hogy a parancsnok személyesen tudjon irányítani, ez hat, nyolc zászlóalj és egy nyolclöveges üteg lehetett. A többi esetben az osztószámot háromban határozta meg.

A porosz teoretikus vizsgálódásának tárgyát képezte a fegyvernemek optimális aránya is. Véleménye szerint „a gyalogság a főfegyvernem és ennek a másik kettő alá van rendelve.” A lovasság nagysága negyede, ötöde, esetleg hatoda a gyalogságénak. Tüzérség esetében az ezer emberre jutó lövegszámot három-öt között határozta meg.

Clausewitz munkájában behatóan foglalkozik a védelemmel és támadással különböző körülmények között. A védelmet hatékonyabbnak vélte, viszont fontosnak tartotta az aktivitást, vagyis „nem közvetlen pajzs, hanem olyan védelmi eszköz, mely ügyes csapásokból, ellenlökésekből áll”.

Clausewitz filozófiai mélységű munkáját egységes egésznek kell tekintenünk még akkor is, ha egyes fejezetei csak vázlatszerűek. Visszatükrözi azon gondolkodás módját, mely a dolgok belső összefüggéseit keresi. Az egyes kategóriák felállítását a tanulmányozás megkönnyítésének igénye teszi szükségessé, valójában az egyes elemek elválaszthatatlanok. A hadművészet ilyen komplex vizsgálata nyitotta meg az utat a XIX. és XX. századi változások felé.

A HADÜGY FEJLŐDÉSE 1815 UTÁN

A napóleoni háborúk után az európai országok hosszú időre békét kívántak teremteni. Ennek eszközeként alakult meg a Szent Szövetség, mely a hagyományos nagyhatalmak érdekeit képviselve igyekezett olyan rendet fenntartani, mely megakadályozza az államok közötti egyensúly megbomlását, a határok megváltoztatását, új államok alakulását. Ezt a célt azonban hosszú távon nem lehetett teljesíteni, hisz Napóleon katonái nem csak hódítóként, hanem olyan eszméket képviselve meneteltek Európa szerte, melynek hatása alól a népeket már nem lehetett kivonni. A liberalizmus eszméi célba vették a feudális abszolutizmust, helyette a szabadságjogok széleskörűen elismerő demokratizálódó államok megteremtésében látták az elérendő célt. A nacionalizmus eszméi pedig már nemzetekben gondolkodtak, fessegették a többnemzetiségű nagybirodalmak határait, de az azonos gyökerű népek is egyre nagyobb vonzást éreztek egymás iránt. Ennek köszönhetően a század közepéig a forradalmi háborúk váltak jellemzővé.

A Szent Szövetség helyzetét jól mutatják a görög szabadságharc eseményei. A görögök 1821-ben indítottak harcot a török elnyomás ellen. A török hadsereg leverte a felkelést és bár Törökország nem volt a szövetség tagja, a menekülő görög vezetőket Metternich, osztrák kancellár, a Szent Szövetség szellemi irányítója, elfogatta. Az európai közvélemény azonban a görög ügy mellé állt, aminek hatására a kormányok kénytelenek voltak megváltoztatni eddigi politikájukat. Anglia és Franciaország, szövetségben a balkáni tényérésre áhító Oroszországgal, a görögök segítségére sietett. Az angol és francia tengeri erők 1827-ben elsüllyesztették a török flottát, az orosz sereg pedig a Kaukázuson át, illetve a Balkán felé indított sikeres támadást. Mindezek következtében 1831-ben a londoni kongresszus kimondta Görögország függetlenségét.

A Szent Szövetség eszmeiségének érvényrejuttatása azonban sokáig mégis eredménnyel járt, így az 1830—31-es lengyel felkeléssel szemben, de különösen 1848-ban, amikor minden felkelést és szabadságharcot levertek.

A XIX. század második felében az európai helyzetet két új állam születésének folyamata tartotta szinte állandó feszültségben. A német és az olasz egységtörekvések új háborúkat eredményeztek, melyekben azonban — szemben a forradalmi háborúkkal — a hadművészet jelentős fejlődése következett be. A kor a porosz hadművészet újabb nagy korszakát hozta, így a következőkben ennek fejlődését vesszük vizsgálat alá.

A POROSZ HADÜGY FEJLŐDÉSE A XIX. SZÁZADBAN

A poroszok 1806-ban elszenvedett katasztrofális kudarca, a politikai és katonai vezetést egyaránt rádöbbenette arra, hogy a hadseregben alapvető reformokat kell megvalósítani. A rendkívül megalázó tilsiti béke egyébként is egy, szinte csak jelképes nagyságú haderő fenntartását engedélyezte. A 42 000 fős hadsereg aligha lehetett alkalmas egy Napóleon elleni újabb háború megindítására.

A mélypontot jelentő évek után Poroszország megkezdte a felemelkedést, mely nemcsak a hadsereg, hanem az egész nemzet számára minőségileg új fejlődési időszakot hozott. III. Frigyes Vilmos kétszer egymás után olyan liberális minisztereket jelölt az ország irányítására, akik a nemesek tiltakozása ellenére, keresztülvitték a jobbágyfelszabadítást, a polgároknak önkormányzatot adtak, vagyis megszüntették a porosz társadalom rendkívül merev struktúráját. Mindez kedvező feltételeket teremtett a társadalmi és gazdasági fejlődés további jelentős növekedéséhez. A hadsereg és a társadalom viszonya pedig más színezetet kapott.

A hadsereg újjáalakítására felállították a Katonai Újjászervezési Bizottságot, melynek vezetője Scharnhorst vezérőrnagy lett, munkatársai pedig többek között Gneisenau alezredes, Hermann von Boyen őrnagy és Clausewitz törzskapitány. Első lépésként a konzervatív, a változásokat ellenző tábormokoktól és tisztektől kívántak megszabadulni, amelynek eredményeként a tábormokok kétharmadát és a tisztok többségét eltávolították a hadseregből. A bizottság megszüntette a nemesek előjogait a tiszti pályán, sikeres vizsgák után polgári származásúak és kiemelkedő helytállás esetén, altisztek is a tisztok sorába léphettek.

Az új tisztikar kialakításának legfontosabb intézményei mégis a kadétiskolák voltak, ahol a leendő tisztok a gimnáziumi tárgyak mellett katonai ismereteket sajátítottak el. Ezekben az iskolákban a nemesifjak mellett a polgári származásúak is megjelenhettek. Ez utóbbiak számára azonban a tiszti pálya mégsem vált elég vonzóvá, egyrészt az alacsony fizetés miatt, másrészt a nehezen változó szellemiség miatt, mely továbbra is a nemesség elsőbbségét jelezte.

Az intézkedések egy másik nagy része azt célozta, hogy a tisztok és a legénység közötti hatalmas szakadék csökkenjen. Megszüntették a testi fenyítést, amely a társadalomban még általános volt. Megtiltották a külön tiszti teherhordó lovak tartását, mely a különállás egyik fő jelképe volt. A havi rendszeres zsoldfizetésre nagyobb figyelmet fordítottak, praktikusabb egyenruhát és felszerelést rendszeresítettek. A hadkötelezettek — legalábbis szolgálati idejük alatt — egyenrangú polgárokká váltak. A kiképzés is egyszerűsödött, teljes egészében átvették a francia gyakorlatot.

A hadseregszervezést is új alapokra helyezték. A tilsiti béke után bevezették az ún. „Krümper-System” nevű hadkiegészítési rendszert. Scharnhorst úgy rendelkezett, hogy az engedélyezett létszámon belül maradván, egy éves váltással képezzék ki a lehető legtöbb fiatalot. A rövidített kiképzést elegendőnek tartották a franciák elleni felszabadító háborúra. Ennek köszönhetően 1813-ra Poroszország valóban 120 000 főt tudott a szövetségesek oldalán felsorakoztatni.

1813. február 8-án Poroszországban már törvényi úton rendelték el az általános védkötelezettség bevezetését. A haderő ezt követően három részből állt, az első vonalbeli, tényleges hadseregből, a második vonalbeli milícia jellegű Landwehrből és a harmadik vonalbeli népfelkelő alakulatokból. Minden húsz és harminckilenc év közötti egészséges férfinak katonai szolgálatot kellett teljesítenie. Ebből három évet kiképzés céljából az elsővonalbeli alakulatnál, kettőt tartalékosként, majd tizenhárom évet a Landwehr kötelékében. Mindazon tizenhárom és negyvenkilenc év közötti férfinak, aki valamilyen oknál fogva nem teljesített katonai szolgálatot, háború esetén a népfelkelésben kellett részt vennie.

A népfelkelés feladata az országot megszálló erők elleni harc önállóan, vagy a hadsereghez, illetve a Landwehrhez csatlakozva. A népfelkelésből senki sem maradhatott ki, ha az uralkodó fegy-

verbe szólította a lakosságot. A népfelkelőkből századokat szerveztek, melyeknek esetenként kiképzést is tartottak. A hadsereg és a Landwehr egyébként rendszeresen tartott közösen gyakorlatot, mert a létszámbiányok miatt, a hadseregnek legalább tizenkét korosztályra volt szüksége. A gimnáziumot végzetek egy évig teljesítettek tényleges szolgálatot, feltéve, ha a szülők vállalták a fiú élelmézését és felszerelésének költségeit. Egy év szolgálat után rendszerint altisztként kerültek tartalékállományba.

A napóleoni háborúk lezárultával a hadseregátalakítás folyamata egyre jobban lelassult, majd beindult egy restaurációs folyamat, amit a nemesek pozícióinak javulása is jelzett. A polgári származású tiszteket nem nézték jó szemmel, akadályozták előmenetelüket, néhány ezredben nem is szolgálhattak. Ez alól talán csak a tüzérség volt kivétel, illetve a műszaki csapatok, ahol a szakutadás hangsúlyosabban érvényesült. A társadalom és a hadsereg közeledése megállt, sőt a katonaság ismét a királyi akarat feltétlen kiszolgálójává vált.

A fegyelem azonban mit sem változott, ennek legfőbb célja a kiképzés hatékonyságának biztosítása volt. A három, majd 1837 után csak két évre bevonult újoncokat elsősorban megtanították célzott lövés leadására, továbbá harcászati alakzatok felvételére, tábori szolgálatra, menetelni, táborot verni. Az igen eltérő képességű, származású és tudású újoncok kiképzettségi fokát közel egy szintre kellett hozni, mely megkövetelte az egyénnel történő foglalkozást. Így alakult ki a kiképzésnek az az egymásra épülő rendszere, mely későbbiekben általánossá vált. Az egyén kiképzését követte a raj, a szakasz, a század és a zászlóalj kötelékben történő begyakorlás. A leghangsúlyosabbá a század kiképzés vált és lassan arra a felismerésre jutottak, hogy a század-oszlopok, illetve század-oszlopvonalak a terepen általában jobban alkalmazhatóak és vezethetőek, mint a nagyobb kötelékek. A századok adott esetben könnyen alkothattak csatárláncot is. E harcászatot kezdetben az alacsonyabb beosztásban tevékenykedő tisztek látták célszerűbbnek, míg a felső vezetés idegenkedett e szétaprózott harcrend alkalmazásától.

A porosz hadseregnek azonban egyelőre nem volt módja, hogy gyakorlatban is igazolja újításainak helyességét. 1848-ban is csupán a berlini néppel került szembe, azonban királyi akaratból meghátrált. IV. Frigyes Vilmos uralkodása alatt a hadsereg szelleme ugyan romlott, viszont 1851-ben ő adott utasítást a hadsereg teljes átfegyverzésére, vagyis az ún. Dreyse-puska rendszeresítésére. Ez egy hátultöltős, kémiai gyújtású, huzagolt puska volt.

1858-tól a gyenge és egyre betegebb király helyett régensként, Vilmos herceg irányította az országot, egy liberális kormánnyal együtt. A hadügyminiszteri széket betöltő Albrecht von Roon, kihasználva a régens hadsereg iránti elkötelezettségét, még ebben az évben egy emlékiratot juttatott el hozzá, melyben egy újabb hadseregreform megindítását javasolta. Az emlékirat rámutatott arra, hogy a népesség nagyarányú növekedés ellenére az 1808-ban megállapított évi 40 000 fős újoncjutalék nem változott, így 23-25 000 fő teljesen kimaradt a kiképzésből. Javaslat szerint a bevonulók létszámát 63 000 főre kell emelni, az országot pedig célszerű lenne kilenc hadkiegészítési körzetre osztani, mely mindegyike egy hadtest kiállítására lenne képes. Ezzel a mozgósítás lehetősége is jelentősen javulhatna. Ugyanakkor a szolgálati időt tizennégy évre csökkentené, viszont ebből a tényleges idő három év lenne, míg a tartalékosként négy, a Landwehnről pedig kilenc évet kellene szolgálni.

A javaslatot Vilmos rövid vita után elfogadta, majd a következő évben az országgyűlés elé terjesztette. A liberális többségű képviselőház azonban elvetette a törvényjavaslat beiktatását, de a szükséges pénzt mégis a kormány rendelkezésére bocsátotta. A képviselők állásfoglalása a liberálisok és az uralkodó kapcsolatát jelentősen rontotta, ennek ellenére Frigyes Vilmos halála után, egy liberális kormány segítségével — a konzervatívok mellőzésével — Vilmos a parlamenttel királlyá koronáztatta magát. A politikai helyzet ezt követően ismét jelentősen változott. Annak ellenére, hogy a demokratikus elveket valló Haladáspárt a képviselőházi választásokon többséget szerzett, 1862. október 8-án a király, a konzervatív Otto von Bismarckot nevezte ki miniszterelnökké.

Bismarck legfőbb törekvése az volt, hogy Poroszországot a német egység megteremtőjévé tegye. Úgy látta, hogy az eddigi német politikai kísérletek kudarcot vallottak, az 1848-ban létrehozott birodalmi „frankfurti parlament” nem töltötte be a hivatását. Az egyesítést Bismarck szerint

csak katonai erővel lehet véghez vinni, mégpedig porosz politikai irányítás mellett, a porosz hadseregre támaszkodva: „nem szavakkal és többségi határozatokkal döntenek el a kor kérdését... hanem vérrel és vassal.”

Az új országgyűlés a hadügyi reformra eddig folyósított évi összeget felesleges kiadásnak tartotta, így a miniszterelnök, valamint a király azonnal szembekerült a képviselőházzal. Az uralkodót ez annyira megtörte, hogy azonnal le akart mondani, erről azonban Bismarck lebeszélte, aki ráadásul egy radikális politikai lépéssel a megoldást is megtalálta. Mivel a képviselőház elutasította a kormány által beterjesztett költségvetést és helyette a sajátját fogadta el, Bismarck a felsőházhoz fordult és a képviselőház költségvetési javaslatának elvetése után a kormány tervezetének elfogadására bírta. Ezt követően kijelentette, hogy a reformot már nem lehet megállítani és ehhez minden eszközt felhasználva a szükséges anyagi fedezetet elő fogja teremti.

A hadsereg létszámának emelése és minőségének javítása ezt követően jelentősen felgyorsult. A haderő létszámának növekedése lehetőséget teremtett harminchat új ezred felállítására, melynek mindegyike három zászlóaljból állt. Felállítottak továbbá hadtestenként két új lovasezredet, egy vartüzér-osztályt, két utászszázadot és egy szállítózászlóaljat. Ez által a hadsereg létszáma elérte a 217 000 főt, melyhez 130 000 fő tartalékost számoltak és a Landwehr első korosztályához tartozó további 200 000 főt.

A hadtestek két hadosztályból álltak, hadosztályonként két gyalog- és egy lovasdandárral, néhány hadtest ezenkívül tartalék lovasdandárral és tüzérezreddel is rendelkezett. A megalakuló kilenc hadkiegészítési (hadtest) körzetben megfelelő számú laktanyát építettek, mely jótékony hatással volt a fegyelemre, a kiképzés minőségére. A körzetek biztosították a szükséges lóállományt is. A létszámemelés, a hadkiegészítés és a hadsereg életfeltételeinek javítása, része volt annak a reformnak, melynek sikeres végrehajtása Moltke tábornagy nevéhez fűződik, aki 1857 óta volt a porosz vezérkar főnöke.

Helmuth von Moltke 1800-ban született, atyja a dán hadsereg tábornoka volt. Koppenhágában végezte el a katonai akadémiát, majd a dán később a porosz hadseregben teljesített szolgálatot. 1835-ben tartós szabadságot vett ki és keletre utazott. II. Mahmud török szultán katonai tanácsadója lett. Részt vett a török hadsereg reformjában, illetve egy szíriai hadjáratban is. 1840-ben visszatért Poroszországba és a következő években már a porosz hadsereg legképzettebb tagjainak sorában, a vezérkarnál teljesített szolgálatot. Amikor e testület élére került vezetésével egy minőségileg új katonai irányítószerv jött létre.

Poroszországban — francia mintára — 1808-ban, Scharnhorst irányításával alakult meg a tábornok, mely jellemzően a hadsereg hadászati irányításával és ellátásával foglalkozott. Két évvel később megindult azon tiszteknél a képzése is, akiket e testülethez kívántak helyezni. A testület fontosságának elismerését jelentette, hogy a III. Frigyes Vilmos a tábornokart közvetlen alárendeltségében tartotta. A feladata egyre bővült azonban legfőbb feladata békében hasonló maradt, mint más országokban, a várható hadszínterekről a lehető legtöbb adat, térképek, statisztikai jelentések beszerzése. Háborúban vált a tábornokari munka közvetlenül a fővezér legfontosabb támaszává.

Moltke a tábornokból olyan szervezetet fejlesztett ki, melynek tevékenységi köre a későbbiekben már döntően nem változott meg, vagyis ő hozta létre a mai értelemben vett vezérkart. Vezetésével a vezérkar vált Poroszország legfontosabb katonai, katonapolitikai vezetőszerzervé, a hadügyminisztérium jelentőségéből jelentősen veszítve, csupán a katonai közigazgatás irányítója lett.

A vezérkari munkát szétválasztva, létrehozta az ún. nagy vezérkart, illetve a csapatvezérkarokat. A nagy vezérkar legfőbb feladata békében a hírszerzés, valamint a mozgósítás, a felvonulás és az ellátás előkészítése volt, háborúban pedig mindezek irányítása, illetve a hadsereg szükségleteinek legfelsőbb szintű biztosítása. A feladatok elvégzése szoros együttműködést igényelt a politikai döntéshozókkal, illetve az állam legfelsőbb vezetőszerzerveivel. A felvonulásnál és az utanszállításnál is egyre nagyobb jelentőséget tulajdonítottak a vasúti szállításnak, így ez kiemelt területe volt a vezérkari munkának. A Vasúti osztály rendelkezett minden olyan adattal, mely a porosz vasutak képességére vonatkozott. Ez alapján pontos számvetéseket végeztek a felvonulással, a szállításokkal kapcsolatban.

32. sz. ábra. Helmuth von Moltke

A másik kiemelt terület a megnövekedett létszámú és főleg anyagigényű hadsereg ellátásának megszervezése. A hadbiztosi szervek és a vezérkar között fenntartott szoros együttműködés e terület legfontosabb eleme volt, de szükségessé vált a vezérkari tisztek szemléletének alakítása, illetve a hadbiztosok katonai műveltségének emelése is.

Moltke, bár szétválasztotta a vezérkari munka egyes területeit, ezek közötti szoros kapcsolat fenntartását mégis fontosnak tartotta. Tevékenysége során előszeretettel foglalkozott azon kérdésekkel, mely a csapatok vezetésére, tevékenységére vonatkozott. Kinevezése után már sikrasszállt az új kézifegyver alkalmazása mellett és vizsgálta annak hatását a harcászatra: „Az előny, magunkat megtámadni hagyni, felülmúlja azt a morális impulzust, amellyel a támadó rendelkezik. A támadás eddigi módja — oszlopokban az ellenség közepe ellen, gyakran órákig tartó tűzpárbaj után — végrehajthatatlanná vált. A lovasság hatékonysága a jelenleginél még korlátozottabb lett. A tüzérség nem mehet közelebb 600

lépésnél a gyalogsághoz. A hatfontos löveg kartácshatása megszűnt. A tábori tüzérség alkalmazási távolsága 600-1500 lépés.” A vezérkar főnöke tehát hitet tett amellett, hogy az új fegyver hatásosságát kihasználva kell egy olyan új harcászatot kialakítani, mely védelmi jellegű, de nem mond le a támadásról sem.

Az új fegyver ellenzői elsősorban a lőszerpocsékolás lehetőségével érveltek. Moltke ezért a fegyelem erősítésének és a kiképzés javításának szükségességére hívta fel a figyelmet. A tüzelési szabályok szigorú betartását, az alparancsnokok szigorú kötelelességteljesítését követelte meg, mint ami alapja az eredményes harcnak. Ugyanakkor elérte azt is, hogy a porosz gyalogosok többszáz löszert löhettek el a gyakorlótereken, ami hatalmas költségekkel járt ugyan, de a katonák valóban megtanultak bánni és bízni fegyvereikben.

Az új harcászattal megkövetelte az alacsonyabb beosztásban lévő parancsnokok felkészültségének, vezetői képességeinek javítását. Ezt egyrészt a tisztiiskolák rendkívül magas színvonalra biztosította, másrészt pedig a megnőtt számú gyakorlatok. A különböző szintű kötelek, hadtestig bezárólag évente tartottak nagygyakorlatot, ahol a parancsnokok jártasságot szerezhetek csapataik vezetésében.

A hadsereg reformja gőzerővel folyt, miként a parlamenti csatározások is, elsősorban Bismarck módszerei miatt. A belpolitikai feszültséget azonban — a miniszterelnök megkönnyebbülésére — egy háború a háttérbe szorította. A dánok 1863-ban bekebelezték a velük eddig perszonálúnióban lévő Schleswig és Holstein hercegséget. A zömmel németek lakta területeket ért sérelem össznémet ügyvé vált és Bismarck sietve kezdte meg ennek megtorlását. Szövetséget kötött Ausztriával és egy rövid háborúban a két fejedelemséget sikerült a szövetségesek közös birtokává tenni. A „vadászszákmányon”, ahogy Bismarck nevezte, azonban nem sikerült megegyezni, így már megvolt a háborús ok is ahhoz, hogy a két legerősebb német állam megvívja háborúját a német államok feletti hegemonia megszerzéséért.

Az 1866-os porosz—osztrák háború mindenben igazolta Bismarck és Moltke eddigi munkáját. Politikailag a miniszterelnök biztosította, hogy a háború során ne legyen újabb ellensége Poroszországnak, ellenfele viszont kétfrontos háborúra kényszerüljön. A Moltke irányította haderő az elő-

zetesen részletesen kidolgozott terveknek megfelelően, feleannyi idő alatt mozgósított mint Ausztria. A porosz haderő három hadsereg összehangolt hadműveletével, a königgrätzi csatában döntően legyőzte az osztrák császári-királyi hadsereget. A háború lefolyása, valamint a csaták és ütközetek bizonyították a porosz vezérkarok hatékonyságát, valamint a porosz fegyverzet és ehhez alkalmazott harcászattal magasabb rendűségét. A német egység megteremtésének útjában ezután már csak a nagyhatalmi pozícióit féltő Franciaország állt.

A NÉMET—FRANCIA HÁBORÚ

Poroszország 1866-os győzelme döntő jelentőségűnek bizonyult a német egyesítési folyamatban, az egység azonban mégsem jött létre. A dél-német államok egyelőre még nem barátkoztak meg a porosz vezetés gondolatával. A Bismarck irányította porosz politika mindenestre lépésenként haladt céljának elérése felé, létrehozta az Észak-német Szövetséget és kihasználva az egyre növekvő francia fenyegetettséget, „véd és dac” szövetségre lépett a dél-német államokkal.

A francia politikát ebben az időben a nosztalgia jellemzi és az a törekvés, hogy Franciaország Európa legerősebb hatalma legyen. Ehhez egy olyan ember gyakorolta a hatalmat, aki személyes ambíciójával is e cél megvalósításának zászlóvivője lehetett. Az 1848-ban köztársasági elnökké választott Louis Bonaparte, az 1851-es államcsínyét követő évben, III. Napóleon néven császárrá koronáztatta magát. A franciák azt remélték e „népszavazásos diktatúrától”, hogy véget vet a forradalmaknak, a szociális megmozdulások sorának. A második császárság első időszaka valóban nagy gazdasági fejlődést eredményezett, ennek következtében társadalmi megbékélést, melyhez külpolitikai sikerek is párosultak. Franciaország támogatta a nemzeti mozgalmakat, az 1815-ös szerződések felülvizsgálatát ígerte. Megerősödve került ki a krími háborúból és 1859-es háborúban eredményesen támogatta az olaszokat is.

A sikerek mellett azonban kudarcok is bekövetkeznek. Nagy presztízs veszteségként könyvelhették el a mexikói kudarcot, amikor Franciaország katonai eszközökkel avatkozott be az amerikai állam polgárháborújába. A Bazaine tábornok vezette hadsereg sikerei lehetővé tették, hogy III. Napóleon buzdítására, az Előkelők Gyűlése kikiáltta a királyságot és a koronát Habsburg Miksának ajánlja fel. Az Egyesült Államok tiltakozására a francia csapatokat azonban kivonták Mexikóból, mely a republikánusok előretöréséhez, végül Miksa kivégzéséhez vezetett.

A legnagyobb kudarc azonban német politikájában érte Napóleont. Kezdetben az ősi ellenséggel, Ausztriával szemben Poroszországot támogatta, amelynek szabadkezet adott a német területeken történő terjeszkedésre. A császár és Bismarck között 1865-ben létrejött biarritzi találkozón a franciák ennek fejében homályos ígéretek kaptak belgiumi, luxemburgi és a pfalzi igényeik támogatására. Az 1866-os osztrák—porosz háború után jött rá a francia politika, hogy az igazi veszély ezúttal Poroszország részéről fenyegeti. Ezt támasztotta alá, hogy a biarritzi kompenzációs ígéretek közül semmi sem lett. III. Napóleon Bismarck korábbi ígéreteire alapozva, szerette volna megszerezni, az eddig német szövetséghez tartozó Luxemburgot, de nem sikerült neki, a kis ország semlegességét a londoni szerződés szavatolta.

Franciaország számára egy erős német birodalom, Európa szívében, teljesen elképzelhetetlen és megengedhetetlen volt. A bel- és külpolitikailag is nehéz helyzetben lévő III. Napóleon császár számára létkérdésé vált, hogy megakadályozza egy olyan birodalomnak a megalkotását, mely Franciaországot hátrébb szorítja a nagyhatalmi rangsorba. Az események mindenestre sok politikai sikert nem tartogattak a francia kormányok számára. A német—francia ellentét mindenestre kiéleződött, mely az észak- és dél német államok közötti katonai szerződés megkötéséhez is vezetett. E szerint külső támadás esetén a két szövetség egymás segítségére siet.

Bismarck számára nyilvánvalóvá vált, hogy egy hadüzenet kell a német egység létrejöttéhez. Az is egyértelmű volt, hogy ki fogja ezt küldeni. A hogyan kérdésre rövidesen megszületett a válasz. Spanyolországból elűzték Izabella királynőt, akinek helyére, a trón elfoglalására, a spanyol kormány Hohenzollern Lipótot kérte fel. A herceg — Bismarck unszolására — a jelölést elfogadta, de francia tiltakozás miatt, mégis visszalépett. Gramont francia külügyminiszter ezzel azonban nem elégedett meg, hanem Vilmos porosz királytól egy olyan nyilatkozatot követelt, hogy soha nem

engedi meg rokonának a jelölés elfogadását. A francia követ Bad Emsben kereste fel az uralkodót, aki azonban azzal utasította el a francia követet, hogy kérésével a kormányt keresse fel. A követ ezzel nem elégedett meg, újabb találkozót kért, mire a király segédtsíjtje felszólította, hogy érje be annyival, hogy a visszalépés a király helyeslésével történt és az uralkodójának nincs több mondanivalója. A király ugyanilyen értelmű táviratot küldött Bismarcknak is, aki azonban az összehívott követekkel csak annyit közölt, hogy a királynak nincs semmi közölni valója. Mindez 1870. július 13-án történt. A következő napon Franciaországban elrendelték a mozgósítást, július 15-én este pedig Németország szerte elkezdtek kopogni a távirók: „Tervszerű mozgósítás; július 16-a a mozgósítás első napja.”

A HÁBORÚ ELŐKÉSZÍTÉSE

Moltke 1868—69 telén írta meg híres emlékiratát, mely a Franciaország elleni háború előkészítéséről szól, illetve annak haditervét tartalmazza. E dokumentumnak egyik legfontosabb része a gyors mozgósításról és a szervezett hadászati felvonulásról szól. A mozgósításra kilenc napot írt elő, a felvonulásra pedig tíz napot. A gyors mozgósítást főként a területi hadkiegészítés, a már békében összeállított háborús hadrend meglétének, illetve a szükséges fegyverzet, felszerelés decentralizált, egységenkénti raktározása segítette elő. A hadászati felvonulás tervszerű végrehajtását a vasutak lehető legteljesebb kihasználására alapozták. Az egyvágányú pályákon napi tizenkettő, a kétvágányúakon napi tizennyolc szerelvénynek kellett szállítania a csapatokat, ami a számítások szerint, egy hadtestnek a felvonulási körzetbe juttatását öt és fél, illetve három és fél nap alatt tette lehetővé.

Az emlékirat a felvonulás színhelyét a német—francia határ menti vidékeket jelölte meg, mégpedig a Lautenburtól északra található, viszonylag nyílt, akadálymentes területet. Moltke védelemre egyáltalán nem gondolt, ezért seregét egy viszonylag szűk területre kívánta összpontosítani, hogy innen a lehető leggyorsabban hadjáratot kezdjen az ellenség zömének megsemmisítésére. A következő fontos kérdésként azt kellett eldönteni, hogy a határhoz milyen közel legyen a felvonulási terület. Ennek megválaszolásához erőviszony számvetést kellett végezni. Amennyiben ugyanis sikerül azonnal német erőfölényt létrehozni, akkor a franciák támadásával nem kell számolni, vagyis a határhoz a lehető legközelebb kell létrehozni az összpontosítást, így a hadművelet azonnal megkezdhető lesz. Moltke számítása szerint a franciák kezdetben csupán 250 000 főt tudnak felvonultatni, amely a mozgósítás után érheti el a 340 000 főt. A németek esetében a vezérkar főnöke csupán tíz hadtesttel számolt, hármat biztosítási feladatokra tartalékolta, a dél-német erőket pedig ekkor még nem vette figyelembe. A tíz hadtest létszáma 330 000 fő, vagyis kezdetben valóban erőfölény jöhetett létre, mely a további három hadtest alkalmazásával még hangsúlyosabbá válhat. „Már ezen körülményből is szembetűnő, mennyire fontos reánk nézve a hadműveletek gyors megkezdése, hogy túlerőnk már kezdetben kiaknázhassuk, mely fölött csupán az észak-német hadtesteket véve számításba, rendelkezünk.”

Moltke azonban gondolt arra is, hogy miként kell tevékenykedni, ha az ellenség megzavarja a felvonulást: „Ha pedig a teljes mozgósítást nem várva be, a mintegy 150 000 főnyi békelétszámú francia sereg, például az ötödik mozgósítási napon, Metz környékén összpontosul, s a nyolcadik napon a határt Saarlouis-nál átlépi, azon esetre seregünknek kivagonírozása a Rajnán még mindig módunkban áll, ahova az ellenfél a határtól csak hat menetnap után, vagyis a tizennegyedik mozgósítási napon érhetne és ott már számra nézve erősebb seregünkre találna s eszerint további előrenyomulása biztosan fennakadna. Mi pedig, tekintve, hogy a Rajna-átjárók a kezünkben vannak, a további támadó hadműveleteket pár nap múlva, több mint kétszeres túlerővel kezdeményezhetjük meg.”

Moltke elképzelése szerint az is lehetséges, hogy a franciák két csoportosítást hoznak létre, Metznél, illetve Strassburgnál. A németek helyzete ekkor is kedvező lesz, hisz a két csoportosítás között, belső vonalon tevékenykedhetnek, vagyis akár egyik, akár másik csoportosítás megtámadásának fennállhat a lehetősége.

A határ többi részét Moltke nem kívánta védeni, ezzel — véleménye szerint — csupán erejét forgácsolná szét.

A háború előkészítéséhez tartozott a felvonulási hely szükséges berendezése is. A vasúti kirkást biztosító létesítmények, utak építése, mellett különösen nagy gondot kellett fordítani az élelmezés folyamatosságának biztosítására. A csapatok hatnapi élelmet hoztak magukkal, további hatnapi készletet helyeztek el a közeli várakban. Mozgósítás elrendelésekor a körzetben élelmiszer-raktárakat és tábort sütdéket állítottak fel.

Moltke hadműveleti terve szerint a felvonulását követően a német haderőnek a Saaron átkelve, a francia főerő megsemmisítését minél hamarabb elérve, Párizs felé kellett vonulnia. A vezérkar főnöke a végrehajtás mikéntjét csupán általánosságban fogalmazta meg, eszerint a francia főerőt lehetőleg északi irányba kell szorítani, ezáltal elvágni Párizstól. Részletes terv tehát a hadjárat lefolytatására nem készült, melyet Moltke a következőkkel magyarázott: „Téves felfogás azt hinni, hogy a hadműveleti terv messze előre megállapítható és hogy ez végig keresztül vihető lenne. Az első összecsapás az ellenséges főerővel, kimenetele szerint, új helyzetet teremt, mi közben igen sok, ami eleinte tervezve volt, kivihetatlenné válik, míg ellenben sok más lehetővé válik, amit kezdetben alig remélhettünk. A megváltozott helyzetet helyesen felfogni és ennek alapján belátható időn belül a célszerűt elrendelni és határozottan keresztülvinni: ez az egész, amit a seregnek parancsnoka tehet.”

Moltke emlékirataiban foglaltak 1870-ig szinte semmit sem változtak, viszont a dél-német országok haderejével együtt a háború kezdetén már egy jóval nagyobb haderő vonult fel.

A porosz haderő csoportosítása és felvonulási körzetei:

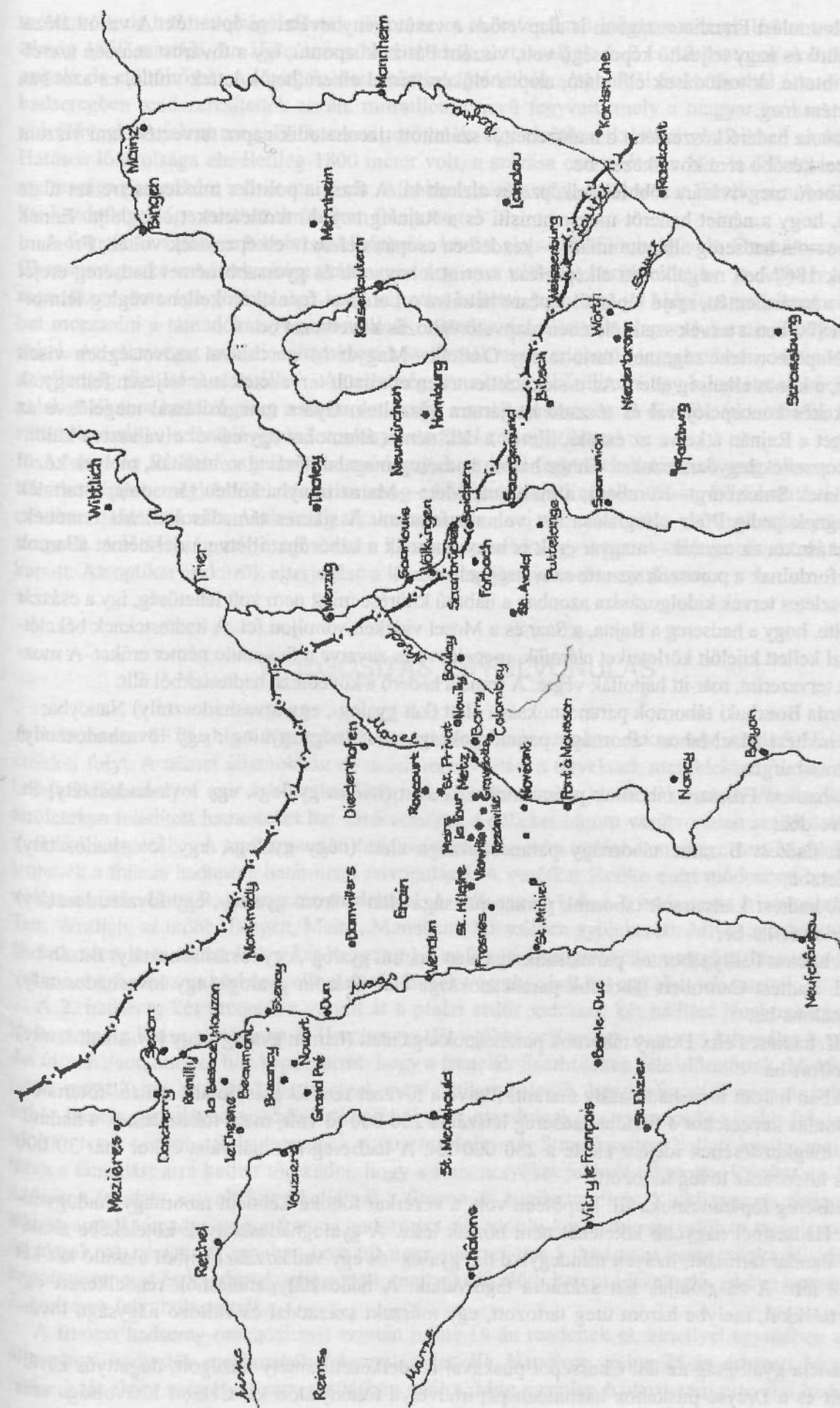
- 1. hadsereg Steimetz tábornok parancsnoksága alatt (I., VII., VIII. hadtest, 1. és 3. lovashadosztály, összesen 90 000 fő és 250 löveg) Saarluis és Metz körül;
- 2. hadsereg Frigyes Károly parancsnoksága alatt (gárda hadtest, II., III., IV. IX., X., XII. hadtest, 5. és 6. lovashadosztály 200 000 fő, 550 löveg) Völklingen, Saarbrücken, Saargemünd között;
- 3. hadsereg a porosz trónörökös parancsnoksága alatt (V., VI., XI., I. és II. bajor hadtest, Werder-hadtest, badeni és württembergi hadosztály, 4. lovashadosztály, 150 000 fő és 500 löveg) Landau és Karlsruhe körül.

Három hadtest először a monarchia határán vonult fel, majd július végére érkezett be a felvonulási körzetbe. Két hadtest július 31-ig Mainznál tartalékban állt, ezután, ezeket is szétszították a hadseregek között. A haderő összlétszáma elérte a 450 000 főt és 1300 löveget.

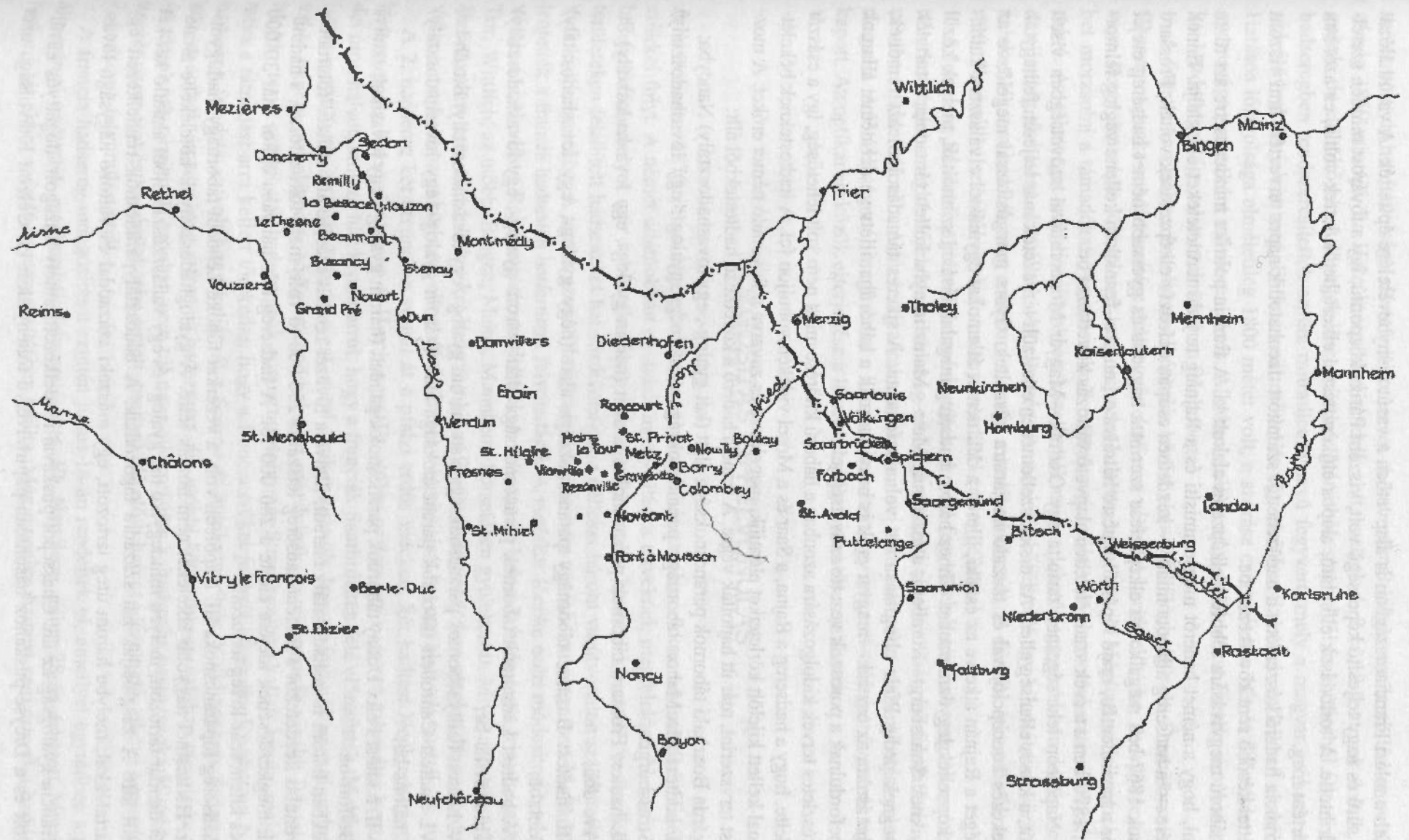
A hadtestek általában két gyaloghadosztályból, hadosztályok pedig két dandárból álltak. A dandárok állományába két-két, három zászlóaljából álló ezred tartozott. Az ezredekben esetenként vadászzászlóaljak is voltak. A zászlóaljak négy századból álltak. A hadosztály ezenkívül rendelkezett négy hatlőveges üteggel és egy lovasezreddel. A lovashadosztályok kettő, vagy három dandárra tagozódtak, a lovasdandár két lovasezreddből és egy-két lovaglőütegből állt.

A gyalogság alapvető fegyverzete a 15,4 milliméteres 1841/62 mintájú hátultöltős Dreyse-puska, mellyel nyolcszáz lépésig lehetett célzott lövést leadni, tűzgyorsasága pedig hat-tizenkét lövés volt percenként. A huszárok és dragonyosok — szálfegyvereiken kívül — gyutús karabéllyal, a vértések és dzsidások simacsövű pisztollyal voltak felszerelve. A német tüzérség 4 és 6 fontos huzagolt, hátultöltős Krupp-löveggel rendelkezett, melyhez gránátot és kartácslővedéket rendszeresítettek.

A francia hadsereg — a politikai törekvések ellenére — 1870-ben egyáltalán nem állt készen a háborúra. Bár folyt a Niel marsall vezette reform, ez még nem eredményezett olyan helyzetet, amely alapján a háborút elhatározó politikai döntés e téren megalapozott lehetett volna. A francia hadsereg haderő mozgósított létszámát 400 000 főre tervezték, ezzel szemben a hadműveletek megkezdéséig mindössze 300 000 főt és 900 löveget sikerült hadrendbe állítani. A mozgósításnál nem vezették be a területi elvet, a bevonulóknak már a felvonulási körzetbe kellett jelentkezniük. Ez egyrészt jelentősen lassította a hadilétszámra emelést, másrészt viszont az alakulatok békelétszámmal azonnal megkezdhetők a felvonulást. Néhány alakulat kivételével a hadikészleteket hatalmas raktárakban tárolták, ahová a bevonulóknak el kellett menniük, ami tovább lassította a készenlét elérését. Nehezítette a helyzetet az is, hogy a tisztek csak a mozgósítás után értesültek hadi beosztásukról.

33. sz. ábra. A német—francia háború hadszíntere

33. sz. ábra. A német—francia háború hadszíntere

A felvonulást Franciaországban is alapvetően a vasút igénybevételére építették. A vasúthálózat ugyan sűrű és nagy teljesítő képességű volt, viszont Párizs központú, így a fővárost minden szerelvény érintette. A torlódások előrelátó, alapos előkészítéssel elkerülhetők lettek volna, ez azonban nem történt meg.

A francia haderő készenlétét a hadüzenettől számított tizenhatodik napra tervezték, ami viszont egy héttel később sem következett be.

A háború megvívására többféle elképzelés alakult ki. A francia politika mindenesetre azt tűzte ki célul, hogy a német haderőt megsemmisíti és a Rajnáig terjedő területet elfoglalja. Ennek elérésére — a hadsereg állapota miatt — kezdetben csupán defenzív elképzelések voltak. Frossard tábornok 1867-ben megalkotott elképzelése szerint a nagyobb és gyorsabb német hadsereg erejét először a határmentén, majd lépésről-lépésre hátrálva a Langresi-fennsíkron kellene végleg felmorzsolni. 1870-ben a tervek szemléletében alapvető változás következett be.

III. Napóleon lehetségesnek tartotta egy Osztrák—Magyar Monarchiával szövetségben viselt háborút, a közös ellenség ellen. Az ennek szellemében elkészült tervezetek már teljesen felhagytak a védekezés koncepciójával és támadó hadjáratra készültek. Gyors mozgósítással megelőzve az ellenséget a Rajnán átkelve az északi, illetve a déli német államokat egymástól elválasztva külön-külön képzelték legyőzni azokat. Ehhez három hadsereg megalakításával számoltak, melyek közül az egyiknek Strassburg—Nürnberg, a másiknak Metz—Mainz irányba kellett támadnia, a tartalék hadseregnek pedig Pfalz elfoglalása lett volna a feladata. A sikeres támadásoktól azt remélték, hogy hatásukra az osztrák—magyar erők is beavatkoznak a háborúba, illetve a dél-német államok szembefordulnak a poroszok vezette szövetséggel.

A részletes tervek kidolgozására azonban a háború kitörése miatt nem volt lehetőség, így a császár elrendelte, hogy a hadsereg a Rajna, a Saar és a Mosel vidékén vonuljon fel. A hadtesteknek békelétszámmal kellett kijelölt körleteiket elérniük, megelőzve és zavarva a felvonuló német erőket. A mozgósítást tervszerint, már itt hajtották végre. A francia haderő a következő hadtestekből állt:

- gárda Bourbaki tábornok parancsnoksága alatt (két gyalog-, egy lovashadosztály) Nancyba;
- I. hadtest MacMahon tábornagy parancsnoksága alatt (négy gyalog-, egy lovashadosztály) Strassburgba;
- II. hadtest Frossard tábornok parancsnoksága alatt (három gyalog-, egy lovashadosztály) St. Avoldba;
- III. hadtest Bazaine tábornagy parancsnoksága alatt (négy gyalog-, egy lovashadosztály) Metzbe;
- IV. hadtest Ladmirault tábornok parancsnoksága alatt (három gyalog-, egy lovashadosztály) Thionville-be;
- V. hadtest Faily tábornok parancsnoksága alatt (három gyalog-, egy lovashadosztály) Bitsch-be;
- VI. hadtest Canrobert tábornok parancsnoksága alatt (három gyalog-, egy lovashadosztály) Châlons-ba;
- VII. hadtest Felix Douay tábornok parancsnoksága alatt (három gyalog-, egy lovashadosztály) Belfort-ba.

Tartalékban három lovashadosztály maradt, illetve a fővezér rendelkezésére állt a tüzér-főtartalék. A felvonulás kezdetekor a francia hadsereg létszáma 200 000 fő volt, mely fokozatosan, a hadműveletek megkezdésének idejére elérte a 280 000 főt. A hadsereg állományába ekkor már 30 000 lovas és kilencszáz löveg tartozott.

A hadsereg főparancsnoka III. Napóleon volt, a vezérkar főnöke Leboeuf tábornagy, hadügyminiszter. Hadtestnél nagyobb köteléket nem hoztak létre. A gyaloghadosztályok kötelékébe általában két dandár tartozott, melyek mindegyike hat gyalog- és egy vadászászlóaljából alakuló két-két ezredből állt. A zászlóaljak hat századra tagozódtak. A hadosztályparancsnok rendelkezett egy tüzértartalékkal, melybe három üteg tartozott, egy műszaki századdal és változó nagyságú lovas-sággal.

A francia gyalogság az ún. Chassepot-puskával rendelkezett, amely huzagolt, dugattyús závarzatú volt és a Dreyse-puskához hasonlóan papírhüvelyű töltényt lőtt ki. Célzott lőtávolsága ezer

méter volt, de hordtávolsága elérte a háromezretet. A katonáknál kilencven darab lőszer volt. A tüzérség 1859 mintájú, La Hitte lövegekkel rendelkezett, melyek 4, 8 és 12 fontosak voltak, huzagoltak, de előltöltősek. A lövegek löszerkészlete gránátból, srappelből és kartácsból állt. A francia hadseregben rendszeresítették az ún. mitrailleuse nevű fegyvert, mely a magyar szóhasználatban szórólövegként jelent meg. Ez huszonöt csövel és egy elsütőszerkezettel rendelkező eszköz volt. Hatásos lőtávolsága elméletileg 1800 méter volt, a szórása ezer méteren hét és fél méter. A tűzgyorsasága percenként százötven lövés. Alkalmazásához nagy reményeket fűztek, azonban technikai kezdetlegessége miatt ezeknek nem felelt meg.

A francia és a porosz harcászati elképzelés között alapvető különbség volt. Franciaországban a Chassepot-puska rendszeresítése után egyértelműen a védelem került előtérbe. A fegyver hatásos-sága, tűzgyorsasága, lőtávolsága azt a képzetet keltette, hogy egy jól kiépített védelemmel fel lehet morzsolni a támadókat. A poroszoknál ezúttal a támadás vált alapvető harctevékenységi formává. Az ellenséget századoszlopokban közelítették meg, a lehető leggyorsabban, különösen míg az ellenség tűzhatása alatt álltak. Az ellenség arcvonalától körülbelül egy kilométerre, sűrű rajvonalakot alkotva kezdték meg a tűzharcot, majd a szuronyrohamot. A döntést átkarolástól, megke-rüléstől várták, a szemből történő szuronytámadást kerülni kellett.

A lovasság feladatai is jelentősen módosultak. A kézi fegyverek hatásának megsokszorozódása tulajdonképpen megkérdőjelezte a lovasság eddigi harcászati alkalmazását. Fő feladatává minde-nesetre a felderítés vált. A tüzérség alkalmazásának elvei nem változtak, viszont hatása jelentősen megnőtt. A lőtávolság már meghaladta a három kilométert, így a tűzzel való manőverezés tág teret kapott. Az optikai eszközök elterjedése a lőszabatosságot jelentősen javította.

MOZGÓSÍTÁS ÉS FELVONULÁS

A hadüzenetre 1870. július 19-én került sor, a mozgósítás azonban ekkor már mindkét félnél nagy erővel folyt. A német államokban elrendelt mozgósítás, a terveknek megfelelően 23-án és 24-én befejeződött, melyet már a következő napokban a felvonulás kezdete követett. Az észak-német területeken felállított hadtesteket hat vasútvonalon, a délieket három vasútvonalon szállították a felvonulási körzetekbe. A tervek szerinti befejezés azonban nem történhetett meg, mert Moltkénak jelentették a francia hadtestek határmenti felvonulását. A vezérkar főnöke ezért módosított eredeti tervén és a kirakodást a Rajna-mentén rendelte el. A változás az 1. és a 2. hadsereget érintette, az előbbi Trir, Wittlich, az utóbbi Bingen, Mainz, Mannheim körzetében gyülekezett. Mivel azonban a franciák érdekmében nem mozdultak a két hadsereg július 29-én gyalogmenetben megkezdte az eredeti tervekben meghatározott körleteik elfoglalását. Ennek végrehajtását hat nap alatt teljesítették.

A 2. hadsereg két útvonalon vonult át a pfalzi erdős vidéken, két hadtest Neukirchenre, négy hadtest pedig Kaiserslauternre át Homburgra. Ez utóbbi oszlop egy negyven kilométer hosszú erdei úton haladt, amikor hírt kapott arról, hogy a franciák Saarbrücken felé előretörték. Moltke ezért ismét megállította az 1. és 2. hadsereget, majd amikor kiderült, hogy a franciák nem támadnak tovább, hanem megelégedve eddigi sikerükkel nem mozdulnak, az előrevonás tovább folytatódott. Moltke terve szerint a 3. hadseregnek augusztus 4-én már Strassburgban kellett lennie, majd folytatva a támadást arra kellett törekedni, hogy a francia erőket jobbról átkarolja. Ez alatt az 1. és 2. hadsereg feladata az volt hogy keljen át a Saaron és augusztus 9-én Völklingen és Saargemünd között arcból támadja meg a francia hadsereget. Ez utóbbi két hadsereg valóban meg is kezdte a feladatok végrehajtását, azonban nem túl nagy sikerrel. Az 1. hadsereg parancsnoka félreértette a kapott parancsot és Saarbrückenbe sietett, mellyel idő előtti harcot idézett elő, illetve keresztezte a 2. hadsereg felvonulási útját.

A francia hadsereg mozgósítását szintén július 16-án rendelték el, amellyel egyidőben a béke-állományú hadtestek megkezdték felvonulásukat. III. Napóleon július 28-án érkezett Metzbe és hadseregét ekkor még lázas mozgósításban találta. Még egyetlen hadtest sem érte el a hadilétszá-

mot, a haderő pedig — Leboeuf tábornagy terve szerint — mintegy kétszázötven kilométer hosszú vonalon állt. A császár nem túl meggyőző szándéka szerint, a francia hadtesteknek haladéktalanul meg kellett volna kezdeniük a Saaron való átkelést, e szándéka azonban zátonyra futott a hadtestparancsnokok ellenállásán. Ők először a feltöltést szerették volna befejezni. Végül a császár és a körülmények sürgetésére három hadtest mégis elindult egy harcfelderítés végrehajtására, melynek eredményeként a II. hadtest megszállta Saarbrückent.

Ezzel a francia előrenyomulás be is fejeződött, különösen azon áhír elterjedése miatt, hogy közeledik a 2. német hadsereg. Mindenesetre a császár megpróbált erősszpontosítást végrehajtani azáltal, hogy elrendelte a Metz körül álló hadtestek a Nancy felé történő elindítását. A létrejövő csoportosítás parancsnokául Bazaint jelölte ki, míg az V. és VII. hadtestet MacMahonnak rendelte alá, így alakítva egy három hadtestből álló másik csoportosítást. A szándék feltétlenül jó volt, csupán annak eldöntése nem született meg, hogy támadni, vagy védekezni akar-e a francia hadsereg.

A kezdeményezés egyértelműen a német vezérkar kezébe került, annak ellenére, hogy az események nem mindig az általuk kidolgozott terv szerint zajlottak. Az I. hadsereg VII. hadtestéhez tartozó 14. hadosztály július 6-án Saarbrückenbe menetelt, majd délelőtt 9 órára odaérkezve, a spichern-i magaslatokon álló francia erőket azonnal megtámadta. A magaslatokon azonban a II. francia hadtest védekezett, amely a támadást könnyedén visszaverte. A VII. német hadtest parancsnoka ugyan nem értett egyet hadosztályparancsnokának egyénieskedő támadásával, mégis segítségére küldte a 13. hadosztályt. Az ágyúzót hallva idesietett a VIII. hadtest 16. hadosztálya és a 2. hadsereg III. hadtestének közelben álló 5. hadosztálya is. A hadosztályparancsnokok csapataikat jóval megelőzve érkeztek a harcok helyszínére, tájékozódás miatt, illetve, hogy szükség esetén átvegyék a parancsnokságot. A vezénylet így többször is változott.

A német csapatok részenként léptek harcba, egyre fokozva a támadás erejét, melyet Frossard csak nagy nehézségek árán tudott visszaverni. Az egyre reménytelenebb helyzetben lévő hadtest parancsnoka a Metzben álló Bazaine-től kért segítséget, aki a Spichern-től tizenöt-húsz kilométerre álló erőktől három hadosztályt, késedelem nélkül, el is indított. Ezen csapatok délben indultak, de már későn érkeztek. Frossard ugyan este nyolcig kitarzott, de amikor a német 13. hadosztály tüzerése is megkezdte tevékenységét, elrendelte a visszavonulást. Mivel Forbach felől is támadás fenyegette, Saargemündre, majd Puttlinge-ra hátrált.

A német főcsapás a balszárnyon terv szerint folyt. A 3. német hadsereg augusztus 4-én kezdte meg az előrevonását négy oszlopban, széles arcvonalon kelt át a Lauter folyón. Eközben azonban a jobbszárnyon menetelő II. bajor hadtest Weissenburgnál beleütközött a várost védő algériai Douay Abel vezette hadosztályba. A bajorok azonnal támadásba mennek át, de a kiválóan védekező csapatokat csak az V. és XI. hadtest segítségével sikerült hátrálásra bírni. A német hadseregparancsnok jelenlétében lezajlott ütközetet a XI. hadtest déli irányú megkerülése döntötte el. A hadosztályparancsnokát is elvesztett francia gyarmati csapatok Wörth felé hátráltak. Az üldözést, illetve a további felderítést a németek nem vezethették be, mert a lovasság a hadtestek mögött haladva jelentősen lemaradt.

Trónörökös hadserege a következő napon széles arcvonallal menetelt tovább annak ellenére, hogy a francia összpontosítás helyéről nem rendelkezett információkkal. A már előrerendelt lovasság végül megállapította, hogy Wörthnél, a Vogesek bejáratánál erős francia csoportosítás áll, viszont Strassburg felé nem tisztázta a viszonyokat. A trónörökös ezért egy központi helyen kívánta összpontosítani hadseregét és további jelentések alapján, augusztus 7-én vagy Strassburg, vagy Wörth felé támadni.

MacMahon francia tábornagy viszont a weissenburgi vereség után tisztában volt vele, hogy egy erős német csoportosítás közeledik felé. Elhatározta, hogy Wörthnél, rendkívül kedvező állásban megállítja a várható német támadást. Ehhez az I. hadtesttel és a VII. hadtest egyetlen készenlétet elérő hadosztályával rendelkezett. A császártól további erősítésként az V. hadtest három hadosztályát kérte, melyet meg is ígértek számára. MacMahon szintén augusztus 7-re tervezte a csatát.

Az események lendülete azonban ismét keresztülhúzta a hadvezérek számításait. Az V. német hadtest előőrsei augusztus 6-án reggel kiértek a Sauer patakhoz és a hadtest azonnal harcfelderítést

kezdt a szemben álló francia csapatok erejének, helyzetének megállapítására. A franciák erős ellenállást fejtettek ki, sőt ellentámadásba mentek át. Az ágyúdörgésre a II. bajor hadtest egy hadosztállyal azonnal a helyszínre sietett, amely a franciák szilárd védelmével szemben szintén kénytelen volt visszavonulni. Ugyanebben az időszakban a franciák is harcfelderítéssel igyekeztek tisztázni a helyzetet. A déli irányba folytatott kísérletek ugyan beleütköztek a német XI. hadtest elővéd dandárjába, de mégis sikerrel jártak.

A német 3. hadsereg parancsnokának szigorú parancsa 8 óra 30 perckor érkezett meg a harcban álló V. hadtesthez, melynek értelmében a harcot azonnal be kellett szüntetni. Ugyanezen parancs a bajorokhoz csak két órával később érkezett meg, mire ez a hadtest is igyekezett megszakítani a közvetlen harcértekezést. Ez azonban további ágyúzással járt, amit az V. hadtest parancsnoka, Kirchbach tábornok úgy értelmezett, hogy a bajor hadtestnek, vagy talán a XI. hadtestnek szüksége lehet segítségre. Az V. hadtest ezért — a hadseregparancsnoki tilalom ellenére — visszafordult és felújította a támadást. Erre a bajor dandárok is sorban visszafordultak és a harc ismét fellángolt. A XI. hadtest a Sauer pataknál kívánt megállapodni, de a harc az ő számára is elkerülhetetlenné vált. A három hadtest szinte egyszerre támadta meg a francia védelmet. Közben a trónörökös újabb parancsa ismét megérkezett, mely felszólította hadtestparancsnokokat, hogy ne vegyék fel a harcot és kerüljék az újabb veszteségekkel járó tevékenységet. Ez azonban ekkor már szinte lehetetlennek bizonyult.

A franciák védelme kivételesen erősnek, ugyanakkor rendkívül aktívnak is bizonyult. MacMahon sorra indított kisebb-nagyobb ellentámadásokat. Ebben a helyzetben német részről a harc megszakítása a vereség elismerését jelentette volna, melynek különösen erkölcsi felelőségét Kirchbach nem vállalta fel. A harcértekezés megszüntetése egyébként is nagy veszteségekkel járt volna, ezért az V. hadtest parancsnoka kérte a trónörökösöt, parancsának megváltoztatására. Amíg ez megérkezett a három hadtest, minden tartalékát felhasználva, szakadatlanul támadott.

A hadseregparancsnok 13 órakor ért a helyszínre és belátta, hogy a harc már nem hagyható abba ezért intézkedett, hogy az I. bajor hadtest az V. hadtest jobbszárnján, a württembergi hadosztály pedig a XI. hadtest balszárnjánál induljon támadásra. Az erősítések beérkeztéig a harc rendkívüli hevességgel folyt. A franciák hősiességükkel visszaverték az V. és XI. német hadtest minden támadását, majd a kedvezőtlen terepviszonyok ellenére, a lovasdandárok szinte minden alkalommal azonnal ellentámadást kezdtek. A helyzet csak 16 óra körül változott meg, amikor az I. bajor hadtest támadást indított Fröschweiler, a württembergi hadosztály pedig Elsasshausen felé. A bekerítés veszélyét MacMahon mindenképpen el akarta kerülni, ezért hadosztályainak maradványait Pfalzburgba irányította vissza. A visszavonulást az V. francia hadtest ekkor beérkező hadosztályai fedezték. A németek csak a hadosztályok lovasságát alkalmazhatták üldözésre, ami viszont elégtelennek bizonyult. MacMahon újra eltűnt a porosz trónörökös szeme elől. A lovashadosztály ismét lemaradt az eseményekről. Az ütközetben 60 000 francia vett részt és 150 000 német. A veszteség mindkét oldalon 10 000 fő körül mozgott, emellett a németek további 6000 hadifoglyot ejtettek.

A spicherni és a wörthi csaták elvesztése után a metzi főhadiszálláson tartózkodó császár elrendelte, hogy az egész hadsereget Châlons-ban egyesítsék. Mindez azonban belpolitikai válságot idézett elő Franciaországban. A háborút támogató Ollivier kormány megbukott, az új kormány pedig a közvélemény hangulatára való tekintettel sürgette, hogy a hadsereg összpontosítása Párizstól távolabb, Metznel legyen. Erős kétségek merültek fel azzal kapcsolatban is, hogy valóban a császár-e a legalkalmasabb személy a hadsereg vezetésére.

A császár mindenesetre megváltoztatta eredeti szándékát és elrendelte, hogy a hadsereg Metztől keletre egyesüljön. Bazaine-nek a Nied mentén kellett állást foglalnia, a VI. hadtestet vasúton szállították Châlons-ból Nancyt át Metzbe. MacMahonnak a parancs értelmében a Mosel mentén kellett eljutnia az összpontosítás helyére. Ez utóbbi azonban már nem valósulhatott meg. MacMahon augusztus 12-én Bayon-ból jelentette, hogy a német lovasjárőrök elfoglalták Pont a Mousson-t és felrobbantották a vasutat. Napóleon erre eredeti elhatározásához tért vissza, viszont az újra Châlons-ba tervezett összpontosításra ő már nem akart rendelkezni. Augusztus 12-én betegsége és kimerültségére hivatkozva átadta a parancsnokságot Bazaine tábornagnak. Az új parancsnok a szükséges parancsokat kiadta, a hadsereg ismét Châlons felé készülődött.

A nem várt ütközetek a német terveket is teljesen felborították. Az 1. és 2. hadsereggel szemben már nem állt ellenség és a 3. hadsereg is hiába vonult volna Saargemünd felé. A csapatok menetoszlopa hosszan elnyúlt ezért Moltke augusztus 7-re és 8-ra pihenőt és felzárkóztatást rendelt el. Az új terv szerint augusztus 9-én kellett folytatni a hadműveleteket, az 1. hadseregnek Saarlouis-Metz felé, a 2. hadseregnek Saarbrücken-Pont a Mousson, a 3. hadseregnek Saarunion-Nancy irányába. A hadművelet alap gondolata ugyanaz maradt, mint korábban csupán a helyszín változott. A 3. hadseregnek délről meg kellett kerülnie a francia főerőket, míg a másik két hadseregnek szeméből támadnia. A döntő csatát a Moselnél tervezték. A leghosszabb menet a 3. hadseregre várt, mintegy százhusz kilométer. MacMahon pontos helyéről a német vezérkarnak nem voltak értesülései, ezért Moltke a lovashadosztályokat előrerendelte felderítésre.

Augusztus 12-én este jelentették a német vezérkar főnökének, hogy MacMahon Neufchâteau felé vonul vissza. A német hadvezetés számára kiderült, hogy a franciák két nagy csoportosításban állnak, melyek egyesülését meg lehet akadályozni. A 3. hadsereg üldözésre kapott parancsot, az 1. és 2. hadsereg pedig a Metz körül vélt másik csoportosítás megtámadására. A hadjárat folytatására kiadott parancs szerint az 1. hadtest szemből és balról köti le az ellenséget, miközben a 2. hadtest átkel a Moselen és délről igyekszik megkerülni a francia csoportosítást.

Bazaine augusztus 14-re határozta el a visszavonulás megkezdését. Előző napon a hadsereg egy része már átvonult Metzben és felkészült a Verdun felé történő elvonulásra. A meghatározott napon a lovashadosztályok fedezete mellett az ellátó oszlopok indultak először, melyek Rezonville-ig jutottak el. Délben a II. és a VI. hadtest kezdte meg menetét Metzről, ettől északra pedig a IV. hadtest. A gárda és a III. hadtest maradt legtovább a Nied menti állásban, ahol 16 óra körül a német 1. hadsereg csapatainak heves támadása érte őket.

A német VII. és I. hadtest egy-egy hadosztálya Colombey és Nouilly között támadta meg a Borny előtt álló francia III. hadtestet. A németek szándéka csupán az ellenség föltartóztatása volt, döntésre nem törekedtek. A tüzérségi tűz hangja azonban ide vonzotta a visszaforduló francia IV. hadtestet is. Ez válságos helyzetbe hozta a német hadosztályokat, ezért a hadtestparancsnokok lassan egész hadtestüket ütközetbe vetették, sőt a IX. hadtest egyik hadosztálya is feltűnt a csatatéren. A franciák két erődre támaszkodva erős védelmet építettek ki, a németek minden támadási kísérletét visszaverték. A célt azonban mégis a németek érték el, ugyanis késleltették a francia hadtestek elvonulását. Az ütközet a németeknek 4800, a franciáknak 3000 emberébe került.

Míneközben a 2. német hadsereg szinte akadálytalanul haladt előre. Elfoglalta az épen hagyott Mosel hidakat, majd erőltetett menetben haladt a Metzről Verdun felé vezető úton. A hadsereg lovashadosztályai augusztus 15-én délben Mars la Tour-nál és Vionville-nél francia lovasságra bukkantak, este pedig Rezonville mellett nagy táborokra. A nap azonban csupán kisebb harcokat hozott. A német hadseregparancsnokság azon a nézeten volt, hogy a francia sereg már elvonult, csupán az utóvédet kényszeríthetik harcra. Ezért jutottak arra az elhatározásra, hogy augusztus 16-ra csupán, a két északon menetelő hadtestet rendeljék az országúthoz, a III. hadtestnek Rezonville, Vionville irányába, a X. hadtestnek St. Hilaire-re kell indulnia. A többi hadtest feladata a Maason való átkelés volt St. Mihielnél.

A franciák 15-én folytatták visszavonulásukat, estig a II. hadtest Vionvill-ig, a VI. Rezonvill-ig, a gárda Gravelotte-ig jutott. Egy északi menetvonalon a III. hadtest elérte Verneville-t, míg a IV. hadtest Metzben maradt. Bazaine tábornagnak jelezték ugyan a németek megjelenését, de ő másnapra a menet folytatását rendelte el. Augusztus 16-án reggel 4 órakor mindkét oszlopnak egyszerre kellett volna indulnia, de a III. hadtest parancsnoka jelentette, hogy a IV. hadtest még nem zárkózott fel. Javasolta a lemaradt hadtest bevéását, mely dél körül volt várható és csak ezt követően látta célszerűnek az indulást. Bazaine a javaslatot elfogadta és déli oszlopnál elrendelte, hogy egyelőre verjenek sátrat, ha ezt az ellenség közelsége nem zárja ki. A császár a reggeli órákban egy lovasdandár fedezete mellett Châlons-ba kocsizott.

Bazaine megváltoztatott parancsa a németek számára rendkívül kedvezővé tette a helyzetet. Az 5. és a 6. lovashadosztály 8 óra körül Vionville körzetében rajtaütött a francia táborokon. A III. hadtest csatlakozott a támadáshoz és délig az itt lévő településeket elfoglalta. Ennél többre a széles arcvoná-

lon szétbontakozó hadtest nem volt képes, annál inkább mert délután egyre több francia hadtest jelent meg. A VI., a III., illetve a IV. hadtest támadása már baloldali átkarolással fenyegette a németeket, amikor Bredow tábornok lovasdandára egy bravúros lovasrohammal a VI. francia hadtestet visszavetette. A dandár rendkívül nagy árat fizetett önfeláldozó rohamáért, de a III. hadtest megtarthatta állását. A helyzet még nem oldódott meg véglegesen, de ekkor — a hadtestparancsnok önállóságát dicsérendő — megérkezett a X. hadtest, mely a III. hadtesttől balra elfoglalta azt a területet, ahol Bredow tábornok lovasai nemrég elvérezték, sőt Mars la Tour-t is birtokba vette.

A X. hadtest egy dandára azonnal parancsot kapott támadásra, de éppen belettközött a szintén támadó francia IV. hadtest arcvonalának közepébe. A két fél egymásól két-háromszáz lépésre állt meg és kezdett egy olyan tűzharcot, mely a németek számára végzetessé vált. A dandár hetven százaléka pusztult el a gyilkos tűzben. Közben a szemben álló két hadtest parancsnoka ugyanazt gondolta és mindketten nyugati szárnyukra vonták össze lovasságukat. Harminc francia és húsz német lovasszázad, mintegy 6000 katonája Ville sur Yron melletti fennsíkon félóránig vívta kemény kézitusáját, melynek végén mindkét fél visszavonult. A német csapatok hősiességének eredményeként a francia hadtest kénytelen volt megállni, így a német III. hadtest átkarolására indított támadásról le kellett mondania.

A német III. hadtest jobb szárnyára is egymás után érkeztek csapatok a VIII. és IX. hadtesttől. A 2. hadsereg parancsnoka 16 óra körül érkezett a csatatérre és látva csapatai kimerültségét, elrendelt még egy rohamot, majd a harc beszüntetését. E rohammal az volt a célja, hogy az ellenségben azt a képzetet keltse, hogy még jelentős tartalékokkal rendelkezik. Bazaine ezt készséggel el is hitte. A helyzet pedig az volt, hogy 140 000 franciával szemben csupán fele akkora német erő állt. Az e napi veszteségek mindkét félnél elérték a 15 000 főt.

A francia fővezért az ütközetek lemondatták a további menetekről. Bazaine elrendelte, hogy csapatai vonuljanak vissza Metz felé és vegyenek fel egy nyugati irányú harcrendet Roncourt és Vaux között. Célja a 2. német hadsereg elvéreztetése volt.

A német 2. hadsereg parancsnoksága már 16-án éjjel parancsot adott minden hadtestnek, hogy igyekezzen a harctérre. Moltke ugyanakkor az 1. hadsereget utasította, hogy lépje át a Moselt, csupán az I. hadtest maradjon a keleti parton. A következő napon a németek jobbszárnya felzárkózott a francia védelemre.

A GRAVELOTTEI CSATA

A csata Metzről nyugatra a Mosel folyó balpartján húzódó alacsony dombvidéken folyt le. Az egymást követő dombok egy fennsíkot alkotnak, melynek széle Roncourt-tól dél felé Ars sur Moselle-ig terjed. E vonal volt egyben a francia sereg védelmének arcvonala is, melynek főbb támpontjai: Roncourt, St-Privat, Amanvilliers, és Rozérieulles helységek, valamint néhány major. A védelem északi és déli vége erdőkre támaszkodott. A csatatéren jelentős vízi akadályok nem voltak, viszont a Gravelotte és Ars sur Moselle között csörgedező Mance patak mély mederrel rendelkezett, melyen az átkelés a gyalogság számára is körülményes volt. Az útvonalhálózat igen sűrű, Verdun felé három főút vezetett: Metz—Gravelotte—Mars la Tour—Verdun, illetve Metz Gravelotte—Doncourt—Verdun, valamint Metz—St-Privat—St-Marie aux Chênes—Verdun felé. A Metz—gravelottei főútvonal mintegy 1200 lépésre keletre, miután áthalad a Mance völgyén, mély utat képez, melytől tovább keletre található a St-Hubert major, mely a csata alatt különösen fontos helynek bizonyult.

A franciák állásának helyet adó dombosorral szemben nyugatra, ezzel párhuzamosan, egy másik dombosor húzódik, melynek fontosabb pontjai: St-Marie aux Chênes, St-Ail, Habonville, Verneville, Gravelotte helységek. Ezen a környéken is több major található és jelentős erdőségek borították a tájat.

A francia sereg a kialakuló csatában a II., III., IV., VI. hadtesttel, a gárda hadtesttel, valamint két lovashadosztállyal vett részt, összesen száznyolc gyalogzászlóaljjal, száznegy lovasszázaddal, öt-

száztíz löveggel, melyek közül hatvanhat mitailleuse volt. A hadsereg 120 000 főt számlált. A francia erőket — mint láttuk — Bazaine tábornagy irányította, aki szolgálatát az idegenlégióban kezdte. 1835-ben Spanyolországba vezetett egy expedíciót, az itt mutatott teljesítménye is hozzájárult ahhoz, hogy 1863-ban a mexikói expedíciós hadsereg parancsnokságát rábízák. Háborús tapasztalatokkal rendelkező, komoly tekintélynek örvendő tábornok volt.

A németek részéről a gravelotteri csatában az I. és a II. hadsereg vett részt, a IV. hadtest kivételével, vagyis a VII. (Zastrow), VIII. (Goeben), a gárda (Württemberg), a II. (Francesecky), a IX. (Manstein), a X. (Voigth-Rhetz) és a XII. (szász trónörökös) hadtest, valamint a gárda (Goltz), a I. (Hartmann), az 5. (Rheinbaben) és a 6. (Mecklenburg) lovashadosztály, összesen kétszázkilenc gyalogzászlóalj, százharminchárom lovasszázad és százhuszonkét üteg, vagyis 178 808 gyalogos, 25 584 lovas és hétszázharminckét löveg. A csatában személyesen is jelen volt Vilmos király, a tényleges vezetés természetesen Moltke kezében volt

Augusztus 17-én a francia hadsereg a következő állást foglalta el:

- a jobb szárnyon: VI. hadtest a Rancourt-tól St-Privat-ig húzódó magaslatokon;
- középen: — IV. hadtest Amanvillersnél;
— III. hadtest La Folie-Leipzig-Moscou vonalon.
- a balszárnyon: II. hadtest St-Hubert és Rozérieulles között.

A balszárny biztosítására egy gyalogdandárt rendeltek St-Ruffinba. A jobb és balszárny mögé egy-egy lovashadosztály állt fel. Tartalékban Bazaine a gárda hadtestet hagyta Plappeville körzetében, a főhadiszállás is itt volt.

Ugyanezen a napon a németek a következő állásban voltak.

- 1. hadsereg:
 - VII. hadtest Ars sur Moselle-nél elővédjével a Bois des Orgnons és a Bois de Vaux-ban;
 - VIII. hadtest Gorze környékén;
 - hadtest átkelt a Moselen, illetve látszattámadásokat indított Metz-től délre;
 - az 1. és a 3. lovashadosztály Corny-nál, illetve Coin-les-Cuvry-nél állt.

A hadsereg főhadiszállása Ars sur Moselle-ben volt.

- A 2. hadsereg:
 - IX. hadtest a Bois de Vionville-től nyugatra fekvő fennsíkon;
 - III. hadtest Flavigny, Vionville környékén;
 - X. hadtest Tronville-nél;
 - XII. hadtest Mars la Tour-Puxieux vonalon;
 - II. hadtest Pont a Maousson-nál;
 - 5. lovashadosztály Tronville;
 - 6. lovashadosztály Flavigny-Vionville mögött.

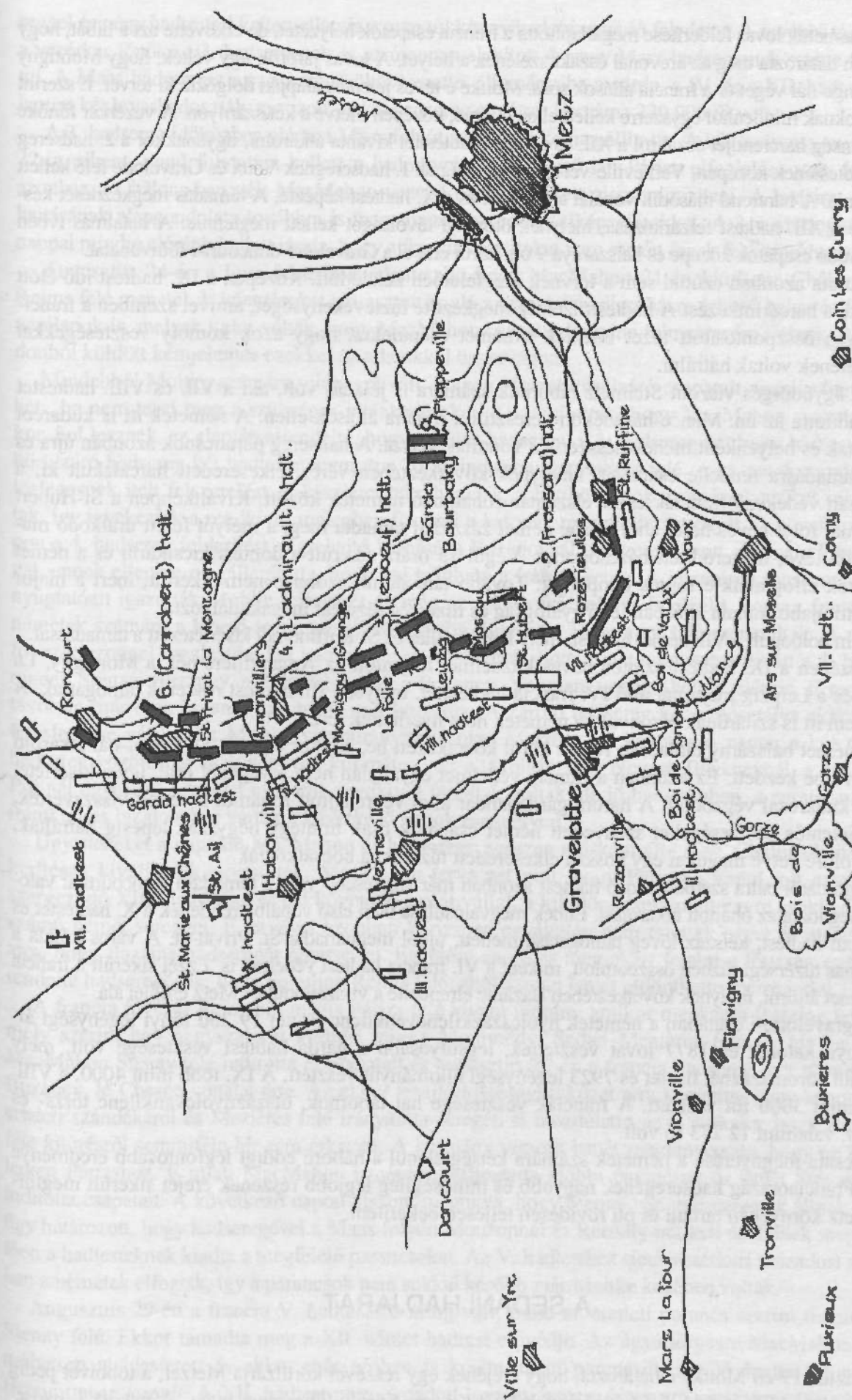
A hadsereg főhadiszállása Buxieres-ben települt.

A király, főhadiszállásával együtt, e napon érkezett a csataterre és a Flavigny-től délre fekvő magaslatra lovagolt. Ezt követően az uralkodó végig járta, szemrevételezte a vidéket, miközben a felderítők igyekeztek minél többet megtudni az ellenség erejéről és szándékáról. Annyi biztos volt, hogy a nap folyamán ellenséges támadástól nem kell tartani, viszont nem derült ki, hogy a franciák állásukban maradnak-e, vagy valamelyik úton elindulnak Verdun felé. Cselekedni tehát minél előbb kellett, ezért Moltke kiadta híresen rövid parancsát:

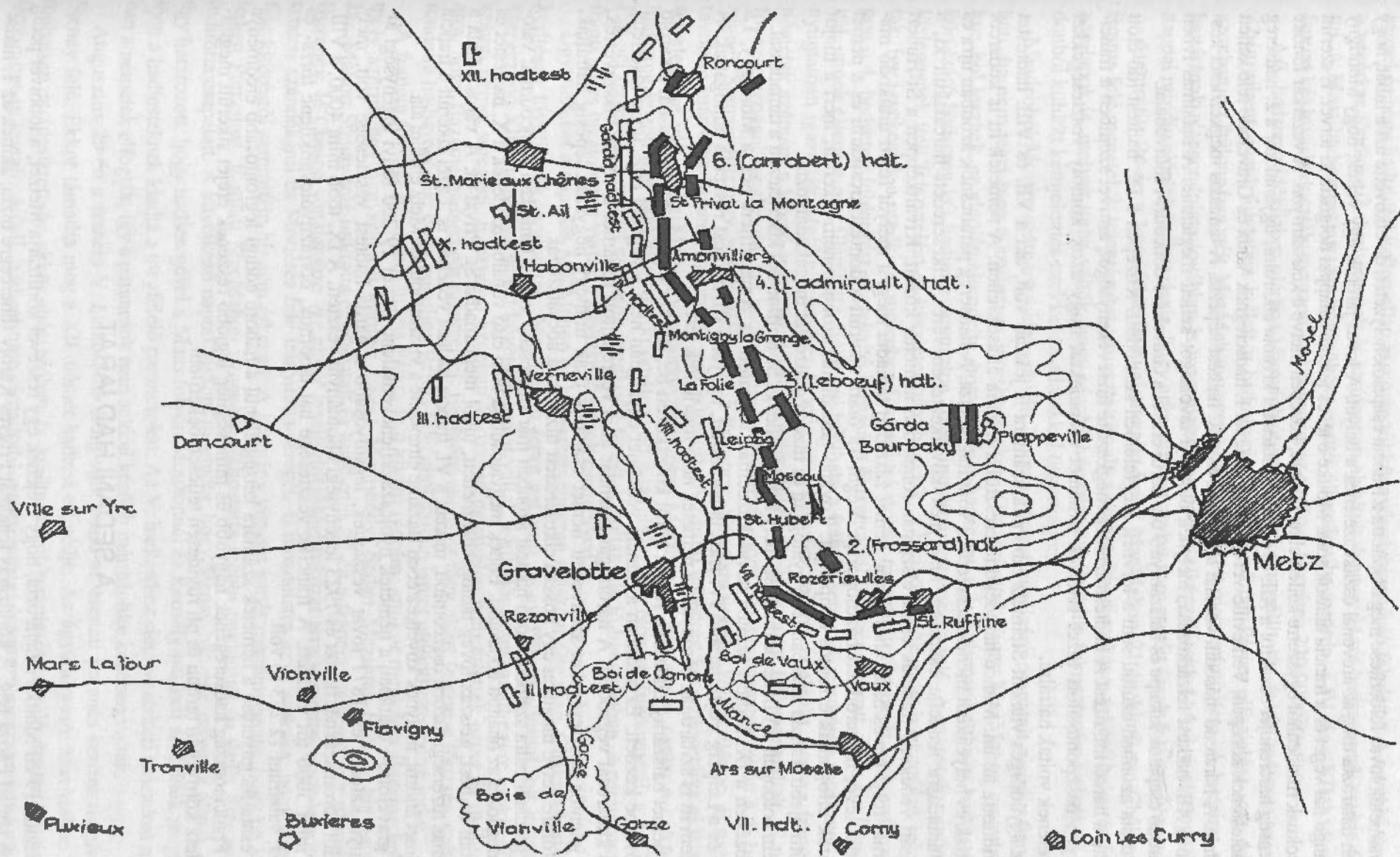
„A 2. hadsereg holnap, 18-án reggel 5 órakor sorakozik és a balszárnyról lépcsős alakzatban az Yron és Gorze-patak között (általában Ville sur Yron és Rezonville között) nyomul előre. A VIII. hadtest ezen mozdulathoz a 2. hadsereg jobb szárnyán csatlakozik. A VII. hadtest feladata eleinte biztosítani. Őfelsége a király további intézkedései az ellenség rendszabályaitól függenek. Jelentéseket Őfelségéhez egyelőre a Flavignytől délre fekvő magaslatra küldendők.

Moltke”

E parancsban meghatározott harcrend lehetővé tette, hogy északi, vagy keleti irányú támadást is kivédhessen a német hadsereg.

34. sz. ábra. A gravelotteri csata 1870 augusztus 18-án

34. sz. ábra. A gravelottei csata 1870 augusztus 18-án

A németek lovas felderítése megállapította a francia csapatok helyzetét, de elkövette azt a hibát, hogy tévesen határozta meg az arcvonal északi szélének a helyét. A lovas járórok úgy vélték, hogy Montigny la Grange-nál véget ér a francia állások sora. Moltke e téves jelentés alapján dolgozta ki tervét. E szerint a harcoknak mindenhol egyszerre kellett elkezdődnie, középen illetve a két szárnyon. A vezérkar főnöke az ellenség harcrendjét északról a XII. és a gárda hadtesttel kívánta átkarolni, ugyanakkor a 2. hadsereg IX. hadtestének közepén, Verneville-vel szemben, míg az 1. hadseregnek Vaux és Gravelotte felé kellett támadnia. A harcrend második vonalát a II., a III. és a X. hadtest képezte. A támadás megkezdését késleltette a XII. hadtest felzárkózása, melynek ötórányi távolságot kellett megtennie. A hatalmas ívben kanyarodó csapatok közepe és balszárnya 9 óra körül érte el a Gravelotte-doncourt-i főútvonalat.

A csata azonban ezúttal sem a tervnek megfelelően kezdődött. Középen a IX. hadtest idő előtt felvette a harcrintkezést. A hadtesttűzesség megkezdte tűztevékenységét, amivel szemben a franciák olyan összpontosított tüzet intéztek a német csapatokra, hogy azok komoly veszteségekkel kénytelenek voltak hátrálni.

Az ágyúdörgés viszont Steimetz tábornok számára is jeladás volt, aki a VII. és VIII. hadtestet megindította az ún. Mance-hasadékon keresztül a francia állások ellen. A németek itt is kudarcot vallottak és helyenként menekülésszerűen vonultak vissza. A hadsereg parancsnok azonban újra és újra támadásra rendelte csapatait, amelynek következtében véres, elkeseredett harcalakult ki, a szívósan védekező franciák és az elszántan rohamozó németek között. Kiváltképpen a St-Hubert majornál folyt heves harc, ahol kilenc német zászlóalj támadta meg, a mélyút felett uralkodó magaslaton lévő, megerődített házcsoportot. Végül 15 órára sikerült a döntést kicsikarni és a német csapatok elfoglalták e fontos támpontot. Tovább támadniuk azonban nem sikerült, mert a major mögötti újabb francia állásban lévő gyalogság és tűzesség tüze ezt megakadályozta.

Nem boldogult a VII. német hadtest, mely Rozériculles és St-Ruffine-nél kísérletezett a támadással.

Középen a IX. hadtest szintén heves küzdelmet folytatott az Amanvillers-nél, a Montigny, La Folie és a Leipzig majornál álló IV. francia hadtesttel, melyet a III. hadtest részei is támogattak. A védelem itt is szilárdnak bizonyult, a németek nem nyerhettek tért.

A német balszárnya támadása 16 óra körül következett be, amikor a gárda St. Privat-nál átkaroló manőverbe kezdett. Ez azonban a francia védelmet egyáltalán nem a végénél érte, így a kísérletet véres kudarcra végződött. A három gárdadandár által végrehajtott rohamot a védők visszaverték, de a jelentős veszteségeket szenvedett német csapatok csak mintegy négyszáz lépésig hátráltak, ahol földre vetve magukat egy hosszú elkeseredett tűzharcba bocsátkoztak.

A gárdától balra szétbontakozó hadtest azonban már sikeresebb volt, s támadása Roncourtnál valóban meghozta az óhajtott átkarolást. Ennek megvalósulása után első vonalba rendelték a X. hadtestet és a három hadtest, kétszáz löveg támogatása mellett, újból megtámadta St. Privat-ot. A város kőfala a hatalmas tűzérési tűzben összeomlott, miként a VI. francia hadtest védelme is. Ezzel sikerült a francia védelmet áttörni, melynek következtében Bazaine elrendelte a visszavonulást Metz erődjei alá.

A Gravelotte-i csatában a németek nyolcszázkilencvenkilenc tisztet 19 260 főnyi légénységi állományú katonát és 1877 lovat vesztek, legsúlyosabb a gárda hadtest vesztesége volt, mely egyedül háromszázhatvan tisztet és 7923 légénységi állományút veszített. A IX. több mint 4000, a VIII. több mint 3000 főt veszített. A franciák vesztesége hat tábornok, ötszáznyolcvankilenc törzs- és főtiszt, valamint 12 273 fő volt.

A csata megnyerése a németek számára kétségtelenül a háború eddigi legfontosabb eredménye volt. Franciaország hadseregének nagyobb és minőségileg legjobb részének erejét sikerült megtörni, Metz környékén tartani és ott rövidesen teljesen bekeríteni.

A SEDANI HADJÁRAT

Augusztus 19-én Moltke elhatározta, hogy erejének egy részével körülzárja Metzét, a többivel pedig tovább támad Párizs felé. A körülzárás feladatát Frigyes Károly főhercegre bízta, akinek az 1. hadse-

reggel és négy hadtesttel kellett ellátnia e nem túl könnyűnek bizonyuló feladatot. A további támadást a vezérkar főnöke a 3. hadseregnek és az újonnan alakított 4. vagy Maas-hadseregnek szabta feladatul. A Maas-hadsereget a százsz trónörökös vezette, állományába a gárda, a IV. és a XII. hadtest, valamint két lovashadosztály tartozott. A két hadsereg együttes létszáma 220 000 fő volt.

A 3. hadsereg időközben elérte a Maas folyót, ahol Moltke megállította. A két hadsereg augusztus 22-ig pihent, majd folytatnia kellett a hadműveletet. A végső cél Párizs elfoglalása volt, közben azonban a Châlons-ban vélt MacMahon vezette haderőt kellett megsemmisíteni. A hadjárat végrehajtásának alap gondolata továbbra is megegyezett az eddigi elképzelésekkel. A 3. hadseregnek egy nappal mindig előrébb kellett járnia, hogy a francia csapatokat harc esetén észak felé szoríthassa.

Augusztus 24-én a lovasfelderítők jelentették, hogy MacMahon 21-én kiűrtette Châlons-t és Reims felé menetel. E jelentéseket támasztották alá a német főhadiszállásra érkező belga és francia napilapok is, melyek tudni vélték, hogy MacMahon csapatai Bazaine felmentésére sietnek. A Londonból küldött kémjelentés ezekkel az adatokkal összevágott.

Mindebből Moltke számára világossá vált, hogy a Metzét körülzáró csapatait veszély fenyegetheti, ha nem teszi meg a szükséges intézkedéseket. Kiszámították, hogy MacMahon csapatai mikor, hol lesznek, ez alapján elrendelte, hogy a Maas-hadsereg, a 3. hadsereg két bajor hadteste és a körülzáró hadsereg két hadteste augusztus 26-án induljon Damvillers felé. A csapatok minden főlöszlegesnek ítélt felszerelést és készletet hátrahagytak, a hátiböröndök számára kocsikat rekviráltak, így igyekeztek a rendkívül melegben fokozni a katonák menetteljesítményét. A következő napon a 4. hadsereg felderítést végrehajtó lovassága Buzancynál ütközetet vívott a francia lovassággal, ennek ellenére megállapította, hogy hol található a francia sereg. A jelentések most már megnyugtatóan igazolták Moltke feltevését és még az a kedvező helyzet is előállt, hogy a franciák a németek számára a lehető legmegfelelőbb irányba, Buzancy, Beaumont felé meneteltek. A német fővezér azonnal megkezdte két hadseregének közelítését egymáshoz, augusztus 28-án a 4. hadseregnek Stenay, Buzancy, a 3. hadseregnek a Buzancy, Vouziers vonalat kellett elérnie. E napon a távolság már csak ötvenöt kilométer volt közöttük. A zároló hadsereg két hadosztálya ekkor már feleslegessé vált, ezért Moltke visszairányította őket Metzhez. A következő napon a két német hadsereg között már csak negyven kilométer volt a távolság, a 4. Nouart, Buzancynál, a 3. Grand Pré-nél egyesült. A német csapatok rendkívül fáradtak voltak, de jó hangulatban, a parancsnokaik iránti teljes bizalommal várták a következő napok eseményeit.

Ugyanezeket a napokat MacMahon és hadserege egészen másként élte meg. Châlons-ban a bekerítésen kívüli erők egyesültek. MacMahon terve azt volt, hogy Párizsba vonul, ott egyesül a szerveződő XIII. hadtesttel és ezt követően csatát vállal, a kiküldönitések miatt egyre csökkenő létszámú német sereggel. E tervével azonban Párizsban egyáltalán nem értettek egyet és utasították arra, hogy Bazaine hadseregét mentse fel. Egyelőre ennek is meg akart felelni a fővezér, ezért elrendelte hadseregének, hogy vonuljon Reims felé, ahol azután ismét eldönthette merre indul.

A francia fővezér Reimsből mégis Párizs felé kívánt indulni, amikor megkapta Bazaine levelét, mely szerint egy nagyszabású kitörést tervez Montmédy, Sedan Mezières felé. A hír hatására MacMahon Stenay felé indította el csapatait és augusztus 27-én a francia hadsereg már el is érte a Buzancy, le Chesne vonalat érte. Az ekkor lezajló lovassági ütközet arra készítette, hogy lemondjon eredeti szándékáról és Mezières felé irányította seregét. E mozdulatra az is sarkalta, hogy Bazaine féle kitörésről semmiféle hír sem érkezett. A kormány viszont ismét megfenyegette, hogy ne közeledjen Párizshoz. E miatt MacMahon ismét megváltoztatta előbbi parancsait és ismét Stenay felé indította csapatait. A következő napon viszont megtudta, hogy Stenay-ban már németek állnak ezért úgy határozott, hogy hadseregével a Maas folyón Mouzonnál és Remilly-nél kell át. Ennek megfelelően a hadtesteknek kiadta a megfelelő parancsokat. Az V. hadtesthez siető vezérkari századost azonban a németek elfogták, így a parancsok nem sokkal később már Moltke kezében voltak.

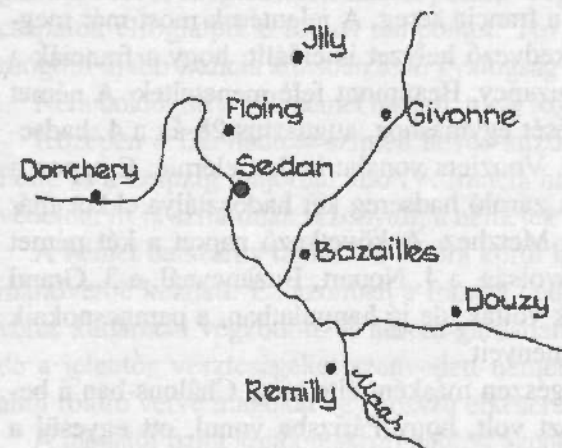
Augusztus 29-én a francia V. hadtest 10 óráig várt, majd az eredeti parancs szerint megindult Stenay felé. Ekkor támadta meg a XII. német hadtest elővédje. Az ágyúdörgésre MacMahon személyesen is idesietett és ekkor már szóban is kiadta az új parancsot. Az V. hadtest e napon Beaumont-ig vonult. A XII. hadtest nem támadott tovább, hanem Nouartra visszavonulva várt. A

német gárda a francia VII. hadtest elvonulását tétlenül nézte, a támadás iránti vágyát magasabb célok érdekében szintén fékentartotta.

Augusztus 30-án, a már egyesült német erők Beaumont-nál megtámadták a francia V. és VII. hadtestet. Az V. hadtest délben kezdte meg az átkelést a mouzon-i Maas-hídon, s eközben érte a német támadás, mely a hadtestet szinte teljesen szétverte, miként a túlsó partról a segítségére siető XII. hadtestet is visszavetette. A VII. hadtest időben elérte a Remillyt, de az itt lévő két szükséghid egyike átkelés közben leszakadt, ezért a hadtest tüzérsége már nem kellett át, így a Maas nyugati partján Sedan felé vonult el.

Augusztus 31-én Moltke elhatározta, hogy a franciákat átszorítja a Maas-on és a folyó, illetve a belga határ közötti területen vagy döntő csatára kényszeríti, vagy megadásra szólítja fel. Ennek megvalósítására kettős átkarolásra adott ki intézkedéseket. A 4. hadseregnek kelet felé kellett a franciák útját elvágni, ezért két hadtestnek elrendelte, hogy a Maas keleti partján vonuljon előre. A 3. hadseregnek délről és nyugatról kellett támadnia. Moltke arra is számított, hogy a francia sereg átlép belga területre, úgy az üldözést itt is folytatni kellett. A parancsok időbeni végrehajtása érdekében a kijelölt csapatok még aznap megkezdték az átkelést a Maas-on.

Szeptember 1-én kora reggel Moltke olyan parancssal sietette a Maas jobbpartján menetelő csapatokat, hogy igyekezzenek a franciák útját elzárni Mezières felé, amerre a franciák még elvonulhatnának. A porosz hadvezérnek esze ágában sem volt arra gondolni, hogy MacMahon erre a napra pihenőt engedélyezett fáradt csapatainak.

35. sz. ábra. Sedan és környéke

Hajnalban az I. bajor hadtest Bazailles-be törve kezdte meg a támadást, mely nyitánya lett a háború döntő csatájának. A IV. hadtest támogatásával vívott helység-harc 9 órára vált eredményessé. Ezalatt jobbra a XII. hadtest, mellette a gárda vonult fel és kezdte meg a tüzérségi harcot. Ezzel készítették elő a gyalogság támadását, mely oly sikeresen bontakozott ki, hogy rövidesen a németek kezére került Givonne, majd Illy is. Utóbbi helységen át sikerült felvenni az összeköttetést a 3. hadsereggel, így a franciák útja kelet felé már el volt zárva.

Ezalatt Donchery-nél, a Maason átkelt a XI. és az V. hadtest, melyek Sedantól északra bontakoztak szét, Floing, illetve Illy felé támadtak. Az átkelőt a württembergi hadosztály biztosította. A had-

testek felvonulását itt is a tüzérség tevékenysége követte. A kialakuló tűzpárbajban a XI. hadtest parancsnoka életét vesztette, az mégis a németek számára fejeződött be eredményesen. A gyalogság elfoglalta Floingot, majd Illyt is, mely a franciák Mezières felé vezető útjának elzárását jelentette. Ezt követően a szó ismét a tüzérségé lett. A franciákat szinte teljesen körbe vevő német ütegek kíméletlenül lötték a Sedanba és környékére szorult francia csapatokat.

MacMahon reggel 7 órakor a Bazailles körüli harcokban súlyosan megsebesült, a parancsnokságot Ducrot tábornok vette át. Kiadott parancsai a Mezières felé történő elvonulást készítették elő, amikor Wimpfen tábornok, az V. hadtest új parancsnoka, egy kormánytól kapott felhatalmazásra hivatkozva átvette tőle a parancsnokságot. Az előző parancsokat azonnal visszavonta és egy Bazailles, Carignan felé irányuló elvonulásra adott parancsot. Két hadtestnek a XII. és a VII. hadtest fedezete mellett kellett kitörnie. A kísérlet azonban kudarcot vallott. Ezt követően nem maradt más hátra, mint a fehér zászló kitűzése. Sedannál III. Napóleon császár és 100 000 francia került hadifogságba. A csatában a franciák 17 000, németek 9000 főt vesztek.

A sedani katasztrófa híre egész Franciaországot megrázkódtatta, de különösen Párizst, ahol újabb forradalom tört ki. III. Napóleon és családját megfosztották a trónjától és kikiáltották a köztársaságot. Trochu személyében kormányzót választottak, aki a nemzetvédelmi kormány élén

kézbe vette az ország védelmét. A háború tehát nem ért véget. A franciákat népfelkelésre szólították fel, mely eredménnyel járt, több százezer ember fogott fegyvert a németekkel szemben.

A rendkívül fegyelmezett és jól vezetett német hadseregnek ezúttal kiképzetlen, fiatal tábormokok által vezetett, de rendkívül lelkes tömegekkel kellett szembenéznie. A helyzet meglehetősen hasonlított ahhoz, melybe Napóleon 1808-tól Spanyolországba került, azonban a németek Moltke vezetésével ezúttal is kiválóan oldották meg a feladatukat.

A metzi zároló hadsereg, illetve a több kisebb-nagyobb várnál hagyott erő kivételével a német hadsereg Párizs felé sietett. A 150 000 főnyi haderő szeptember 19-én ért a több védelmi gyűrűvel biztosított francia fővároshoz. A belső gyűrű harminc, a külső hatvan kilométer kerületű volt, melyet 2627 nehézlöveggel láttak el. A város védelmét 80 000 tényleges és tartalékos katona, valamint tengerész látta el, 215 000 fő nemzetőrrel együtt. Később a védők létszáma elérte a 400 000 főt, melyből 5000 lovas volt. A tüzérséget az említettekén kívül százhuszonnégy táborig üteg képezte. E hatalmas erőt három hadseregbe osztották. A védelmet alaposan megszervezték, védőszakaszokat képeztek, de nagy gondot fordítottak a belső közlekedés lehető legjobb kihasználására is. A védelem hatékonyságának emelésére felhasználták a vasutat, a távírókat, de postagalambokat, léggömböket, fényszórókat is.

A németek nyolcvan kilométernyi vonalon vették körül a fény városát, a Maas-hadsereg a Szajna jobb, a 3. hadsereg a folyó bal partján.

A német hadsereg hátában a francia népfelkelés egyre nagyobb méreteket öltött. A kormány egyik tagja, Gambetta léghajóval hagyta el Párizst és Toursban kibocsátotta a franciákat fegyverbe szólító felhívást. Ennek eredményeként hat hét múlva közel 800 000 francia állt harcra készen. Ezen erőből felállítottak két ún. loirei hadsereget, emellett egy északi és egy nyugati hadsereget. E hatalmas fegyveres tömeg fenyegette ugyan a Párizs környéki német csapatokat, érdemi eredményt azonban nem tudott felmutatni velük szemben. A németek helyzetét tovább javította a Metzben lévő francia hadsereg október 27-i kapitulációja. Bazaine tábornokot az éhínség készítette arra, hogy 170 000 katonájával megadja magát. A németeknek 150 000 embere szabadult fel, melyet a felkelő hadseregek távoltartására használtak fel.

Közben Párizs környékén heves harcok dúltak. A védők több kitöréssel próbálkoztak, de ezt a németek mindig visszaverték. Párizs lövetése december 27-én, új időszakába lépett. A német vezetés ezután összpontosította a tüzet, ezen a napon a Mont Avont lötte hetvenhat löveg. A franciák két nap után feladták a helyet. Ezt követően a dél-keleti védelmi szakasz vált célponttá, ahol humzamosabb időn keresztül százhuszonhárom löveg lötte a védők fontosabb objektumait. Közben más irányból is folyt a tüzérség tevékenysége, aminek következtében naponta két-háromszáz gránát robbant a francia fővárosban.

Párizsban a helyzet egyre rosszabb lett. Elfogyott az élelem, sok volt a sebesült, hiány volt a hadianyagban és egyéb nehézségekkel is szembe kellett néznie Trochunak. Mivel felmentő sereg nem lehetett számolni, a védők csupán egy sikeres kitörésben bízhattak. A közvélemény nyomására január 19-én egy 100 000 főt számláló kitörő hadsereget állítottak össze, mely a Mont Valerian erőd ágyúinak fedezete mellett Buzanval irányába kezdte meg támadását. A kísérlet az V. német hadtest erődített vonalát érte, amely kitartott, a franciák siker nélkül tértek vissza fővárosukba. Ezt követően Párizsban már kevesen bíztak a sikerben és így január 23-án megkezdődtek a fegyverszüneti tárgyalások. Az egyezményt január 28-án kötötték meg, mely feltételek mellett kapituláció volt.

A háború tulajdonképpen ekkor ért véget, bár Belfort erődje még február 18-ig kitartott. A német hadsereg a Franciaországra kivetett hadikárpótlás kifizetéséig, 1873-ig megszállva tartották az országot.

Az 1871. május 10-én megkötött frankfurti béke Elzászt, Belfort kivételével, illetve Lotharingia németek lakta részeit, Metz-el együtt Németországnak jutatta. A franciák ugyanakkor öt milliárd frank kárpótlást tartoztak fizetni.

Még tartott Párizs ostroma, amikor 1871. január 18-án I. Vilmost Versailles-ban német császárrá kiáltották ki, ami egyben a Német Császárság megalakulását is jelentette. Otto von Bismarck lett a császárság első kancellárja, akinek érdemei elvülhetetlenek voltak, miként Helmuth von Moltkéjé is, aki 1870-ben grófi címet kapott, 1870-ben pedig tábornagi kinevezést.

MOLTKE HADVEZETŐI ÉS HADTUDOMÁNYI MUNKÁSSÁGA

A háború Moltke elképzeléseit támasztotta alá. A német csapatok a gyors mozgósítás, felvonulás révén olyan előnyre tettek szert, melyet a franciák soha nem tudtak behozni. A politikailag védő fél hadseregének gyorsabb készenléte miatt támadóvá válhatott, a kezdeményezés birtokában akarátát a szembenálló félre kényszeríthette, melynek gyümölcse az első ütközetek megnyerése volt. Ez pedig olyan erkölcsi fölényt biztosított a német csapatoknak, mely döntően befolyásolta a további eseményeket.

A kezdeményezés birtokában a vezetés tervszerűbben dolgozhatott, mint „az eredmény után futó” francia vezérkar. Az erők szabad alkalmazásával élve a német vezérkar a megfelelő helyen mindig képes volt jelentős helyi erőfölényt elérni, ami a sokszor valóban hősiiesen harcoló csapatokkal szemben minden esetben döntővé vált.

A háború során bebizonyosodott Moltke azon vezetési stílusának helyessége is, hogy részletes tervek helyett szinte csak irányelveket határozott meg és legtöbb esetben a hadsereg- és hadtestparancsnokokra bízta a végrehajtás mikéntjét. Persze volt olyan eset, amikor a parancsnokok nem tudtak élni ezen önállósággal, vagy nem jól értették meg a felsőbb utasításokat és kudarcot vallottak. Steimetz tábornok ennek „köszönhette”, hogy a gravelotte-i csata másnapján már nem ő irányította az 1. hadsereget. A legtöbb esetben azonban az önállóság meghozta az eredményét, az ágyúdörgés felé menetelés a német hadtestek és hadosztályok esetében általánossá vált.

A hadműveletek tervezésénél feltétlen kiemelés érdemel a német vezérkar azon törekvése, hogy a balszárnyon előretörő hadsereg mindig megelőzze a főirányba támadó két hadsereget. Ezzel egy oldalirányú támadás lehetőségének fenntartását kívánták elérni, mely azonban még nagyobb sikert ért el, hisz ennek köszönhető a francia hadsereg kettészakítása, majd a châlons-i hadseregnek a belga határhoz szorítása.

A háború utolsó időszakában pedig az bizonyosodott be, amit 1874-ben Moltke a szokott szűkszavúságával a következőképpen fogalmazott meg: „a kötelesség teljesítésének legfőbb tényezője a katonai nevelés.” A rendkívül lelkes francia tömegek nem tudták érvényesíteni sokszoros erőfölényüket, a fegyelmezett, jól irányított német sereg felett.

Moltke kiváló gyakorlati szakember volt, e mellett korának jelentős katonai gondolkodója és írója. Abból indult ki, hogy a háború elkerülhetetlen, a civilizáció velejárója. Éppen ezért szükségesnek tartotta, hogy az ország valamennyi erőforrását, lehetőségét felhasználja a sikeres hadviselés előkészítésére és folytatására. A legfontosabb cél nem lehet más, mint az ellenséget megelőzni a mozgósításban, a felvonulásban és a hadműveletek megindításában.

A hadművészetről alkotott elképzelései a napóleoni gyakorlat folytatásaként, továbbfejlesztésként foghatók fel. Vallotta, hogy a csapatokat külön-külön kell felvonultatni, majd a döntő helyen és időben együtt alkalmazni. Nagy hangsúlyt fektetett az átkarolás lehetőségének megteremtésére, vagyis az ellenséget arcból és a szárnyakról indított támadással kell szétzúzni.

Nézete szerint a hadvezetést a „nagy és gyors döntésekre való törekvés jellemzi.” A döntéseknél azonban az egyszerűségnek kell dominálnia. Moltke elméleti, de gyakorlati hatásában is alapkövetelmény, hogy a „józan ész diktálta követelmények”-nek kell megfelelni.

A XIX. SZÁZAD UTOLSÓ ÉVTIZEDEINEK HADÜGYE

A XIX. század második felében Európa arculata jelentősen megváltozott. Az újabb ipari forradalom révén ipari jellegűvé változott területek gyáraiban már szinte minden terméket nagy tömegben állíthattak elő. A kohászat fejlődése révén átalakult a fémfeldolgozás, a gépgyártás. Az acél alkalmazása alapvetővé vált. A találmányok sora tette lehetővé, hogy az ember mindennapi élete is megváltozzon. Feltalálták a belsőégésű motort, mely új távlatokat nyitott a közlekedésben. Rájöttek az elektromosság titkára, az elektromágneses sugárzás felhasználhatóságára, megszólalt az első távíró, telefon, majd szikratávíró. Már tudtak fényképezni. Megismerték egy sor betegségnek az ellenszerét, felfedeztek sok elemet és vegyületet. Mindez és még sok más felfedezés lehetővé tette az ipar lendületes fejlődését, a mezőgazdaság termelékenységének növelését és az infrastruktúra minőségileg teljesen új formájának kialakulását. Az életfeltételek javulása természetesen jelentősen növelte a népszaporulatot.

A feudalizmus viszonyai szinte teljesen eltűntek Európában, helyette az emberi és polgári jogok érvényesítésén alapuló liberális államok váltak általánossá. A városiasodás hatalmas lendületet nyert, mely a tömegek szerepét jelentősen növelte a politikai, társadalmi, de még a gazdasági élet alakításában is. A politikai nyilvánosság, a napilapok általánossá tették a az ember bevonását a közéletbe, ugyanakkor nagy teret adtak a politikai és ideológiai demagógiának is, mellyel eredményesen manipulálhatták az embereket. Mindez olyan eredménnyel is járt, hogy ügyes politikai fogásokkal adott esetben egy-egy háború ügyének akár a lakosság többségét is megnyerhették. Clausewitz tételei fényesen igazolódtak.

A feltételek megváltozása a hadügy általános átalakulásához vezetett. A hadseregeket most már milliós nagyságrendűvé növelhették, hisz rendelkezésre állt elég ember és a tömeggyártás révén mindenki kezébe fegyvert adhattak. E tömegeket vasúton bárhová el lehetett szállítani, sőt az élelmet és a lőszeret is könnyedén pótolni lehetett. Nyilvánvalóvá vált, hogy az az ország, amelyik mindezt leghamarabb felismeri és a megváltozott viszonyokhoz alkalmazkodni képes, lépéselőnybe kerülhet a többivel szemben. Az 1870—71-es háború bebizonyította, hogy a német hadsereg vezetői Európában, ebben a vonatkozásban, mindenkit megelőztek.

A hadseregszervezés terén — a jelentősebb államok közül Anglia kivételével — majd minden ország áttért az általános „védkötelezettség” bevezetésére. Ennek megfelelően az új hadseregszervezet két legfőbb eleme az „álló hadsereg és a tartalékok” voltak. Az álló hadsereg feladata az alkalmas állampolgárok kiképzése, illetve azon kereteknek a fenntartása, melyeket a tartalékok töltöttek fel. A tartalékok feladata, hogy az említett kereteket valóban feltöltsék, illetve önálló alakulatokat alakítsanak. A szervezethez tartozik a területi kiegészítő rendszer, mely békében a kiképzést, háború esetén pedig a mozgósítást könnyíti meg. Mivel mozgósításkor a hadsereg létszáma többszörösére nőhet, ilyenkor a meglévő, tényleges tiszti állomány nem fedezheti a szükségleteket, ezért tiszti tartalékot kell képezni. Általánosan elfogadott megoldás, az egyéves önkéntes intézményének bevezetése volt. Érettségizett, vagy diplomával rendelkező fiatalokat egy éves szolgálat után léptettek elő tartalékos tisztté.

Az Osztrák—Magyar Monarchiában 1868-ban vezették be az általános védkötelezettséget, melynek eredményeként a hadsereg békelétszámát 272 000-ben, a hadi létszámát 800 000-ben állapították meg. A népfelkeléssel, a honvédséggel és a Landwehr-rel együtt a hadi létszám meghaladhatta a másfélmillió főt. Németországban a békelétszám 400 000 fő volt, melyet háborúban 1 300 000 főre emelhetek. Franciaországban 1872-ben vezették be a hadkötelezettséget, ezután itt békében 500 000 fővel, háborúban 1 200 000 fővel számoltak. Ehhez járult még a mintegy 600 000

főt számláló „területi hadsereg”. Bevezették a hadkötelezettséget többek között Oroszországban is, ahol csak a békelétszám 750 000 fő volt.

A német—francia háború volt az első olyan háború, ahol mind a két fél már hátultöltős, huzagolt csövű fegyverrel rendelkezett. Ennek hatását a hatalmas veszteségek jelezték és egyértelműen bebizonyosodott az új rendszerű puskák minden más megoldás feletti felsőbbrendűsége. A tapasztalatok révén az egyes országok — gazdasági lehetőségeik függvényében — ilyen, vagy hasonló működési elvű fegyvereket állítottak rendszerbe. A fejlődés azonban olyan gyors ütemű volt, hogy sűrűn került sor átfegyverzésre. A század végére elterjedt a kisüremetű, ismétlődőrendszerű puska. A kilencvenes években már általában gyérfüstű lőport alkalmaztak, mely megszüntette a csatateret mindenkor elborító átláthatatlan füstöt.

A tüzérség fejlődése szintén rohamos. A Krupp, az Uchatius, a Reffye lövegek már az új megoldásokat képviselték. A huzagolt csövekbe már kúpban végződő, vezetőgyűrűvel ellátott lövedékeket helyeztek, melynek sokkal jobb ballisztikai tulajdonságai voltak. A tökéletesebb fojtás lőtávolság növekedését eredményezte. A lőszabatosság jelentős mértékű emelését segítették a megjelenő optikai irányzó és felderítő műszerek.

A fegyverek fejlődése módosította a harcászati elképzeléseket. A gyalogságnál az eddigi tömeges harcrendek alkalmazása, a szuronyroham lehetetlenné vált. Egyre kisebb és csekélyebb mélységű alakzatokat alkalmaztak, előtérbe került a századok, szakaszok, sőt a rajok harcászata, keresték a nyitott alakzatnak, a fejlődött vonallal és az oszloppal való célszerűbb alkalmazását, a löfegyverek hatásának minél magasabb szintű kihasználását, a tüzelőkészítés helyes, időbeni megvalósításának lehetőségeit, a terep nyújtotta előnyök, a természetes és mesterséges fedezékek célszerű kihasználásának módjait. A hatékony megoldásokat igyekeztek találni az elméleti szakemberek éppúgy, mint a gyakorlatok irányítói, de igyekeztek a háborúk ez irányú tapasztalatait is leszűrni. Nyilvánvalóvá vált viszont az, hogy az ellenség pusztításában most már a gyalogsági fegyverek tüzeinek, illetve a tüzérségi tűznek lesz döntő szerepe. A század végének elterjedt harcászati alakzata lett a gyalogszázad fejlődött vonala, mely két sor mélységű volt, átlagosan száz lépés szélességű. Ez az alakzat biztosította, hogy egyszerre a lehető legtöbb ember lőhessen, viszont az ellenség felé viszonylag „vékony arcvonalat” mutatott. A közelharcban azonban még mindig előszeretettel ragaszkodtak az oszlophoz, mely vezethetőbb, gyorsabb, bár sebezhetőbb volt.

A lovasság térvesztése volt a legszembetűnőbb. A harctereken végrehajtott lovassági rohamok szinte a teljes megsemmisüléshez vezettek. Hasznosíthatóságukat a felderítésben látták, elsősorban hadászati méretekben, hisz a vezérkarok kezében semmilyen más eszköz nem volt, hogy az ellenségről a hadjáratok tervezéséhez oly fontos adatokat beszerezzenek.

A harmadik fegyvernem, a tüzérség fejlődése volt talán a leglátványosabb. Az ellenség pusztításában vállalt részaránya rohamosan nőtt, ennek megfelelően széleskörűen bevonhatták a harc minden fázisába. Legfontosabb alkalmazási időszakának, a harc előkészítését tartották, melyben tűzzel döntő szerepet kellett vállalnia. Megtehetette ezt azért is, mert ebben az időszakban, a megnövekedett lőtávolság miatt, az ellenséges gyalogság és lovasság behatásának minden veszélye nélkül tevékenykedhetett.

Jelentősen felértékelődött a harcon kívüli tevékenység is. A felvonulás, az erők átcsoportosításának felgyorsulása, a csapatoknak a tűzfegyverek elleni rejtése miatt megnövekedett a harcászati szintű hírszerzés és felderítés jelentősége. Ugyancsak nőtt a fegyvernemi alakulatok, a harcrendek rejtését, álcázását segítő csapatok alkalmazásának fontossága, illetve megjelentek az egyes parancsnoki szintek közötti összeköttetést biztosító technikai jellegű csapatok. Nagy gondot fordítottak ugyanakkor a csapatok elhelyezésének és ellátásának gördülékeny megszervezésére, mely a felgyorsult események és a létszámok jelentős növekedése miatt, új gondok sorát vetette fel.

A hadászat vonatkozásában változások alig történtek. Azon elvek helyességét, melyeket a napóleoni háborúk után fogalmaztak meg és melyek mentén Moltke elmélete és gyakorlata is fejlődött, alig változott. A hadjáratok gyors vezetése, a több menetvonalon történő felvonulás és egy döntő csata kikényszerítése, döntő elemei maradtak a háborúknak.

A német nagy vezérkar és csapatvezérkarok háborús működése Európa szerte elismerést aratott. Hasonló szintű szervek megszervezése a többi európai államban is napirenden volt.

A katonai teoretikusok, akik közül e korban ugyancsak a németek jártak az élen, arra a legfontosabbnak ítélt kérdésre igyekeztek választ találni, hogy a jövő háborúja milyen hosszú lesz. A német érdekek, az egyes államok gazdasági fejlettsége és különösen lehetőségei miatt, a rövid lefolyású háborút tartanák kívánatosnak. A milliós tömeghadseregekkel és hadseregek ellen azonban lehet-e rövid háborút viselni? Moltke szerint ez elképzelhetetlen: „*milliós hadseregeket nem lehet gyorsan levern*.” Egészen más volt az elképzelése Alfred von Schliffennek, aki 1891 és 1906 között volt a német vezérkar főnöke. Szerinte a háború szükségszerűen rövidlejárátú lesz. Elméletének legfontosabb tételei szerint az ellenség főerejét egy átkaroló hadművelettel be lehet keríteni és döntő csatára kényszeríteni.

A kor kiemelkedő katonai szakírója volt Sigismund von Wilhelm Schlichting tábornok, aki a hadművészet XIX. századi fejlődését vizsgálva rámutatott a fejlődés legfontosabb irányira, elemeire. A hadászatról azon a véleményen volt, hogy változó tudomány, mely függ a kor viszonytól, a hadviselés eszközeitől, valamint az állam politikai rendszerétől. A hadművészet változását összhangba hozta a kultúra változásaival, valamint az infrastruktúra — a vasutak, műutak, távbeszélő, távíró — minőségileg új megjelenési formájával. Tisztán látta mindazon összefüggést, mely az új fegyverek és a tömegek, valamint a hadművészet fejlődése között fennáll. A háborúk tapasztalatai alapján megkülönböztette a hadműveletet az ütközettől, az ütközetet a harctól. Felismerte, hogy a fegyveres küzdelem méretei jelentősen megnöttek, kinőttek a harcászat köréből. Fogalmai között megjelent a hadműveleti mélység kifejezés. Nagy érdeme a találkozó harc elméletének kidolgozása, melyet megkülönböztetett a támadástól.

A háborúk eseményei és a katonai gondolkodók munkássága is jelzi, hogy a XIX. század vége a hadművészet fejlődésének ellentmondásoktól terhes időszaka. Hátterében rendkívül sok változó tényező állt politikai, társadalmi, gazdasági, technikai téren egyaránt. A szakemberek igyekeztek ugyan figyelembe venni a legfontosabb hatóerőket, melyek az addig soha nem látott mélységű, szélességű és különösen sebességű változások következtében a haderő teremtésére és alkalmazására hatnak, vagy hathatnak, de aligha az ő hibájuk, hogy a hadművészet egyes területein felmerülő kérdésekre igazi válaszokat nem találták meg. Mint azelőtt mindig, az eljövendő kor nagy háborúja mutatja meg az igazi ellentmondásokat és ezt követően indulhat meg a megoldások keresésének rendkívül sok áldozatot kívánó útja.

FÜGGELÉK

A XIX. század végére kialakult a hadművészetnek egy körülhatárolt fogalomrendszere, melynek legfontosabb elemei a következők:

A háború az a végső eszköz, mellyel a nép akaratát egy másikra rákényszerítheti. A „népháborúban” az ország összes erőforrását igénybe kell venni. Ez egyrészt katonai háborúból áll, másrészt a politikai vezetés azon erőfeszítéséből, mellyel a mozgósított hadsereget anyagi és erkölcsi szempontból egyaránt támogatja.

A katonai értelemben vett háború eszköze a haderő, mely a hadrendbe sorolt alakulatokból, valamint az anyaországban különleges célokra alkalmazott, kiképzett és szervezett erőket foglalja magába.

A mozgósítás egyrészt a haderőnek, másrészt az egész nemzet gazdasági életének a békeállapotról a háborús állapotba való átállítását jelenti. Ellenben a korábbi évszázadok gyakorlatától, amikor a háborúra évekig készültek, ebben az időszakban már az volt a cél, hogy a mozgósítást a lehető legrövidebb időn belül elérjék. Ennek nemcsak katonai, hanem gazdasági okai is voltak, hisz a mozgósított haderő fenntartása rendkívül költségessé vált. A gazdaság átállításának viszonylag hosszabb időszükséglete miatt, a mozgósított hadsereg készletének lehető legnagyobb részét, már békében fel kellett halmozni. A mozgósítás lehetett teljes vagy részleges, ennek függvényében, hogy a haderő és a gazdaság egészét, vagy csak egyes részeit mozgósították.

A felvonulás a mozgósított haderőnek elszállítása oda, ahonnan a hadműveleteket meg akarja kezdeni, vagyis a felvonulási körletbe. A felvonulás történhet egy, vagy több körletbe.

A hadművészet — tágabb értelemben — kétirányú tevékenység, egyrészt a hadvezetés, másrészt a haderő megteremtése, a szervezés, a felszerelés, a kiképzés, stb. A hadvezetés magába foglalja a hadászat (szűkebb értelemben a hadművészet) és harcászat fogalmát.

A hadászat tárgya az egész haderőnek a hadicél elérésére való felhasználása az egész hadszíntéren az egész háború folyamán.

A harcászat a haderő egyes részeinek ütközetekben történő felhasználása az ütközet céljának elérésére.

A háborús cél a háború valódi okának megszüntetésére irányuló, háborúval elérhető politikai cél.

A hadicél a háborúban a hadvezetés által elérendőnek tartott katonai cél, ami az elvek szerint rendszerint a szembenálló fél haderejének teljes megsemmisítése.

A hadicél elérésének módját a haditerv tartalmazza. Ezen okmány tartalmazza a fővezér tervét a haderő felhasználására. Elemei: a csoportosítás, a csoportok feladatai és az ezzel összefüggő időpontok. A haditervet indoklással együtt emlékiratban (memorandum) terjesztik elő.

Hadművelet a hadászat, vagy a harcászat egyes művelete, mely a haderő egészének, vagy egyes csoportosításának hosszabb ideig tartó, egységes tevékenysége. A hadműveletek tervszerűségét az erő, tér, idő és anyagszámvetések figyelembevétele biztosítja. A hadműveleteket a hadműveleti vezérkari szolgálat tervezi, szervezi és irányítja, melynek legfőbb feladata a haderő harcképessé tétele a kívánt számban, időben és helyen.

Az átkarolás az ellenség megsemmisítésének azon módja, melynél nemcsak előről, hanem oldalról is hatunk rá. Az átkarolás lehet egy-, vagy kétoldali. Ha a támadás nemcsak oldalról, hanem egyik irányból hátulról is éri az ellenséget, akkor megkerülésről, ha a megkerülés két oldalról történik, akkor bekerítésről beszélünk.

Az áttörés az ellenség arcvonalának áttörését értjük, melyet rendszerint súlyképzés előz meg, vagyis helyi erőfölény létrehozása a rendelkezésre álló erők függvényében. Az áttörést rendszerint bekanyarodás követi, mely az ellenség szárnyankénti megsemmisítését célozza.

Az erők szélességi és mélységi tagozódása három féleképpen történhet; az erők egy vonalban egyenletesen elosztva állnak fel, az első vonalban csak „alárendelt” csapatok állnak, a zöm visszartartva, a kialakult helyzetnek megfelelően tevékenykedik, minden erőt alkalmazunk az első vonalban, de a szárnyakon mélységben tagozva, ahol így erőfölény jöhet létre.

A hadászati védelem esetén a haderő védelemmel oldja meg a feladatát, ami azonban nem zárja ki az alkalmanként, akár nagy erőkkel végrehajtott támadást.

Támadó hadjárat alatt a haderőnek egy támadó haditerv végrehajtásáért folytatott hadműveletét értjük.

A hadászati visszavonulás a haderőnek tervszerinti visszavonulása, melyet helyenként és időnként támadó harccal szakíthatunk meg.

A párhuzamos üldözés az ellenségnek nemcsak követése, hanem az oldalában, lehetőleg rövidebb úton történő kísérése. Ez lehet egy-, vagy kétoldali, cél hogy lehetőleg utolérjük, illetve elvágjuk további visszavonulási útját.

A hadászati alapvonal vagy bázis a haderőnek egy hadművelet megindításához elfoglalt kiindulási területe. A haderő itt készül fel, illetve itt létesítenek raktárakat kórházakat, itt állomásoztatnak tartalékokat.

Hadászati tartalék alatt az egész haderő mögött, rendszerint központi helyen állomásoztatott csapatokat értjük, melyeknek előzetesen nem szabnak feladatot.

Hadászati kategória a külső, illetve belső vonal, mely a szemben álló felek haderőinek egymáshoz viszonyított helyzetét jelöli. Belső vonalon az a fél hajtja végre hadműveleteit, mely központi-
asan helyezkedik el, míg külső vonalon körben, rendszerint egymástól ideiglenesen elválasztott csapatokkal, a másik igyekszik összetartó irányokba tevékenykedni.

Ütközetben hadtest és annál kisebb kötelékek harcát értik, míg csatának a hadsereg egészének harcát. Ez utóbbi döntő befolyással lehet a háború sorsára.

EURÓPAI HÁBORÚK ÉS FEGYVERES KONFLIKTUSOK 1618 ÉS 1897 KÖZÖTT

1614—1621	lengyel—török háború
1617—1629	második lengyel—svéd háború
1618—1648	harmincéves háború
1620—1626	francia—spanyol háború Valtellina (Veltlin) birtoklásáért
1626—1630	angol—francia háború
1620—1628	hugenotta felkelések Franciaországban
1621—1648	holland—spanyol háború
1621	a svédek elfoglalják Livóniát
1628—1630	francia háború Savoya ellen
1629—1631	mantovai örökösödési háború
1632—1634	oroszlengyel háború
1635—1659	francia—spanyol háború
1637—1648	a doni kozákok harca az Oszmán Birodalommal
1639—1651	skót felkelés (1639: első „püspök” háború; 1640—1651: második „püspök” háború)
1640	portugál felkelés
1640	katalán felkelés
1641—1652	ír felkelés
1642—1648	angol polgárháború (1642—1647: első; 1648: második)
1644	portugál támadás Spanyolország ellen
1645—1659	angol—spanyol háború
1646	felkelések Nápolyban és Sziciliában
1648—1653	fronde (francia nemesi felkelés)
1648—1654	kozák felkelés Ukrajnában
1652—1654	első angol—holland háború
1654—1656	oroszlengyel háború
1654—1667	svéd—lengyel háború
1654—1660	első északi háború
1655—1660	első villmargeni háború (Svájcban)
1656	Erdélyi Fejedelemség támadása Lengyelország ellen
1657	török támadás Erdély ellen
1657—1662	spanyol—portugál háború
1661—1663	török hadjárat a királyi Magyarország ellen
1663—1664	második angol—holland háború
1665—1667	„devolúciós” háború Franciaország és Spanyolország között
1667—1668	doni kozákok felkelése és a Volga-vidéki jobbágyság mozgalma
1667—1671	Sztyepan Razin vezetésével

1671—1677 lengyel—török háború
 1672—1674 harmadik angol—holland háború
 1672—1878 francia—holland háború
 1674—1675 Turenne rajnai hadjárata
 1675—1679 Svédország háborúja Brandenburg és Dánia ellen
 1677—1681 orosz—török háború
 1678—1682 Thököly-felkelés
 1683—1699 Habsburg Birodalom háborúja a török ellen Magyarországon
 1688—1697 pfalzi örökösödési háború
 1689 skót jakobita felkelés
 1695—1700 orosz—török háború Azov birtoklásáért
 1697 a hegyaljai felkelés
 1701—1714 spanyol örökösödési háború
 1700—1714 nagy északi háború
 1703—1711 Rákóczi-szabadságharc
 1715 jakobita felkelés Angliában
 1715—1716 jakobita felkelés Skóciában
 1716—1718 osztrák—török háború
 1719 spanyol támadás Szardfnia és Szicília ellen
 1719 francia—spanyol háború
 1725—1736 „kisháború” a Kaukázusban
 1727 Oroszország okkupálja a Lengyelországhoz tartozó Kurlandot
 1727—1729 angol és francia háború Spanyolország ellen
 1730—1760 felkelések, zavargások Korzikán
 1733 Spanyolország meghódítja Sziciliát és Nápolyt
 1733—1735 lengyel örökösödési háború
 1736—1739 orosz—török háború
 1737—1739 osztrák—török háború
 1740—1748 osztrák örökösödési háború (1740—1742; első sziléziai háború,
 1744—1745; második sziléziai háború)
 1741—1743 svéd—orosz háború
 1745—1746 utolsó jakobita felkelés Skóciában
 1761—1763 portugál—spanyol háború
 1756—1763 héteves háború
 1766 Esquilache-zavargások Spanyolországban
 1768—1774 török—orosz háború
 1768—1776 polgárháború Lengyelországban és orosz támadás
 1773—1774 Pugacsov felkelés
 1778—1779 bajor örökösödési háború
 1778—1783 franciák és spanyolok háborúja Anglia ellen
 1784—1785 Horea és Cloșca-féle jobbágyfelkelés Erdélyben
 1785—1787 polgárháború Hollandiában
 1788—1790 oroszés dán háború Svédország ellen
 1788—1790 felkelés Belgiumban
 1787—1792 orosz—török háború
 1788—1790 osztrák—török háború

1788—1790 orosz svéd háború
 1789 nagy francia forradalom
 1790—1798 felkelések Svájcban
 1792 lengyel—orosz háború
 1792—1797 az 1. koalíció háborúja Franciaország ellen
 1794 lengyel felkelés
 1798 ír felkelés
 1798—1799 Napóleon egyiptomi hadjárata
 1799—1802 a 2. koalíció háborúja Napóleon ellen
 1802 polgárháború Svájcban (Helvét Köztársaság)
 1804—1812 az első szerb felkelés az Oszmán Birodalom ellen
 1805 a 3. koalíció háborúja Napóleon ellen
 1806—1807 a 4. koalíció háborúja Napóleon ellen
 1806—1812 orosz—török háború
 1807 a franciák elfoglalják Portugáliát
 1808 felkelés Spanyolországban
 1808—1814 a franciák harca Spanyolországban
 1808—1809 az utolsó orosz—svéd háború
 1809 az 5. koalíció háborúja Napóleon ellen
 1812 Napóleon oroszországi hadjárata
 1813—1814 a 6. koalíció háborúja Napóleon ellen
 1814 felkelés Skóciában
 1815 a 7. koalíció háborúja Napóleon ellen
 1815—1817 a második szerb felkelés az Oszmán Birodalom ellen
 1820 felkelés Spanyolországban
 1820 felkelés Nápolyban
 1821 moldvai és havasalföldi felkelés
 1821 osztrák beavatkozás Nápolyban
 1821—1829 a görög szabadságharc
 1822—1823 francia intervenció Spanyolország ellen
 1823—1824 polgárháború Portugáliában
 1828—1829 orosz—török háború
 1828—1834 Don Miguel elleni háború Portugáliában
 1830 párizsi forradalom
 1830 felkelés Belgiumban
 1831 holland támadás Belgium ellen
 1830—1831 a lengyel felkelés és szabadságharc
 1831 koleralázadás Magyarországon
 1831 forradalmi hullám Itáliában
 1834—1839 carlista háború Spanyolországban
 1840—1843 polgárháború Spanyolországban
 1846 krakkói felkelés
 1847 Sonderbund háború Svájcban
 1848 forradalmi hullám Európában
 1848 orosz—dán háború
 1848—1849 magyar forradalom és szabadságharc

Segédlet a hadművészet fejlődésének tanulmányozásához a Marathon-i csatától a Leuthen-i csatáig. HANS DELBRÜCK: Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte című munkája alapján összeállította: vitéz MAGYAROSY SÁNDOR. Budapest, 1930.

SOBOUL, ALBERT: A francia forradalom története. Fordította: JÓZSA PÉTER. Budapest, 1963.

Szemelvények Károly ausztriai főherceg jelesebb irataiból. A Ludovika Akadémia Közlönye melléklete. Budapest, 1895.

TARLE, JEVGENYII: 1812. Napóleon Oroszországban. Budapest, 1944.

vitéz pávai VAJNA VIKTOR—vitéz NÁDAY ISTVÁN: Hadtörténelem a Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia számára. Budapest, 1935.

Válogatás burzoá hadtudományi írásokból. Válogatta és szerkesztette: KOCSIS BERNÁT. Budapest, 1985. Az egyetemes és magyar hadművészet fejlődése az ókortól napjainkig. Szerkesztette: FÜZI IMRE. Budapest, 1986.

CASLÉOT, ANDRÉ: Napóleon. Fordította: FÜZI IMRE. Budapest, 1974.

CLAUSWITZ, CARL VON: A háborúk művészetéről. Budapest, 1917. Fordította: FÜZI IMRE.

DR. CSILLAG FERENC: A hadművészet fejlődéséről. Budapest, 1963.

FERRERO, GIULIO: A háborúk művészetéről. Budapest, 1975. Fordította: FÜZI IMRE.

FÖRDYÁS GYULA: A háborúk művészetéről. Budapest, 1975. Fordította: FÜZI IMRE.

A háborúk művészetéről. Szerkesztette: RICHARD HODGES. Budapest, 1975. Fordította: FÜZI IMRE.

A hadművészet története és elméje. Szerkesztette: RICHARD HODGES. Budapest, 1975. Fordította: FÜZI IMRE.

HAIDER PÉTER: A háborúk művészetéről. Budapest, 1975. Fordította: FÜZI IMRE.

HAIDER PÉTER: A háborúk művészetéről. Budapest, 1975. Fordította: FÜZI IMRE.

HAIDER PÉTER: A háborúk művészetéről. Budapest, 1975. Fordította: FÜZI IMRE.

HAIDER PÉTER: A háborúk művészetéről. Budapest, 1975. Fordította: FÜZI IMRE.

HAIDER PÉTER: A háborúk művészetéről. Budapest, 1975. Fordította: FÜZI IMRE.

HAIDER PÉTER: A háborúk művészetéről. Budapest, 1975. Fordította: FÜZI IMRE.

HAIDER PÉTER: A háborúk művészetéről. Budapest, 1975. Fordította: FÜZI IMRE.

HAIDER PÉTER: A háborúk művészetéről. Budapest, 1975. Fordította: FÜZI IMRE.

HAIDER PÉTER: A háborúk művészetéről. Budapest, 1975. Fordította: FÜZI IMRE.

HAIDER PÉTER: A háborúk művészetéről. Budapest, 1975. Fordította: FÜZI IMRE.

HAIDER PÉTER: A háborúk művészetéről. Budapest, 1975. Fordította: FÜZI IMRE.

HAIDER PÉTER: A háborúk művészetéről. Budapest, 1975. Fordította: FÜZI IMRE.

HAIDER PÉTER: A háborúk művészetéről. Budapest, 1975. Fordította: FÜZI IMRE.

HAIDER PÉTER: A háborúk művészetéről. Budapest, 1975. Fordította: FÜZI IMRE.

HAIDER PÉTER: A háborúk művészetéről. Budapest, 1975. Fordította: FÜZI IMRE.

HAIDER PÉTER: A háborúk művészetéről. Budapest, 1975. Fordította: FÜZI IMRE.

HAIDER PÉTER: A háborúk művészetéről. Budapest, 1975. Fordította: FÜZI IMRE.

HAIDER PÉTER: A háborúk művészetéről. Budapest, 1975. Fordította: FÜZI IMRE.

Székelyi a hadművészet fejlődésének tanulmányozásáról a Marston-i csatától a Lützen-i csatáig. HALL D. A. K. Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte eines
monarchischen Staates. VON MICHAEL SAHND. Budapest, 1930.

ESCHER, ALBERT. A francia uralom története. Budapest, JÓZSA FERENC. Budapest, 1903.

Szemleírók Károly királyi udvarának leírása az 1800-tól A Lendvai Akadémia Közönsége mel-
lekül Budapest, 1895.

TARLE, JEAN-PIERRE. 1812. Napoleon Österreichben. Budapest, 1944.

VISSZAVONULÁS VÁRA VIKTOR – VON NADY ISTVÁN. Hadtörténet a Magyar Királyságban
Lendvai Akadémia Közönsége. Budapest, 1911.

Világosi társasági leírásokról. Valóság és történelem. LŐRINCZ FERENC. Budapest,
1905. Az egyetemes és magyar hadművészet fejlődése az ókortól napjainkig. Szerkesztette,
FÜZES FERENC. Budapest, 1936.

